

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

DOĞU ANADOLU YAYLA KÜLTÜRÜ VE YAYLA MİMARİSİ
(Etnoarkeolojik Bir Bakış)

Yüksek Lisans Tezi

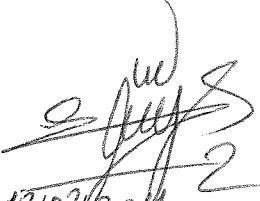
Hazırlayan
Fecri POLAT

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Rüstem ASLAN

Çanakkale – 2011

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “*Doğu Anadolu Yayla Kültürü ve Yayla Mimarisi (Etnoarkeolojik Bir Bakış)*” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

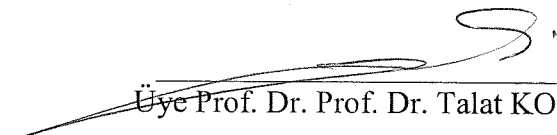
12/07/2011

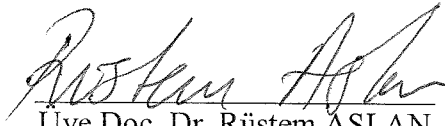
Fecri POLAT

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne
Fecri POLAT'a ait

DOĞU ANADOLU YAYLA KÜLTÜRÜ VE YAYLA MİMARİSİ
(Etnoarkeolojik Bir Bakış)

adlı çalışma, jürimiz tarafından Arkeoloji Anabilim Dalı,
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Üye Prof. Dr. Prof. Dr. Talat KOÇ

Üye Doç. Dr. Rüstem ASLAN

(Danışman)

Üye Yrd. Doç. Dr. Derya YALÇIKLI

Tez No : 406109
Tez Savunma Tarihi : 15.06.2011

ONAY

Doç. Dr. Hamit PALABIYIK

Enstitü Müdürü

13.7.2011.

DOĞU ANADOLU YAYLA KÜLTÜRÜ VE YAYLA MİMARİSİ

(Etnoarkeolojik Bir Bakış)

ÖZET

Bu çalışmada, Doğu Anadolu'da M.Ö. II. binde yaşayan kültürleri etnoarkeolojik açıdan anlamak ve yorumlamak amacıyla, günümüz yaylacılık faaliyetleri ve yayla mimarisinde yaşanan formasyon süreci incelenmiştir.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde M.Ö. II. binde yaşanan göçebe yaşam tarzı nedeniyle, bu dönem formasyon süreci açısından arkeolojik bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Doğu Anadolu'da M.Ö. II. binde yaşamış olan toplumların yaşam tarzlarını ve geleneklerini daha iyi anlamamız için, aynı coğrafyada, aynı geçim ekonomisinin devamı olduğuna inandığımız; günümüzde devam etmekte olan yayla kültürü ve yayla mimarisi incelenmiştir. Özellikle M.Ö. II. binde, bölgede, mimari açıdan yaşanan formasyon sürecini anlamak amacıyla, farklı dönemlerde tamamen terk edilmiş günümüz yaylalarında yaşanan formasyon-transformasyon süreci incelenmiş ve farklı bir açıdan değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Doğu Anadolu, Ağrı, Diyarbakır, Etnoarkeoloji, yayla, yaylacılık, mimari

EASTERN ANATOLIA PASTORAL CULTURE AND PASTORAL ARCHITECTURE

(On Ethnoarchaeological view)

SUMMARY

In this study, living cultures in terms of ethno-archaeological in order to understand and interpret in the 2nd millennium BC in East Anatolia, formation process, which is consist of today's transhumance activities and in plateau architecture, has been examined.

In the 2nd millennium BC, because of nomadic lifestyle In East Anatolia region, this period appears to be archaeological problem in terms of formation process. Therefore, in East Anatolia, for better understand lifestyle and traditions of communities who lived in the 2nd millennium BC, plateau culture and plateau architecture which ongoing at present, has been examined. We believe that same subsistence economy continue in same geography. Especially, In the 2nd millennium BC in region, in order to formation process which is consist of in terms of architecture, formation-transformation process which is consist of today's at plateaus that's are completely abandoned in different periods, has been examined and evaluated from a different stand point.

Key Words: Turkey, East Anatolia, Agri, Diyadin, ethnoarchaeology, plateau, transhumance, architecture

ÖNSÖZ

Etnoarkeolojik çalışmaların önemi son yıllarda anlaşılmıştır. Lisans eğitimim sırasında, Japon Arkeoloji Enstitüsü'nde katıldığım arkeozooloji kursunu veren hocam Levent Atıcı'nın tavsiyesi üzerine etnoarkeoloji alanında çalışmaya karar verdim.

Ailemin Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşıyor olması ve yaşadıkları alanlarda etnografik malzemenin fazla olması ve bunlarla iç içe büyümüş olmam arkeolojiye devamlı etnoarkeolojik açıdan yaklaşmamı sağladı.

Çalışma konumu belirleme aşamasında, tez danışmanım Rüstem ASLAN ile yaptığımız görüşmelerde, bölgede arkeolojik bir sorun olduğunu ve bu soruna bir de etnoarkeolojik yönden yaklaşmanın yararlı olacağına karar verdik. Belirlediğimiz sorunlara etnoarkeolojik açıdan yaklaşarak konuya yeni yorum ve çözüm önerileri getirmeye çalıştık.

Fecri POLAT

Çanakkale-2011

TEŞEKKÜR

Sahip olduğu birikim ve tecrübe ile bu güne kadar katıldığım tüm çalışmalar ve bu çalışmada bana yol gösteren, bu konuyu çalışabilmem için bana destek olan tez danışmanım, değerli hocam Doç. Dr. Rüstem ASLAN'a,

Bana emeği geçen tüm değerli arkeoloji bölümü hocalarıma,

Bölüm içindeki çalışmalarımnda, bana büyük emeği geçen, bana ağabeylik yapan Araş. Gör. Hüseyin YAMAN, sevgili arkadaşım Araş. Gör. Caner BAKAN ve sevgili arkadaşım Savaş SARIALTUN'a

Katıldığım kazıda bana her zaman yardımcı olan saha çalışması konusunda bilgi sahibi olmamı sağlayan sevgili ağabeyim Dr. Sinan ÜNÜSAL'a

Saha çalışması yaparken, bana yardımcı olan ve tüm yaylaları benimle dolaşıp fotoğraf çekimlerinde bana yardım eden sevgili kuzenim Erbil POLAT'a

Bölgede yaşayan ve çalışmalarım esnasında benden desteklerini esirgemeyen başta amcalarım Ahmet POLAT, Elfesya POLAT, yengelerim Meryem POLAT, Perizade POLAT ve tüm akrabalarım,

Çalışmalarım sırasında hiçbir zorluk çıkarmayan ve bana destek veren, başta araştırma yaptığım yaylalarda yaşayan yayla sakinlerine ve araştırma bölgemde yer alan köylerde yaşayan herkese,

Çalışmam esnasında çekmeyi unuttuğum fotoğrafları her istediğimde hiç bıkmadan çekip bana yollayan sevgili kuzenim Haşım POLAT'a

Bugünlere gelebilmem için hiçbir maddi ve manevi desteği esirgemeyen ve her zaman yanımda olan kardeşlerim ve değerli ebeveynlerim Hanife ve Ziya POLAT'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
TEŞEKKÜR	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	viii
HARİTA LİSTESİ	ix
ÇİZİM LİSTESİ	x
RESİM LİSTESİ	xi
1. GİRİŞ	1
1.1. Amaç.....	10
1.2. Çalışma Alanı.....	12
1.3. Yöntem.....	13
2. DOĞU ANADOLU YÜKSEK YAYLASI	17
2.1. Coğrafi Konum ve Yeryüzü Şekilleri.....	17
2.2. İklimi.....	19
2.3. Bitki Örtüsü.....	20
2.4. Hayvancılık ve Yaylacılık.....	21
3. YAYLAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ	25
3.1. Yayla Öncesi Hazırlık, Yaylaya Götürülen ve Geride Bırakılan Araç Gereçler.....	28
3.2. Yaylaya Çıkarken İzlenen Yol ve Yapılan Etkinlikler.....	29
4. YAYLA MİMARİSİ	31
4.1. Yayla Çeşitleri.....	32
4.1.1. İlk Konaklama Yeri.....	32

4.1.2. Asıl Yaylalar.....	32
4.1.3. Kom (Gom) Olarak Adlandırılan Yaylalar.....	36
4.2. Duvar Yapıları ve Mimari Malzeme.....	36
4.2.1. İlk Konaklama Yeri.....	36
4.2.2. Asıl Yaylalar.....	37
4.2.3. Kom (Gom) Olarak Adlandırılan Yaylalar.....	39
5. YAYLADA GÜNLÜK YAŞAM VE KULLANILAN ARAÇ GEREÇLER.....	41
6. EKONOMİ.....	45
6.1. Yaylada Ekonomik Hayat ve Kısa Hazırlık.....	45
6.2. Aile Bireyleri Arasındaki İş Bölümü ve Komşu İlişkileri	46
6.3. Besin İhtiyacı ve Alışveriş.....	47
7. TERKETME SÜRECİ.....	48
7.1. Boşaltılan Yayladan Geride Kalanlar.....	48
7.2. Malzemelerin Bırakılma Nedeni.....	49
7.3. Yaylanın Terkedilme Süreci.....	49
7.4. Dönüş Yolunda Bırakılan İzler.....	51
7.5. Yaylanın Tamamen Terkedilme Sebepleri.....	51
7.5.1. Düşmanlık veya Kan Davası.....	51
7.5.2. Susuzluk.....	51
7.5.3 Geçim Ekonomisi.....	52
7.5.4. Nüfus Yoğunluğu.....	52
7.5.5. Terör.....	52
7.5.6. Göç.....	53
8. YENİ YAYLALARIN ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ.....	54
9. TAMAME TERKEDİLEN YAYLALARDA FORMASYON- TRANSFORMASYON SÜRECİ.....	56
9.1. Bir Yıl İçinde Yaşanan Formasyon-Transformasyon.....	56
9.2. Yirmi Yıl Önce Terk Edilmiş Yaylalarda Formasyon-Transformasyon Süreci.....	56

9.3. Elli Yıl Önce Terk Edilmiş Yaylalarda Formasyon-Transformasyon Süreci.....	57
10. DOĞU ANADOLU'DA İLK TUNÇ ÇAĞI KÜLTÜRLERİ.....	59
11. ARKEOLOJİK TEORİLER.....	63
12. YAYLA MİMARİSİ VE ARKEOLOJİK SORUNLAR.....	72
13. ARKEOLOJİK VERİLER IŞIĞINDA DOĞU ANADOLU'DA M.Ö. II. BİNDE YAŞANAN DEĞİŞİM VE BU DEĞİŞİMİN MİMARİYE ETKİSİ.....	75
14. SONUÇ: ETNOARKEOLOJİK YORUM VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ.....	81
KAYNAKÇA.....	89
HARİTALAR.....	99
ÇİZİMLER.....	109
RESİMLER.....	113

KISALTMALAR

km	: Kilometre
m	: Metre
cm	: Santimetre
M.Ö.	: Milattan Önce
yy	: Yüzyıl
İTÇ	: Erken Tunç Çağı
OTÇ	: Orta Tunç Çağı
STÇ	: Son Tunç Çağı
Çev.	: Çevirmen
s.	: Sayfa
p.	: Page
vb.	: ve benzeri
vs.	: ve Saire
vd.	: ve devamı
vdd.	: ve devamının devamı
Bkz.	: Bakınız

HARİTA LİSTESİ*¹

Harita 1: Türkiye Fiziki Haritası.....	99
Harita 2: Türkiye’de Ağrı, Diyadin.....	99
Harita 3: Diyadin Haritası; Çalışma Yapılan Alan.....	100
Harita 4-1: Çalışma Alanı; Yayla ve Köy Yerleşimleri.....	101
Harita 4-2: Çalışma Alanı; Terk Edilen Yaylalar.....	102
Harita 5: Bitki Örtüsü.....	103
Harita 6: Türkiye’nin Yıllık Ortalama Sıcaklık Dağılışı.....	103
Harita 7: Hayvan Yetiştiriciliği.....	104
Harita 8: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bitki Örtüsü ve Aras Boyalısi Merkezleri.....	105
Harita 9: Kazı Yerleri.....	106
Harita 10: Orta ve Son Tunç Çağı Doğu Anadolu Bölgesi Kùltürleri.....	107
Harita 11: Hurri Ülkesi.....	108
Harita 12: Doğu Anadolu İlk Tunç Çağı Yerleşimleri.....	108

*¹ Kaynakçası belirtilmeyen tüm harita, çizim ve resimler yazara ve aile arşivine aittir.

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1: Yayla Bir Aileye Ait Kompleks.....	109
Çizim 2: Kuzu ve Buzağuların Gecelediği Ağıl Planı.....	110
Çizim 3: Sos Höyük, Geçici Yerleşim İzleri.....	111
Çizim 4: Yuvarlak Planlı Ev.....	112

RESİM LİSTESİ

Resim 1: Hacı Hasan Yaylası, Basit Taş Evler ve Çevresinde Yer Alan Çadırlar.....	113
Resim 2: Hacı Hasan Yaylası, Genel Bir Görünüm.....	113
Resim 3: Hacı Hasan Yaylası Detay.....	114
Resim 4: Kaplantaş Komu.....	114
Resim 5: Yaylalar Suyu Bol Yerlerdir; Murat Nehri'nin Başlangıç Yeri.....	115
Resim 6: Bölgede İlk Baharda Yaşanan Toprak Kaymasından Detay.....	115
Resim 7: Bölge Arazisi Dağlık Olduğundan Sel, Heyelan vb. Afetler Vasilerde Yer Alan Köyleri Etkiler.....	116
Resim 8: Daha Islak İken Kışa Hazırlık İçin Kesilen Tezekler Sıcak Aylarda Haşerenin Çoğalmasına ve Kötü Kokulara Neden Olur.....	116
Resim 9: Köyde Kış İçin Toplanan Tezek.....	117
Rasim 10: İlk Baharda Sık Sık Taşan Murat Nehrinden Bir Görüntü.....	117
Resim 11: Selden En Çok Vadi Yatağına Yerleşen İnsanlar Etkilenmektedirler.....	118
Resim 12: Kışlık Erzakın Saklanması Günümüzde Daha Çok Plastik Bidonlar Kullanılır.....	118
Resim 13: Meşk (Büyükbaş Hayvan Derisinden Yapılan Yayık).....	119
Resim 14: İyar (Genelde küçükbaş Hayvan Derisinden Yapılan Saklama Malzemesi).....	119
Resim 15: Sırsum (Ahşap Yayık).....	120
Resim 16: Seyyar Ocak; Tenekeden Yapılır ve Taşınması Çok Kolaydır.....	120
Resim 17: Seyyar Ocak; Bu Ocaklar Daha Çok Isı Versin Diye Kille Sıvanır.....	121
Resim 18: Sıcak Tuttuğu İçin Serecek Malzemesi Olarak Genelde Keçe Kullanılır.....	121
Resim 19: Fabrikasyon Ürünü Halı ve Kilimlerde Kullanılmaktadır.....	122
Resim 20: Süt ve Su Kaynatmak İçin Büyük Kazanlar Kullanılmaktadır.....	122
Resim 21: Mirküt; Ahşap Tokmak.....	123
Resim 22: Koyunlar Köye Getirilerek Kırkılır, Bunun Nedeni Koyunların Kırkıldıktan Sonra Yıkanmasıdır.....	123
Resim 23: Kırkılan Koyunlar Yıkandıktan Sonra Yaylaya Götürülür.....	124
Resim 24: Koyunları Kırkmak İçin Kullanılan Malzemeye “Hevring” Denir.....	124
Resim 25: Yaylaları Yakın Olan Köyler Doğrudan Yaylaya Hareket Ederler.....	125

Resim 26: Uzak Şehirlerden Yaylaya İnsanlar Arabalarla Gelir.....	125
Resim 27: Araç Yolu Bitene Kadar Araçlarla Devam Ederler.....	126
Resim 28: İlk Konaklama Yeri.....	126
Resim 29: Malzemeler İlk Konaklama Yerinden Hayvan Yüğüyle Asıl Yaylaya Getirilir.....	127
Resim 30: İlk Konaklama Yeri Boşaltılmış Hali; Çadır Yeri.....	127
Resim 31: İlk Konaklama Yerlerinden Taşınıldıktan Sonra Su Basmanı Taşları Toplanır (Kuç), Bunun Nedeni Bu Alanların Köye Yakın Çayırılar Oluşudur.....	128
Resim 32: İlk Konaklama Yerinde Geriye Kalan Soba Külleri (Külik).....	128
Resim 33: Asıl Yayla; Hacı Hasan Yaylası.....	129
Resim 34: Asıl Yayla; Hacı Hasan Yaylası.....	129
Resim 35: Dağlık Yerleşime Sahip Yaylalar Arasında Ufak Tepecikler Olduğu İçin Yayla Birkaç Düz Alana Kurulur.....	130
Resim 36: Kara Çadır (Kon).....	130
Resim 37: Kara Çadır (Kon) Onarılarak Uzun Yıllar Kullanılır.....	131
Resim 38: Parçalar Halinde Dokunan Kara Çadır (Kon), Bu Parçaları Birbirine Dikilmesiyle Meydana Gelir.....	131
Resim 39: Kara Çadır (Kon), Yan Taraflarında ki İplerle Dışarıdan Çakılan Kazıklara Bağlanır ve Böylece Gergin Bir Hal Alır.....	132
Resim 40: Kara Çadırlar Çok Direklidir.....	132
Resim 41: Direk Uçunun Girdiği Çanak, Çadırın Çulunun Yırılması Önler, Bu Çanak Tüm Çadırlarda Birbirine Benzemektedir.....	133
Resim 42: Konik Çadırlar.....	133
Resim 43: Konik Çadır.....	134
Resim 44: Dörtgen Beşik Çatılı Görünümlü Çadır.....	135
Resim 45: Konik Çadırlar Tek Direklidir.....	135
Resim 46: Güzel Havalarda Çadırın Etekleri Yukarı Doğru Kaldırılarak Çadır Havalandırılır.....	136
Resim 47: Yağışlı Havalarda Çadırlar Naylonla Örtülür.....	136
Resim 48: Yağmur sularının İçeri Girmesini Engellemek İçin Çadırın Eteklerine Toprak Dökülür.....	137
Resim 49: Bu Yaylaların Yakınlarında Genelde Küçük bir Çay veya Dere Bulunur.....	137
Resim 50: Bu Yaylaların Yakınlarında Genelde Küçük bir Çay veya Dere Bulunur.....	138

Resim 51: Bu Yaylaların Yakınlarında Genelde Küçük bir Çay veya Dere Bulunur.....	138
Resim 52: Yayla Merkezinde İse Bir, İki veya Daha Fazla Sayıda Çeşme Bulunur.....	139
Resim 53: Yayla Merkezinde İse Bir, İki veya Daha Fazla Sayıda Çeşme Bulunur.....	139
Resim 54: Kaplantaş Komu.....	140
Resim 55: Kış İçin Evin Yakınına Taşınan ve Hazırlanan Otlar.....	140
Resim 56: Asıl Yaylada Çadır ve Su Basmanı.....	141
Resim 57: Asıl Yaylada Kara Çadırların Etrafına Genelde Çift Sıra Taşla Harçsız Duvar Örülür.....	141
Resim 58: Koyunların Konulduğu Bahçe Duvarları da İki Sıra Taşla Harçsız Örülür....	142
Resim 59: Kara Çadırın Etrafına Örülen Duvarlarda Taşlar Genelde Harçsız ve Yatay Konulur ve İç İç Geçer.....	142
Resim 60: Koyunların Sağıldığı Alanda da Koyunların Sağılıp Sırasıyla Bırakılmasını Sağlayan Harçsız ve İki Sıra Halinde Örülen Duvarlar Vardır.....	143
Resim 61: Kolık-Künd Olarak İsimlendirilen Yapı.....	143
Resim 62: Kolık-Künd Olarak İsimlendirilen Yapının Toprağa Gömülmüş Hali Taşlar Genelde Tek Sıra ve Toprağa Yaslanarak Örülür.....	144
Resim 63: Kolık-Künd Olarak İsimlendirilen Yapının Üstü Çoğu Kez Branda İle Örtülür.....	144
Resim 64: Taş Duvarların Yıkılmasını Geciktirmek İçin Taşlarla Örülen Duvarların Üstüne de Bir veya İki Sıra Çim Konulabilir.....	145
Resim 65: Çimlerle Ahırlardaki Havalandırma Deliklerinin Etrafı da İçeri Su Girmesini Önlemek İçin Tek Sıra Duvar Örülmemektedir.....	145
Resim 66: Hayvan Gübresi İle Yapılan Duvar Çeşidi.....	146
Resim 67: Sertleşen Bu Gübreler, Kürek Yardımıyla Aynı Çimlerin Kesildiği Şekilde Kesilir.....	146
Resim 68: Bu Tezeklerini Altına Tek Sıra Taş Döşendikten Sonra, Çift Yüzlü Duvar Şeklinde Örülür.....	147
Resim 69: Kış İçin Hazır Hale Getirilen Tezekler (Kelağh).....	147
Resim 70: Bu Tezekler Bırakılan Küçük Bir Kapıdan Kelağhın İçi Boşalınca Kadar Kullanılır Sonra Dış Duvarlar İçe Doğru Yıkılır ve Üstü Naylonla Örtülerek veya İçeri Taşınarak Kullanılır.....	148
Resim 71: Çit Duvarlar.....	148
Resim 72: Çitler Çadırın Açık Kalan Eteklerini Kapatmada Kullanılır.....	149

Resim 73: Komlarda Yapılan Evlerin Duvarları Köydekilerle Aynıdır.....	149
Resim 74: Bu Duvarlar Çift Sıra Taş İle ve Arasına Harç Konularak Örülür.....	150
Resim 75: Komlarda Oturulan Evler Genelde İki Oda, Bir Salon Şeklindedir.....	150
Resim 76: Dam Örtüsü.....	151
Resim 77: Oturulan Evlerin Üst Damları Düzdür.....	151
Resim 78: Ahırlar İki Kısımdan Oluşur.....	152
Resim 79: Ahırların Ön Tarafına Yapılan Sıvder.....	152
Resim 80: Ahırların Ön Tarafına Yapılan Küçük Salon (Sıvder).....	153
Resim 81: Ahır İçi ve Dam Örtüsü.....	154
Resim 82: Ahır Damında Yer Alan Havalandırma Delikleri.....	155
Resim 83: Kış İçin Hazırlanan Ot Yığını (Lod).....	155
Resim 84: Köy Dışında ve Yaylada Kalan Otlar, Kışın Sürüklenerek Köye Getirilir; Buna “Kaş” İsmi Verilir.....	156
Resim 85: Yaylalar Geniş ve Verimli Otlaklara Sahiptir.....	156
Resim 86: Yaylalar Hayvanlara ve İnsanlara Geniş Hareket Alanı Sağlar.....	157
Resim 87: Ekmek Pişirme Yeri ve Tandır.....	157
Resim 88: Öğlen Yerleşim Alanına Sağılmak Üzere Getirilen Koyunla.....	158
Resim 89: Koyunlar Buradan Dışarı Sağıldıktan Sonra Bırakılır; Koyunların Sağıldığı Çıkış Noktasına “Berî” Denir.....	158
Resim 90: Koyunlar Sağıldıktan Sonra Kuzular Bırakılır ve Emzirilir.....	159
Resim 91: Kuzular ve Oğlaklar Yerleşim Yerine Yakın Yerde Otlarlar.....	159
Resim 92: Selbend Çadırın Yakınında Yer Almaktadır.....	160
Resim 93: Büyükbaş Hayvanların Bağlandığı Selbend Alanı.....	160
Resim 94: Selbend Alanında Hayvanların Bağlandığı Zincirler.....	161
Resim 95-96: Gazyağı Lambası.....	162
Resim 97: Çıra.....	162
Resim 98: Löküz.....	163
Resim 99: Mutfak Malzemeleri Şehirden Alınan Fabrikasyon Malzemedir.....	163
Resim 100: Ahşap Hütük, Çömlek ve Et Dövme Tahtası Gibi Malzemeler.....	164
Resim 101: Tandır.....	164
Resim 102: Tandırın Üzerine Konulan Sac Yardımıyla Sac Ekmeği Pişirilir.....	165
Resim 103: Dinlendirilen Kil Düz Bir Zemine Çarpılarak Şekillendirilir.....	165
Resim 104: Şekillendirilen Kil Kalıplar Yuvarlak Bir Şekilde Örülür.....	166

Resim 105: Kil Kalıplar Sıvazlanarak Aralarındaki Ekler Yok Edilir.....	166
Resim 106: Tandırla Toprak Arasına Çakıl Doldurulur.....	167
Resim 107: Tandırın İçinde Ateş Yakılarak Fırınlanır.....	167
Resim 108: Fırınlandıktan Sonra Tandır Kullanıma Hazır Hale Gelir.....	168
Resim 109: Refik, Tandırın İç Tarafına Ekmek Yapıştırmak İçin Kullanılan Bir Araçtır.....	168
Resim 110: Squebel.....	169
Resim 111: Mirküt.....	170
Resim 112: Havan (Dibek).....	170
Resim 113: Hütük.....	171
Resim 114: Çırık Adı Verilen Araçla Ottan İp Yapılmaktadır.....	171
Resim 115: Ottan İp Yapım Aşaması.....	172
Resim 116: Otlar Bu İplerle Bağlanır.....	172
Resim 117: Bu İplerle Bağlanan Otların Taşınması ve Kullanımı Daha Kolaydır.....	173
Resim 118: Çevreden Kadınlar Tarafından Toplanan Çalı Çırpı Yakacak Olarak Kullanılır.....	173
Resim 119: Çevreden Kadınlar Tarafından Toplanan Çalı Çırpı ve Odun Parçaları Yakacak Olarak Kullanılır.....	174
Resim 120: Goni.....	174
Resim 121: Hazırlanan Hayvansal Ürünler İyi Şartlarda Saklanmaktadır.....	175
Resim 122: Keşk Hayvanların Ulaşamayacağı Yüksek Bir Çardak Üzerinde Kurutulur.....	175
Resim 123: Keşk Lorun Güneşte Kurutulması Sonucu Yağlarını Salmasıyla Meydana Gelir.....	176
Resim 124: Bitkiler Serilerek Kurutulur, Torbalara Konularak Güneşte İyice Kuruması İçin Bekletilir ve Kışa Hazırlanır.....	176
Resim 125: Yayla Sakini Genelde Pratik Fakat Güçlü Besinlerle Beslenir.....	177
Resim 126: Yaylalarda Geriye Kalan En Önemli Kalıntılardan Bir Tanesi Çöplerdir.....	178
Resim 127: Yıkılan Duvarlar Ertesi Sene Onarılır ve Tekrar Kullanılır.....	178
Resim 128: Tandırlar Geride Kalan Önemli Bir Kalıntıdır.....	179
Resim 129: Küllere Yaylada Yoğun Şekilde Rastlanmaktadır.....	179
Resim 130: Hayvan Gübresi ve Tezekler Yaylada Bırakılan Diğer Bir Kalıntıdır.....	180
Resim 131: Gedik Yaylası Son On Yıldır Sadece Çobanlar Tarafından Kullanılmaktadır.....	180

Resim 132: Yüzyıllarca Kullanılan Patikaların Kaybolması Çok Uzun Zaman Alır ve Çok Önemli İzlerdir.....	181
Resim 133: Bir Yıl İçinde Duvarların % 30-40'nın Yıkıldığı Gözlenmektedir.....	181
Resim 134: Su Basmanı; Yirmi Yıllık Terkedilmiş Yayladan Geriye Kalan.....	182
Resim 135: Yirmi Yıl İçinde Duvarların % 50-70'inin Yıkıldığı Gözlenmektedir.....	182
Resim 136: Yirmi Yıl İçinde Duvarların % 50-70'inin Yıkıldığı Gözlenmektedir.....	183
Resim 137: Yaklaşık Yirmi Yıl Önce Teredilen Komların %50'ye Yakını Yıkılmıştır... 183	
Resim 138: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Yaylada İzler Neredeyse Kaybolmaya Yakındır.....	184
Resim 139: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Yaylanın Büyük Taşlarla İnşa Edilmiş Yapılarından Geride Kalan İzler.....	184
Resim 140: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Yaylanın Büyük Taşlarla İnşa Edilmiş Yapılarından Geride Kalan İzler.....	185
Resim 141: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Yaylanın Büyük Taşlarla İnşa Edilmiş Yapılarından Geride Kalan İzler.....	185
Resim 142: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Yaylanın Büyük Taşlarla İnşa Edilmiş Yapılarından Geride Kalan İzler.....	186
Resim 143: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Yaylanın Büyük Taşlarla İnşa Edilmiş Yapılarından Geride Kalan İzler.....	186
Resim 144: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Yaylanın Depo Olarak Kullanılan ve İçi Tek Sıra Taşla Örülen Çukurlarından Geride Kalan İzler.....	187
Resim 145: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Yaylanın Depo Olarak Kullanılan ve İçi Tek Sıra Taşla Örülen Çukurlarından Geride Kalan İzler.....	187
Resim 146: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Yaylanın Depo Olarak Kullanılan ve İçi Tek Sıra Taşla Örülen Çukurlarından Geride Kalan İzler.....	188
Resim 147: Yapılardan Çevreye Dağılan Taşlar Daha Sonra Alanın Çayır Olarak Kullanılması veya Otlak Alanı Olarak Kullanılması Nedeniyle Toplanır.....	188
Resim 148: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Komdan Geride Kalan İzler.....	189
Resim 149: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Komdan Geride Kalan İzler.....	189
Resim 150: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Komdan Geride Kalan İzler; Evin Ön Duvarı.....	190
Resim 151: Resim 149: Seyyar Ocak.....	190
Resim 152: Delikli Tutamakları Olan Siyah Açkılı Çanak Çömlek.....	191

Resim 153: M.Ö. II. Binyıla Ait Sıvalı Eve Ait Alan.....	191
Resim 154: Erken Bronz Çağına Ait Yuvarlak Köşeli Evden Sıvalı Alan.....	192
Resim 155: İlk Tunç Çağı Çanak Çömlek Örnekleri.....	192
Resim 156: İlk Tunç Çağı Çanak Çömlek Örnekleri.....	193

1. GİRİŞ

Arkeoloji, insan geçmişini, geride bıraktığı maddi kültür belgelerine dayanarak inceleyen bilim dalı olup, adı geçen maddi kültür belgeleri, *uygarlık tarihinin* başlangıcından, yani insanoğlunun ilk aleti yaptığı andan bu güne kadar gene insanın yaptığı ya da doğada bulduğu biçimi ile kendi gereksinimleri için kullandığı nesnelerin tümüdür. Örneğin, ilk aletler, en eski evler, tapınaklar, çanak çömlek kalıntıları, taş boncuklar, pişmiş toprak heykelcikler, ocaklar, ocaklarda bulunan yanmış kömürler, küller, tohumlar, bitki artıkları, hayvan kemikleri vb. maddi kültür belgelerini oluşturur. Arkeolojide bunlara “kalıntı” adı da verilir. Yüzey araştırması ya da kazı sonucu ortaya çıkarılanlar da daha çok “buluntu” olarak adlandırılır¹. Arkeolojik veriler denildiği zaman erken topluluklardan kalan iskeletler, küçük aksesuarlar, araç-gereçler, silahlar, evler, kaleler, surlar gibi her türlü materyal ilk akla gelenlerdir².

Prehistorik ve erken tarihi dönemlerdeki arkeolojik kaynaklar çok geniş ve karmaşık bir konudur. Çünkü o dönemlerden kalan izlerin sayısı ve niteliği çok farklı ve yetersiz olabilir. İnsanların yerleştikleri yerlerin yakın ve uzak bölgelerini avcılık, toplayıcılık, balıkçılık, tarım, hayvancılık ve konar-göçerlik (pastoralizm) için kullanmalarından ziyade, nasıl kullandıklarını belgeleyen kaynaklar ön plana geçebilir. Bunları ise kısaca şöyle sıralamak mümkündür:

Hayvan ve insan kalıntıları, ilkel dini gömü alanları, ekonomik faaliyetler veya dini törenlere ait olan taşlar, toprak yığınları, araç ve gereçler, ekilmiş bitki kalıntıları, orijinal şekillerinde korunan ya da polen analizleri ile belirlenebilen yabancı otlar vb. eski çağlarda insan yerleşmeleri ve çevresinin genişliği, içindekiler ve genel durumu hem bireysel hem de toplumsal olarak ya arkeolojik kazılar aracılığıyla doğrudan ya da diğer bazı dolaylı metodlarla araştırılabilir³.

¹ C. Renfrew, P. Bahn, *Archaeology, Theories, Methods and Practice*, London 2004, s. 1–48.; M. Özdoğan, “Arkeoloji Nedir? Ne Değildir? Ne Olmalıdır?” *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 14, 1991, s. 20–25.; Paul Bahn, *Archaeology A Very Short Introduction*, New York, 1996, s. 1–15.

² J. B. Mitchell, *Historical Geography*, Hodder and Stoughton, London, 1975, s. 20.

³ R. A. Butlin, *Historical Geography, Through the Gates of Space and Time*, Edward Arnold, London, 1993, s. 108.

Arkeolojik araştırmalarda keşif yzeye araştırması ile başlar ve sistemli aramalarla devam eder. Toprak üzerinde duran bir bina, bir çanak mlek parçası, bir cam parçası, bilinmeyen bir maden, bir sikke, eski bir yaşamın, bir toplumun, bir uygarlığın izidir. Aynı zamanda düz bir arazideki büyük bir tümsek, bir tepe üzerinde aykırı çıkıntı, bir kaya altındaki nişler, oyuklar, odalar, bir höyük üzeri veya yakınından toplanan çanak mlek parçaları geçmişin kalıntılarıdır. Bütün bu görüntüler, kalıntılar arkeolojik bir keşif ile kazının belgeleri ve habercisidir⁴.

Arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan malzemelere, salt birkaç kuru araç-gereç gözüyle bakılmamalıdır. Çünkü her zaman göz önünde tutulması gereken bir husus, maddi kültür kalıntılarının sadece teknolojik özellikleri aydınlatmaya yetmediğidir. Bunlar gerektiği şekilde değerlendirildiği zaman, sosyal sistemler ya da ideolojiler hakkında değerli ipuçları verir. Elbette ki, ne bir toplumdaki akrabalık düzeni, nede o toplumun hayat görüşü, çanak-mlek parçaları gibi, kazılan topraktan çıkmaz. Ama o düzen içinde yaşamış ve o hayat görüşünü benimsemiş insanların kullandıkları belgeler elimizdedir; eğer bunlar alet birliklerine göre sınıflandırılırsa, kaybolmuş kültür sistemlerini düzenli ve anlaşılabilir şekilde yansıtır⁵.

Genel hatlarıyla söylemek gerekirse, arkeolojik verilerden yola çıkarak sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel hayat hakkında derin bilgiler sađlanabilir⁶. Yüzlerce veya binlerce yıl önce insan tarafından işlenmiş veya kullanılmış olan günlük araç gereçler, bugün arkeolojik kazılar sonucu elimize geçmektedir. Fakat çoğu zaman elimizdeki malzemenin ne için, nasıl kullanıldığını veya o malzemenin hykte nasıl yer aldığı, kullanım esnasında nasıl şartlara maruz kaldığını anlamamız için çoğu zaman bu malzemeyi karşılaştıracak etnolojik malzemeye ihtiyaç duyarız⁷.

Etnoloji, insanı konu edinen bilim olmasının yanında insanı biyolojik bir varlık değil de bir kültür yaratıcısı olarak ele alır. Yaşayan toplum ya da kültürlerin sosyal ve kültür tarihi ile ilgilenir. Toplum türleri, kültürel yayılma, kültürel evrim, töreler, bunların kökeni,

⁴ C. Renfrew, P.Bahn, *Archaeology, Theories, Methods...*, s. 1–48.; Paul Bahn, Arkeolojinin ABC'si, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 1–20.

⁵ A. M. Diol, S. Kantman, “Arkeolojide Yeni Kavramlar ve Metodolojik Araştırma Planlaması”, *Analitik Arkeoloji*, Anadolu Araştırmaları III, İstanbul, s. 23.

⁶ C. Renfrew, P.Bahn, *Archaeology, Theories, Methods...*, s. 1–48.; Paul Bahn, *Archaeology A Very...*, s. 1–15.

⁷ “Bir şey başka yönleriyle başka bir şey gibiyse, bu şey diğerlerine benzeyebilir” deyişi bu durumu desteklemektedir. Bkz. N. David, C. Kramer, *Ethnoarchaeology in Action*, Cambridge, 2001, s. 1.

kaynakları ve değişimi etnolojinin konularıdır⁸. Etnoloji, etnografik malzemeye dayanarak maddi ve manevi kültür öğelerinin sistematik açıklamasına yönelmekte, çeşitli kültürler arasında karşılaştırmalar yapmakta⁹, bunun sonucunda öteki toplumları ve kültürleri tanıma, bilme ve anlamayı hedefleyen bir disiplindir¹⁰. Toplumun tasviri anlamına gelen etnografya ise hem tekniğin hem de ürünün (sonucun) adıdır¹¹. Saha çalışmalarından sonra sunulan yorumsuz tanıtımlara etnografya¹² denir. Etnologlar, araştırma yapacakları kültürün yaşamına katılarak¹³, bilgi toplayacakları toplulukla bir süre birlikte yaşayarak, katılımcı bir gözlemci olma amacındadırlar¹⁴.

Arkeolojik kazılardan ve yüzey araştırmalarından elde edilen malzemenin işlevini öğrenmemiz için, o malzemenin benzerini günümüz kırsal toplumlarında nasıl ve ne amaçla kullanıldığını bulabiliriz. Bu da ancak o toplumun içine girip belli bir süre yaşayarak ve gözlem yaparak mümkün olabilir. İşte bu şekilde arkeolojik malzemenin, etnografik malzeme ile karşılaştırılıp yorumlanmasına etnoarkeoloji¹⁵ denir.

Etnoarkeoloji bilimi; etnoloji ve arkeoloji terimlerinin birleştirilmesinden oluşan birleşik bir terimdir¹⁶. Ayrıca etnoarkeoloji, materyal kültürle, kültürün tamamının arasında var olan ilişkilerin anlaşılması için ortaya konulmuş çeşitli araştırma stratejileri olarak

⁸ (Örnek 1971, 9; Örnek 1971, 81; Örnek 1969, 165; Güvenç 1992, 69; Pritchard 1998, 12; Haviland 2002, 45.) bkz. Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği*, Aydın Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2009, s. 110.

⁹ S. V. Örnek, "Etnolojinin Tarihçesi, Başlıca Ekolleri, Görevleri", *Antropoloji*, 4, 1969, s. 165.

¹⁰ T. Atay, "Kavramlar Kargaşası, Bilim Dalları Çatışması, Dünyada ve Türkiye'de Sosyal İçerikli Antropolojiyi Adlandırma Sorunu", *Folklor/edebiyat*, 22/VI, 2000, s. 4.

¹¹ (Güvenç 1992, 72.) bkz. Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*, s. 5.

¹² Bir diğer ifade ile etnografik yöntem, hem bir toplumsal grubun davranışının dolaysız biçimde gözlemlenmesini, hem de buna bağlı olarak yazılı bir betimleme üretimini ifade eder. *Alan çalışması* olarak da bilinir. Etnografik araştırmanın başlıca tekniği katılımcı gözlemdir. *Katılımcı gözlem* yönteminde araştırmacı, incelediği grupla veya toplulukla birlikte yaşar; bazen onların faaliyetlerinin bir parçası olur. Katılımcı gözlemin temel amacı, Weber'in *verstehen* (yorumlayıcı anlama) anlayışına benzer bir biçimde, inceleme nesnelerinin öznel dünyalarına girmek ve bu dünyalara, onların bakış açılarıyla bakmaktır. Bu yöntemde araştırmacı, araştırdığı kişilere amacını baştan açıklamalıdır. Onlarla işbirliği içinde olmalıdır. Bkz. Veysel Bozkurt, *Değişen Dünyada Sosyoloji; Temeller, Kavramlar, Kuramlar*, İstanbul, 2008, s. 79-80.

¹³ A. F. Susar, "Etnolojik Belgeleme-Etnografik Film ve Sözlü Tarih Çalışmalarının Antropolojideki Yeri", *Gelenekten Geleceğe Antropoloji, II. Ulusal Antropoloji Konferansının Derlemesi*, İstanbul, 2005, s. 141.

¹⁴ (Haviland 2002, 45.) bkz. Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*, s. 5.

¹⁵ Özellikle kültürel değişimin çok az ve uzun zamanda gerçekleştiği kırsal toplulukların geleneksel aletlerin üretimi, kullanımı, işlevi, kırsal mimari gelenekleri, meskenlerin nasıl yapıldığı, nasıl terk edildiği ve hatta terk edildikten sonraki aşamaların belgelenmesi etnoarkeolojinin araştırma konuları arasındadır. Bu araştırma alanı dışında, arkeoloji biliminde ayrı bir öneme sahip çanak çömlek yapımının çeşitli aşamaları, kullanımı, dağıtımı, taş alet yapımı, mimari malzemenin edinimi, kullanımı, farklı mimari öğelerin kullanımını gibi birçok konu, etnologların geleneksel toplulukların içinde uzun süre yaşayarak gözlemledikleri ve kayıt altına aldıkları bulgular arasındadır. Bkz. Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*, s. 110-111.

¹⁶ Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*, s. 5.

tanımlanabilir¹⁷. Etnoarkeoloji, günümüzde halen yaşamakta olan ve veya yakın zamana kadar yaşadıkları bilinen ve etnografik açıdan incelenmiş topluluklarla eski kültürler arasında analogik yaklaşımlarda bulunur ve hipotezler üretmeye çalışır¹⁸.

Kültürel değişimler bazı kırsal toplumlarda çok az ve uzun zamanda gerçekleşir. Bu kırsal toplumlarda geleneksel aletlerin ve çanak çömleğin üretimi, kullanımı, işlevi, kırsal mimari gelenekleri, meskenlerin nasıl yapıldığı, nasıl terkedildiği ve terkedildikten sonraki aşamaların belgelenmesi¹⁹ etnoarkeolojinin araştırma konuları arasındadır²⁰. Dünyanın çeşitli bölgelerinde yerel kültür tarihini inceleyen araştırmacılar, özellikle de arkeoloji ile uğraşan antropologlar, etnografik örneklerin geçmiş toplumların sosyal yapılarını, kültürel gelişimlerini ve dini inanışlarını araştırmada yardımcı olabilecekleri konusunda görüş birliğine varmışlardır. Etnografik örneklerin arkeolojide kullanılmasında ki temel amaçlardan biri, maddi kültürle, bunu yaratan toplumun kültürel, sosyal ve ekonomik yapısı arasındaki bağlantıları daha iyi kavramaktır²¹.

Etnoarkeoloji kavram olarak ilk kez Amerika Birleşik Devletleri'nde, yaklaşık 110 yıl önce Fewkes'in yerliler arasında yaptığı bir araştırmadan sonra ortaya çıkmıştır. Günümüzde yaşayan ve ilkel olarak adlandırılan topluluklarla tarihöncesi çağlarda yaşayan topluluklar arasında karşılaştırmalar yapan J. Fewkes aynı zamanda ilk etnoarkeolog olarak da bilinir²².

Etnoarkeoloji, 1956 ve 1969 yılları arasında kültürel antropolojinin arkeolojik yorumlarla nasıl kullanılabileceği incelenmiştir. Bu dönemde simgeselliğin antropolojisi, arkeolojide etnografik analogi, etnografik faraziyeler ve gerçekler gibi konuları araştıranlar arasında; V. Turner, C. Geertz, R. Ascher ve K. Heider gibi araştırmacılar vardır²³. Bu araştırmacılar yaşadıkları topluluklar üzerine yoğunlaşmış, arkeolojide kullanabilecekleri teorik bilgiler sağlamışlardır. Bu dönem etnoarkeoloji ile arkeoloji arasındaki ilişkinin tartışıldığı dönemdir²⁴. 1974 yılında Osvalt'ın arkeoetnografi ile arkeolojik buluntuları

¹⁷ N. David, C. Kramer, *Ethnoarchaeology in Action*, Cambridge, 2001, s. 2.

¹⁸ N. David, C. Kramer, *Ethnoarchaeology in...*, s. 1.

¹⁹ Meskenlerin terk edilmesi ve terk edildikten sonra geçirdiği aşamalar çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır.

²⁰ Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*, s. 111.

²¹ Jak Yakar, "Etnografya Işığında Arkeolojide Sosyal ve Kültürel Değerlendirmeler", *Colloquium Anatolicum I*, 2002, s. 25.

²² N. David, C. Kramer, *Ethnoarchaeology in...*, s. 6.

²³ N. David, C. Kramer, *Ethnoarchaeology in...*, s. 6-7

²⁴ N. David, C. Kramer, *Ethnoarchaeology in...*, s. 6-7

yorumlama çabası da etnoarkeolojinin gelişimi açısından önemli bir çalışmadır. Bu dönem arkeolojik verilerin önemi, kazıların kültürel ve ekolojik yaklaşımları gibi, etnoarkeoloji alanında önemli bir etki bırakacak konular tartışılmıştır.²⁵ 1982 yılı sonrasında materyal kültür ile arkeolojik kavram kültürü arasındaki ilişki üzerinde birçok araştırmacı durmaya başlamıştır²⁶. Bu dönemden sonraki yıllarda, dünyanın birçok yerinde önemli çalışmalar yapan ve batılı olmayan etnoarkeologlar dikkati çekmektedirler²⁷.

Anadolu arkeolojisinde etnolojik veriler kullanarak yorumlama²⁸ ise, ilk kez Hamit Zübeyir Koşay²⁹'ın 1930'ların ortalarından itibaren yapmaya başladığı çalışmalarla başlamıştır. Ancak, teorik temellerinin bu dönemden sonra atılmasına rağmen arkeologların etnografik verilerden faydalanmasının neredeyse 19. yüzyıla kadar uzandığı iyi bilinmektedir. Fakat 1960 öncesi yapılan çalışmalar daha çok arkeologlar tarafından kullanılmak üzere yazılan etnografik çalışmalar niteliğindedir. Ancak yinede Türk arkeolojisinde faydalanılan, mimari dışındaki ilk bilim dallarından biri etnografyadır.³⁰

1930'ların başlarında başlayan etnografya araştırmaları, Türkiye'de gelecekteki arkeolojik çalışmalar için önemli bir veri kaynağı olmuştur. Bu durum 1930'ların başlarında Türk arkeologlar tarafından yürütülen kazıların başlamasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu yıllarda Mustafa Kemal Atatürk, Osmanlı öncesi Türk kültürünün yeniden canlandırılmasıyla ilgili olarak bir program başlatmıştır. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın ardından gelen kargaşa döneminden sonra, Atatürk bir ulusal bilinç ve birlik yaratma arayışına girmiştir. Bu hedefleri gerçekleştirmek ve Anadolu'nun uzak geçmişini yeniden ortaya çıkarmak için 1931 yılında Türk Tarih Kurumu kurulmuş, bu kurumun

²⁵ (David-Kramer 2001, 18–28; Yakar 2002, 25.) bkz. Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*,s. 113.

²⁶ Jak Yakar, "Etnografya Işığında Arkeolojide...",s. 26.

²⁷ N. David, C. Kramer, *Ethnoarchaeology in...*, s. 28.

²⁸ Diğer yandan arkeoloji ve etnolojiyi birbirinden ayrılmaz parça olarak gören etnoarkeologlar, birinin insan hayatının geçmişi ile uğraştığını, diğerinin ise şimdiki yaşamın evrelerinin araştırdığı ve dolayısıyla her ikisinin genel antropoloji biliminin vazgeçilmezi olduğunu vurgularlar. İki bilimin bilgi birikimi ve aralarındaki bilgi alışverişi, her ikisinin de esas amaçları olan insanın bütünsel kültürünü tanımlamada kullanılabileceği yaygın görüşler arasındadır. Bkz. Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*,s. 111.

²⁹ Hamit Zübeyir Koşay ile ilgili bilgi için; bkz. Muhammet Beşir Aşan "Hamit Zübeyir Koşay'ın Hayatı ve Eserleri", *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri*, Erciyas Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kayseri, 1996.

³⁰ Turan Takaoğlu, "Ethnoarchaeology in Turkey. A historical approach" *Ethnoarchaeological Investigations in Rular Anatolia I*, Ege Yayınları, İstanbul, 2004, s. 15.

kurulması aynı zamanda Türk arkeolojisinin gelişmesi açısından da büyük faydalar sağlamıştır.³¹

Geçmişle günümüz arasındaki kültürel devamlılık fikrinin geliştirilmesi için Birinci Türk Tarih Kongresi'nde ortaya atılan *Türk Tarih Tezi*, yine Atatürk'ün bu dönemde Almanya başta olmak üzere, İtalya, Sovyetler Birliği ve Çin gibi birçok ülkenin ulusal anlamda geçmişini sağlam temellere dayandırma politikasına karşı bir duruştur.³²

Türk Tarih Tezi'nin içeriğinin büyük bir kısmını kültürel devamlılık konusu oluşturur ve bu dönemde arkeoloji Anadolu-Türk toplumlarıyla Osmanlı öncesi toplumlar arasında bağlantı kurma fikrine hizmet etmektedir. Hamit Zübeyir Koşay, bu yıllarda Türk Tarih Kurumu'nun kurucularından biri ve Etnografya Müzesi'nin müdürü olarak hizmet vermektedir. Atatürk kendisine Osmanlı öncesi Türk toplumunun arkeolojik kazılarla açığa çıkarılması görevini vermiştir. Bu dönemde Türk arkeolog sayısı oldukça azken, Avrupa ülkelerine arkeoloji eğitimi almak için gönderilenlerin kazı tecrübesi de yeterli seviyede değildir. Bu boşluk döneminde, Hamit Zübeyir Koşay Anadolu topraklarının birçok yerinde bu sürecin gelişmesinde önemli rol taşıyan kazı ve araştırmalar yapmıştır. Bunlar arasında 1930'lu ve 40'lı yıllarda gerçekleştirilen Alacahöyük, Ahlatlıbel, Kumtepe, Pazarlı, Büyük Güllücek ve Mahmatlar sayılabilir. Koşay bu kazılar sırasında, arkeolojik kayıtlarla, civar köylerdeki etnografik veriler arasında benzerlikler kurmuş, sonuç olarak da onun bu öncü çalışmaları, Türkiye'de arkeolojik ve etnografik çalışmaların birlikte ele alınması açısından bir başlangıç oluşturmuştur.³³

Koşay ilk çalışmalarından biri olan 1939'da basılmış *Etnografya ve Folklor Kılavuzu* adlı eserinde, ilkel yaşayan toplumlardan, geçmiş toplumlarla ilgili önemli bilgiler alınabileceğini vurgulamış³⁴ ve etnografik analojinin önemine değinerek bu yöntemin, özellikle üretimle ilgili konularda prehistorik dönem toplumlarının anlaşılmasında büyük önem taşıdığına değinmiştir. Örneğin köy mimarisi, hasat ve bunda kullanılan tarım aletleri, ilkel tarım yöntemleri, depolama, çanak çömlek üretimi gibi konularda yapılan

³¹ Turan Takaoğlu, "Ethnoarchaeology in Turkey...", s. 16.; M. Özdoğan, "Çağdaşlaşma ve Türk Arkeolojisi, Arkeolojinin Görmediğimiz Yüzü" *Toplumsal Tarih 101*, 2002, s. 42-45.

³² Turan Takaoğlu, "Ethnoarchaeology in Turkey...", s. 16.; M. Özdoğan, "Çağdaşlaşma ve Türk...", s. 42-45.

³³ Turan Takaoğlu, "Ethnoarchaeology in Turkey...", s. 17.

³⁴ Hamit Zübeyir Koşay, *Etnografya ve Folklor Kılavuzu*, Ulusal Matbaa, Ankara, 1939, s. 12.

etnografik çalışmaların prehistorik toplumların anlaşılması konusunda önemli ipuçları vereceğini belirtmiştir³⁵.

Akile Ülkü ile 1932 yılında yaptığı (ve 1963'te Türk Etnografya Dergisi'nde yayınlanan) *Anadolu'da İptidai Çanak-Çömlekçilik* adlı çalışmasında Koşay, Anadolu'da ilkel çömlek üretim tekniklerini incelemiştir. Bu çalışması arkeolojik çalışmalarda kap üretim metotlarının ve form değişikliklerinin anlaşılmasında önemli bir kaynak olmuştur.³⁶ Bu çalışmada kapların üretim aşamaları; kil hazırlama, form verme, perdahlama, pişirme ve satışa çıkarma gibi süreçlerde sıralanarak ele alınmıştır. Koşay aynı zamanda kırsal Anadolu'daki toplumsal yaşamı ve çiftçilik uygulamalarını da belgelemiştir. Alacahöyük kazıları sırasında, modern Alaca köyünü, önceki binyıllardaki toplum yapısını daha iyi anlamak için etnografik bakış açısıyla incelemiştir. 1951 yılında yayınlanan *Anadolu'nun Etnografya ve Folkloruna Dair Malzeme I: Alacahöyük* adlı eserinde modern Alaca köyündeki konut yapım tekniklerini, ev içi yaşantısında kullanılan aletleri, tarım yöntemlerini, tarla sürmeyi de kapsayan, hasat, depolama ve bu işlerde kullanılan aletleri de belgeleyerek yayınlamıştır.³⁷ Alacahöyük dışında arkeolojik yerleşimlerle bağlantılı olarak yaptığı belli başlı çalışmalar arasında, Karaz, Güzelova ve Kültepe-Karahöyük Köyü sayılabilir. Koşay'ın yaptığı bu çalışmaların asıl önemi, özellikle arkeolojik yerleşimlerin yakınındaki köylere yoğunlaşılmasıdır. Böylece Koşay, arkeolojik verilerle modern köylerden topladığı verileri bir arada değerlendirme imkânı bulmuştur.

Koşay'ın yaptığı bu gibi etnografik çalışmalar, günümüzde yapılacak gözlemlerin geçmiş maddesel kültürleri anlamadaki önemini vurgulamıştır. Onun elde ettiği somut veriler, Etnoarkeoloji'nin Türkiye'de giderek uzmanlaşmış bir alt disiplin olarak gelişmesine öncülük etmiştir. Diğer yandan günümüzde yapılan etnoarkeolojik çalışmalara bakıldığında, yukarıda bahsedilen çalışmaları günümüz anlamında etnoarkeolojik çalışmalar olarak değerlendirmek doğru değildir.

1968 yılında başlatılan Keban Barajı Projesi ise Anadolu Etnoarkeolojisi için önemli gelişmelerden biridir. Bu bakımdan Keban Projesi'nde Hamit Zübeyir Koşay'ın önemli bir rol üstlenmesi de önemli bir gelişmedir. Bu proje kapsamında özellikle Pulur-Sakyol kazısı

³⁵ Hamit Zübeyir Koşay, *Etnografya ve Folklor...*, s. 12–13

³⁶ Hamit Zübeyir Koşay, Ülkü A. "Anadolu'da İptidai Çanak-çömlekçilik", *Türk Etnografya Dergisi* 5: 89–93, 1964, s. 89.

³⁷ Hamit Zübeyir Koşay, *Les Fouilles d' Alaca Höyük*, Ankara, 1951.

sırasında yaptığı etnolojik çalışmalar³⁸ sonucunda, sular altında kalacak olan arkeolojik bir yerleşim ve bu yerleşimin hemen civarında yer alan ve yine sular altında kalacak modern bir köy bir arada belgelenmiştir. Arkeolojik belgeleme yanında etnolojik belgelemeye de verdiği önemi Koşay'ın şu cümlelerinden anlamaktayız:

“Keban Projesi altında Keban Barajı yapımı dolayısıyla su altında kalacak höyüklerde kazılar yapılacak eski kültür eserleri ortaya çıkarılırken halen bu topraklar üzerinde yaşayan halkın maddi ve manevi kültürü de ihmal edilemez ve bunun eski çağlar ile ilişkisi inkâr olunamazdı.”³⁹

İki bilim dalından elde etmiş olduğu bilgi ve belgeleri birleştirerek yeni bir disiplin olan etnoarkeoloji alanında başarılı çalışmalar yapmış ve Anadolu'nun etnoarkeolojisini başlatmıştır. Bu öncü çalışmalarla başlayan etnoarkeoloji zaman içerisinde gelişme göstermiştir.

Y. Durul Elazığ yöresindeki dokuma sanatları üzerine bir çalışma yapmış ve 1969'da yayınlamıştır. Ayrıca Harput'taki bakırcılık zanaatı üzerine F. Memişoğlu tarafından yapılan araştırmalar ve Çemişgezek'te M. Şener tarafından yapılan folklor derlemeleri, etnoarkeoloji açısından önemli çalışmalardır⁴⁰. 1971 yılında Keban Bölgesi'ndeki kırsal mimari üzerine A. Alpöge önemli çalışmalar yapmıştır⁴¹. Eckart W. Peters'in 1972 yılında Altınova'da yaptığı çalışma tam anlamıyla etnoarkeolojik bir çalışma sayılabilir⁴². Altınova'da araştırma yapan bir diğer isim M. Tessensohn'dur. Tessensohn, Alışam Köyü'nde araştırmalar yapmış, mimari bezek ve yazıtları incelemiştir⁴³. Ayrıca A. Koyunlu tarafından Munzuroğlu Köyü'nde bir ev, ethohistorya yönünden incelenmiştir⁴⁴. Aynı zamanda 1973 yılında Keban Projesi Kapsamında Ağmezra Köyü'nde (Elazığ) bir değirmen yapısını ele almıştır⁴⁵.

³⁸ Hamit Zübeyir Koşay, *Pulur: Etnografya ve Folklor Araştırmaları*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Ankara, 1977, s. 1.

³⁹ Hamit Zübeyir Koşay, *Pulur: Etnografya ve...*, s. III.

⁴⁰ (Günay 1980, 4.) bkz. Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*, s. 114.

⁴¹ Jak Yakar, “Etnografya Işığında Arkeolojide...”, s. 26.

⁴² (Peters 1972, 163–172.) bkz. Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*, s. 114.

⁴³ (Peters 1982, 201–215.) bkz. Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*, s. 114.

⁴⁴ A. Koyunlu, “Etnohistorya Yönünden Elazığ, Munzuroğlu Köyü'nde Bir Evin İncelenme Denemesi”, *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, 1976, s. 215–218.

⁴⁵ (Koyunlu 1979, 143–149.) bkz. Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*, s. 114.

Aşvan Bölgesinde geleneksel zirai üretim verileri yardımıyla eski toplumların nüfus yoğunluğu hesaplamaları yapan G. Hillman⁴⁶ ve geleneksel köy mimarisi üzerine çalışan D. Kuban ülkemizde çalışan ilk etnoarkeologlardandırlar⁴⁷. O. Aurenche'nin 1981 yılında arkeolojide demografi sorunlarını inceleyen yazıları, sonraki yıllarda yapılacak olan etnoarkeoloji çalışmalarına öncülük etmiştir⁴⁸.

Elazığ Sivrice'ye bağlı olan Uslu Köyü'nde geleneksel yöntemlerle üretilen çanak çömlek 1981 yılında F. Ertuğ⁴⁹, 1988 ile 1990 yılları arasında da Angle ve Dottareli tarafından çalışmalar yapılmıştır⁵⁰. Ayrıca Aşağı Fırat Projesi kapsamında O. Aurenche ve J. Cauvin tarafından 1979-1986 yılları arasında Caferhöyük (Malatya) kazıları yapılmış, Aşvan Projesi⁵¹ model alınarak, O. Aurenche, M. Bazin, S. Sadler tarafından Caferhöyük ve çevresinde bulunan kırsal yerleşmelerle ilgili kapsamlı bir etnoarkeolojik çalışma yayınlanmıştır⁵². Ayrıca Arslantepe kazısında ele geçirilen arkeolojik buluntular ile yöredeki ahşap kapı kilitleri karşılaştırılmıştır.

Van'da Urartu'nun önemli kentlerinden olan Ayanis'in yakınındaki Ağartı Köyü'nde yapılan çalışmalar ve bölgede sıkça rastlanan Urartulara ait *anıtsal kaya işaretleri* ile ilgili yazılan makale önem taşımaktadır⁵³. Kuzey Anadolu'da yapılmış olan tek çalışma İkiztepe (Samsun) ve çevresindeki geleneksel köy mimarisinin incelendiği çalışmadır⁵⁴. Akdeniz Bölgesi'nde ise iki önemli çalışma yapılmıştır. İlki, Toroslar'ın yüksek kesimi olan Elmalı Ovası'nda yer alan Karataş-Semayük'teki (Antalya) geleneksel yerleşim dokusu ve mimariyi konu alan makale, ikincisi ise, Yörükler'in katran üretimini konu alan araştırmadır⁵⁵. İç Anadolu'da ise I. Hodder'in 1993'te kazılara başlaması ile yapılan çalışmalar etnoarkeolojik çalışmalar arasında yer alır. Bu bölgede yapılan bir diğer çalışma ise Yassıhöyük Köyü (Gordion) ve çevresinde (Polatlı-Ankara) yapılmıştır. Bölgede tuz ile ilgili yapılan çalışma ve etnobotanik çalışmalar önemli etnoarkeolojik çalışmalardır.

⁴⁶ (Hillman 1973, 217–240.) bkz. Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*,s. 114.

⁴⁷ (Kuban 1970, 173–182.) bkz. Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*,s. 114.

⁴⁸ Jak Yakar, "Etnografya Işığında Arkeolojide...",s. 26.

⁴⁹ (Ertuğ 2004, 77.) bkz. Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*,s. 114.

⁵⁰ Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*,s. 114.

⁵¹ Bu Keban Projesi kapsamında yapılan bir çalışmadır. Geleneksel zirai üretim verileri yardımıyla geçmiş toplumların nüfus yoğunluğu hesaplanmıştır.

⁵² (Aurenche ve diğerleri 1997, 1–294.) bkz. Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*,s. 115.

⁵³ Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*,s. 115.

⁵⁴ Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*,s. 115.

⁵⁵ (Johansen 1998, 457–461.) bkz. Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*,s. 115.

Kerkenes Dağı eteğinde yer alan Şahmuratlı Köyü'nde yapılan sosyal antropolojik gözlemler ve Çatköy Köyleri'ndeki (Karaman) göçebelerin yaptıkları keçeler ile ilgili çalışmalar İç Anadolu'da yapılan önemli çalışmalardır⁵⁶.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 1970'lerde başlayan Aşağı Fırat Projesi ve 1999'da başlatılan Karkamış ve Iısu Baraj Gölleri kurtarma kazılarıyla birlikte birçok etnoarkeolojik çalışma yapılmıştır⁵⁷. Batı Anadolu'da Antik Çağ Troas Bölgesi'nde özellikle son yıllarda etnoarkeolojik çalışmalar yoğunlaşmıştır⁵⁸. Ayrıca Karia Bölgesi'nde ve bu bölgede yer alan Yeşilova'da (İzmir) yapılan sınırlı sayıda etnoarkeolojik çalışma bulunmaktadır⁵⁹.

1.1. Amaç

Söz konusu bu çalışmada M.Ö. II. binde Yerleşim dokusunda ve insanların yaşam biçiminde yaşanan değişiklikler ele alınmış. Günümüz yayla kültürü ve mimarisi incelenerek, bu değişimin nasıl ve niçin yaşandığı konusu etnoarkeolojik bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bu konuda çanak çömlek kalıntıları yardımıyla bazı çalışmalar yapılmıştır. Türkiye'deki özel ve resmi müzelere, koleksiyonlara boya bezemeli kaplar⁶⁰ geldiği gözlenmiş, araştırmacılar tarafından bunların Kuzeybatı İran'dan gelmiş olabileceği düşünülmüştür. Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki birçok yerleşim alanında ilginç boya bezemeleri bulunan çanak çömlekler ortaya çıkmıştır. Bunların Urartu boyalıları mı? yoksa

⁵⁶ Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*, s. 116.

⁵⁷ (Özdoğan 1977, 74–163; Serdaroğlu 1977, 8–42; Hauptman 1987, 249–251; Yalçınkaya ve diğerleri 1987, 31; Gebel 1987, 265–272; Akın ve diğerleri 2002, 431–440; Akın ve diğerleri 2004, 317–326; Akpolat ve diğerleri 2001, 529–530; Akpolat ve diğerleri 2002, 463–469; Akpolat ve diğerleri 2004, 347–355.) bkz. Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*, s. 116.

⁵⁸ (Blum 2003, 1–300; Blum 2005, 75–98; Blum-Aslan 2004, 127–138; Kaplan 2007, 59–66; Takaoğlu 2006, 23–35; Takaoğlu 2007, 87–91; Takaoğlu-Bamyacı 2005, 113–126; Tekkök 2000, 94–101; Tekkök 2004, 97–106; Özdemir 2007, 73–78; Yener ve diğerleri 1984, 246251.) bkz. Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*, s. 116.

⁵⁹ (Derin 2007, 46–51; Diler 2005, 79–84; Ergenekon 2002, 71–79; Ergenekon 2003, 87–92.) bkz. Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*, s. 116.

⁶⁰ “M.Ö. 3. binyılın ikinci yarısı ve daha çok da M.Ö. 2. binyılın başlarından itibaren Yakın Doğu'da birtakım boyalı çanak çömlek kültürlerinin varlığı bilinir. Bunlar doğudan batıya doğru şöyle sıralanabilirler: Orta Batı İran'da Godin III Kültürü; Kuzey Mezopotamya ve kısmen Fırat vadisi üzerinden Kuzey Suriye ve Malatya-Elazığ yöresine değin dağılmış olan Habur Kültürü; yoğun olarak batıda Çukurova ve Amik Ovası'ndan Ugarit'e değin uzanan kıyı şeridinde karşılaşılan Kilikia-Suriye Boyalıları Kültürü; Doğu Anadolu'nun batı ucunda şimdi Keban Baraj Gölü'nün suları altında kalmış Altınova'dan Malatya civarına kadar nispeten küçük bir alanda etkili olan Elazığ-Malatya Boyalıları Kültürü; Orta Anadolu'da daha çok Kızılırmak kavsinin güneyinde etkili görünen Alişar III Kültürü. Her biri Orta Tunç Çağ boyunca etkin görünen bu kültürlerin dağılımları birbirleriyle ilişkileri ve kökenleri gibi sorunlar uzun yıllardan beri ayrı ayrı çalışmalara konu olmuştur”. Bkz. Aynur Özfirat, *Doğu Anadolu Yayla Kültürleri (M.Ö. II. Binyıl)*, İstanbul, 2001, s. 1.

başka bir döneme mi? ait olduğu ilk başta anlaşılamamıştı. Bu kapların tüm olarak nekropollerden çıkmış olma olasılığı yüksekti. Fakat Van Gölü havzasında nekropollerin varlığından bir iz yoktu. Acaba bu kaplar gerçektede Kuzeybatı İran'dan mı gelmişlerdi. İşte bu belirsizlikler içerisinde Aynur Özfirat Van Gölü havzasındaki yüksek yaylalarda araştırmalar yaptı. Van Gölü'nün batısı, Sütey Yaylası, Doğubayazıt, Muş ve Malazgirt'te mezarlar saptadı. Bu keşifle bu boyalıların nereden bulunduğu sorusuna yanıt sağlamıştır⁶¹.

Yakın zamana kadar Urartular'ın prototarihleri ve M.Ö. II. binyılda Doğu Anadolu'da yaşamış olan kültürler hakkında bilgi yoktu⁶². M.Ö. III. binyılda bölgede yoğun yerleşme olmasına karşın, M.Ö. II. binde yerleşim yerlerinde bir seyrelme olmuştur⁶³. Höyüklerdeki mimari dokunun zayıfladığı ve geçici birer yerleşim yeri haline geldiklerini söylemek mümkündür. Bu yüksek yaylalardaki değişimin sebebi neydi? Sorusuna yanıtlar aranmaya başlanmış, eski çiftçi köylülerin nereye gittikleri merak konusu olmuştur. Bu merak Erken Transkafkasya Dönemi halklarının Orta Tunç Çağı'nda eski yaşam tarzlarına geri dönmüş olabilecekleri gibi düşünceler ortaya çıkardı⁶⁴.

Bölgede yapılan çalışmaların çoğu M.Ö. III. bin ve I. bin dönemleri üzerine yoğunlaştığı için M.Ö. II. bin ile ilgili bilgi eksikliği olmuştur. Bu eksikliğin sebebi ise, söz konusu kültürün yüksek ve ulaşımı zor yaylalarda yaşanmış olmasıdır⁶⁵. Bu dönemde insanlar yerleşik yaşam sürdürmek yerine yaylalara çıkmış ve kıl çadırlarda yaşamaya başlamışlardı⁶⁶. Göçebe aşiret dönemi ile birlikte, güçlü beyler ortaya çıkmıştı. Ancak bu sosyo-ekonomik değişimin sebepleri halen anlaşılamamıştır⁶⁷.

⁶¹ (Sevin V. 2000) bkz. Aynur Özfirat, *Doğu Anadolu Yayla...*, s. IX-X.

⁶² "...Boyalı çanak-çömlek kültürlerinin yer aldığı coğrafi alanda daha sonra güçlü bir devlet kuran Urartuların yazılı kaynakları, özellikle kral Menua, Arğışti I ve Sardur'un icraatlarını anlatan annallerdeki, Van Gölü çevresinde fethedilen ülkelerini çokluğu aynı bölgede süregelen kültürel çeşitliliğin yüzyıllar sonraki ilginç belgeleridir. Bunun yanı sıra III. bin yıldaki bölgedeki yoğun yerleşme birimlerinin II. bin'de rastlanmaması adeta karanlık bir dönemin ardından her açıdan şaşırtıcı Urartu Uygarlığının bölgede yer alması Urartuların kökeni sorununu ülkemiz arkeolojisinin ilginç problemlerinden biri haline getirmektedir" (Başgelen, N. 2001). Bkz. Aynur Özfirat, *Doğu Anadolu Yayla...*, s. XII.

⁶³ Ayrıca A. Tuba Ökse Sivas bölgesinde yaptığı araştırmalar sonucunda Hitit öncesi yaşanan yerleşim değişikliklerini ortaya koymuştur. Bu çalışmada Doğu Anadolu'dan Orta Anadolu'ya geçiş yapılan yüksek dağlarda Orta Tunç Çağı'nda yerleşim yerlerinde bir seyrelme olduğu gözlenmiştir. Bkz. A. Tuba Ökse, "Sivas'da Hitit Çağı Öncesi Yerleşim Sistemlerinde Devamlılık ve Değişim" *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 22/1, s. 63.

⁶⁴ Aynur Özfirat, *Doğu Anadolu Yayla...*, s. IX-X.

⁶⁵ Aynur Özfirat, *Doğu Anadolu Yayla...*, s. 2.

⁶⁶ Son Tunç Çağı'nda Doğu Anadolu'da yerleşik yaşam Orta Tunç Çağı'nın başlarında başlayan kesinti hala devam etmekteydi. Malatya-Elazığ yöresi halkını Hurri kökenli insanların oluşturduğu İşuva Krallığı IV. Tudahaliya (MÖ 1227-1209) döneminde Hitit egemenliğine girmişti. Kuzeydoğu Anadolu da tam bir göçebe aşiret düzeni devam etmekteydi. Yerleşik yaşam yerine insanlar, küçükbaş hayvan sürüleriyle yarı göçebe bir

Görüldüğü gibi Doğu Anadolu Bölgesi'nde arkeoloji açısından sorunlar devam etmektedir. Belirtilen dönemle ilgili sorunları aydınlatmada arkeolojik malzemenin yetersiz olmasından dolayı arkeolojiye yardımcı bilimlerden etnoarkeolojik bir çalışmanın gerekliliğine inanıyoruz.

M.Ö. II. binde Doğu Anadolu'da yaşayan insanlar göçebe bir yaşam sürdürmüşlerdir. Yaşam tarzları gereği bu insanlar kalıcı bir mimari bırakmamışlardır. Bu yüzden bu kültürler hakkındaki bilgi eksikliği, bu insanların mimari alanda çok fazla iz bırakmamalarının sebebinin göçebe bir hayat sürüp, yaylaya çıkmaları mı? Sorusuna yanıt aranmasına yol açmıştır. Bu kültürlerin, yaşam tarzlarının, nasıl bir mimari kullandıkları ve bu mimarinin hangi nedenlerden dolayı günümüze kadar ulaşamadığının daha iyi anlaşılması için günümüz yaylalarının etnoarkeolojik bir bakış açısıyla incelenmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu dönemden (M.Ö. II. bin) geriye kalan en önemli kalıntılar çanak çömlek kalıntılarıdır. Fakat bu insanların yaşadığı mimari alanlar ve yaşam tarzları hakkında yeteri kadar bilgi yoktur. Bu çalışmada, Doğu Anadolu yüksek yaylalarında yaşayan kültürlerden geriye çok fazla mimari kalıntı olmamasının sebebi neydi? Yaylalarda formasyon süreci nasıl olmaktadır? Sorularına yanıt bulabilmek ve yaylada yaşayan insanların günlük yaşamlarıyla ilgili bilgi elde etmek amacıyla, Doğu Anadolu'da yaşamakta olan günümüz yayla kültürlerini inceleyerek, geçmiş dönemlerin yaylacılık kültürü ve yayla mimarisine ışık tutmaya çalışılacaktır.

1.2. Çalışma Alanı

Çalışma alanı olarak Ağrı İli, Diyadin İlçesi'nin Van/Erciş sınırına yakın yer alan yüksek yaylalar seçilmiştir. Yanıkçukur (Tendurek), Gedik (Güduk), Saitbey, İsa Salman (Gomık), köylerinin çevresinde bulunan yaylalar çalışılmıştır⁶⁸(Harita 2-4). Sırasıyla;

yaşam sürdürüyorlardı. Bölge Nari ve Uruatri adını taşıyan birçok kabile arasında paylaşılmıştı. Bkz. Bkz. A. Tuba Ökse, "Sivas'da Hitit Çağı...", s. 65.

⁶⁷ Aynur Özfırat, *Doğu Anadolu Yayla...*, s. X.

⁶⁸ Çalışmamız içerisinde yer alan köyler ve çevresindeki yaylalar yaklaşık 130 kilometre karelik bir alanı kapsamaktadırlar. Önemli olan bir diğer durum ise bu çalışma alanının içerisinde yer alan tarım alanları köy çevreleri de dahil olmak üzere % 1'in altında bir alanı kapsamaktadır. Yüksek yaylalarda tarım yapılmadığından, toprak devinimi olmaz ve geçmişte birer düz yerleşme şeklinde olan yayla kültürlerinin yaşam alanlarının tespiti zorlaşmaktadır. Bu konu, daha sonra "Terk Edilen Yaylalarda Formasyon Süreci" bölümünde ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir.

Gedik (Güduk) Yaylası, Vari⁶⁹ Meci Ozmin, Vari Küliya, İsa Salman (Gomık) Yaylası, Zozan⁷⁰ Gerçilek, Gom⁷¹a Sebri, Goma Bro (Pijek), Hokle Keresi, Yanıkçukur (Tendurek) Yaylası, Vari Pi, Hacı Hasan Yaylası, Vari Hiseyn, Koği Şiğa ve Kaplantaş (Qeprani) Komu yaylaları dolaşmış, yayla sakinlerinin günlük yaşamları ve yayla mimarileri incelenmiştir⁷². Fakat yaylaların birbirine yakınlığı, aynı mimari ve kültüre sahip olmaları, güvenlik nedeniyle köylere daha yakın olmaları, akrabalık ilişkileri sebebiyle kendilerinden daha rahat bilgi almam ve serbest bir çalışma alanının olması nedeniyle içlerinden dört tane yayla seçilmiş ve ayrıntılı incelenmiştir. Bunlar; Gedik (Güduk) Yaylası, Vari Meci Ozmin, Vari Küliya ve Hacı Hasan yaylalarıdır. Bunlardan ilk üçü birbirine yakın olmaları ve farklı zamanlarda terkedilmeleri nedeniyle seçilmişlerdir. Vari Küliya 50, Vari Meci Ozmin 20, Gedik (Güduk) Yaylası ise yaklaşık 5 yıl önce terkedilmiş yaylalarıdır. Bu yaylaların farklı terkedilme süreleri, bu sürelerin formasyon süreci üzerindeki etkileri ve neden terkedildikleri gibi konular çalışmamız açısından önem taşımaktadır. Bunlardan uzakta yer alan Hacı Hasan Yaylası ise, halen aktif bir yayla olup, çalışmamızda yaylalardaki günlük yaşamla ilgili bilgi edinmek için bu yayladaki insanların günlük yaşamı incelenmiştir. Bunun yanında yaylacılığın nasıl ve niçin yapıldığı sorularına diğer yaylalardan insanlarla yapılan görüşmelerle yanıtlar aranmıştır.

Hem günlük yaşam tarzları, hem mimarileri hem de kullandıkları araç gereçler bakımından, eski kültürlerin birçok özelliklerini taşıdıkları için bu bölge çalışma alanı olarak seçilmiş ve araştırmamızın sonunda bu düşüncenin haklılığı ortaya çıkmıştır.

1.3. Yöntem

Yaylacılık Türkiye'nin önemli beşeri coğrafya olayları arasındadır. Çünkü ülkemizde yaylaların kapladığı alan ve yaylacılık faaliyetine katılan insan sayısı dikkate değer ölçüdedir. Tunçdilek, ülkemizde yaylaların bulunduğu yerlerle, bunların dağılışı ve kapladığı alanın en az, ülke yüzölçümünün yarısından fazlasını geçtiğini, bu derece geniş

⁶⁹ “Var”, yayla mimari yerleşim alanı anlamında kullanılmaktadır.

⁷⁰ “Zozan” bölgede yaylaya verilen isim.

⁷¹ “Gom” bölgede ahıra verilen isim. Bazen kişisel yaylalarda ahırlar yapılır, bu yaylalar o ahırın ismini alır.

⁷² Bu yaylalardan, Zozan Gerçilek, Goma Sebri, Goma Bro (Pijek), Hokle Keresi, Hacı Hasan Yaylaları, Diyadin sınırları içinde yer alan, fakat çalışma alanımıza uzak olan, Çalıha, Aşağıakpazar, Oğuloba ve Hıdık köylerine ait yaylalardır. Çalışma alanımız içerisinde yer aldıklarından dolayı, çalışmamız içerisinde yer almışlardır (harira 4/2).

bir alan üzerinde meydana gelen olaylar ve bu olaylarla ilgili milyonlarca insanın faaliyetlerinin, başlı başına bir konu olma özelliği taşıdığını ifade etmektedir⁷³.

Doğanay ise, Türkiye’de 26.000 yayla yerleşmesi bulunduğunun tahmin edildiğini bildirerek, bu veri bir gerçeğin ifadesi olarak kabul edilirse, ülkemizde her iki köye, birden fazla yayla yerleşmesi düşeceğini, bununda yaylacılığın ekonomik fonksiyonunun öneminden kaynaklandığını belirtmektedir⁷⁴.

Türkiye’de yaylacılık faaliyetlerinin yapıldığı alanlar, genellikle yüksek, sarp, kimi zaman yollardan uzakta ve ulaşılması zor araziler olduğu için, buralarda araştırma yapmanın büyük güçlükleri bulunmaktadır. Araştırma alanı eğer geniş bir alanı kapsıyor, yaylalarda sayıca çok ve dağınaksa, belirtilen faktörlere bağlı olarak, yalnızca arazi çalışmaları birkaç yıl almaktadır⁷⁵.

Türkiye’de yaylacılık faaliyetleri her geçen gün azalmaktadır. Bu nedenle yaylalar ve yaylacılık hakkında geniş kapsamlı etnografik çalışmalar yapılması şarttır. Bu çalışmamız da sadece sınırlı bir bölgede yapılan yaylacılık faaliyetleri gözlemlenmiştir. Daha çok mimari ağırlıklı olmasının sebebi ise daha önce belirttiğimiz arkeolojik sorunların çözümüne katkıda bulunmaktadır.

Çalışma alanı olarak Ağrı ilinin Diyadin İlçesinde bulunan yaylalarda yaşayan insanların yaşam tarzlarını (kültürleri), yaylalarda oluşturdukları mimarileri seçilmiştir. Araştırma alanındaki yaylacılığın her aşamasını yerinde gözlemlemek ve incelemek, daha geniş bilgi sahibi olabilmek amacıyla iki yıl içerisinde üç ayrı dönem halinde araziye gidilmiştir. Arazide, yaylalar ve bu yaylalara çıkan köy ve şehirlerde yaşayanların bir kısmı ziyaret edilmiş ve yaptığımız gözlem ve incelemelere ek olarak, konu ile ilgili kişilerle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır.

Görüşmeler, görüşme formu aracılığı ile yürütülmüştür. Söz konusu form bir anket olmayıp, öğrenilmek istenen konuların ana başlıklar altında detaylandırıldığı bir veri toplama aracıdır. Formdaki sorular, öğrenilmek istenen bilginin türüne göre, açık ve kapalı

⁷³ N. Tunçdilek, “Türkiye’de Yaylalar ve Yaylacılık” İstanbul Üniversitesi *Coğrafya Enstitüsü Dergisi* 7/14: 15–28, 1964, s. 15.

⁷⁴ H. Doğanay, *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 286.

⁷⁵ M. Emiroğlu, *Bolu’da Yaylalar ve Yaylacılık*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977, s. 15.

uçlu olarak hazırlanmıştır⁷⁶. Görüşme genellikle yayla sakinlerinin önde gelenleri ile yapılmıştır. Ayrıca, seçilmiş olan bazı yaylalarda, mezralarda ve “komlarda”⁷⁷, birkaç gün kalmak suretiyle, yaylacı köylülerin günlük yaşantıları gözlenmiştir.

Arazi çalışmalarında, yaylalar, kışlaklar, göç yolları, 1/25.000 ölçekli haritalara işlenmiş, bu bilgiler daha sonra 1/100.000 ölçekli haritalara aktarılmıştır. Yapılan araştırmanın belgelenmesi açısından gidilen tüm yaylalarda ve kışlaklarda, çok sayıda fotoğraf çekimi ve çizim yapılmıştır. Bunun yanında konuyla ilgili kütüphane katalogları içinde yer alan yazılı ve görsel literatür taraması yapılmıştır.

Araştırma ana hatlarıyla; bölge coğrafyası, yayla öncesi hazırlık aşaması, yaylaya çıkış süreci, yayla insanının günlük yaşamı, yayla mimarisi, yayla boşaltıldıktan sonra geriye kalanlar, terkedilen yaylalardaki formasyon süreci ve bu veriler ışığında etnoarkeolojik bir bakış açısı üzerine oturmuştur.

Doğu Anadolu M.Ö. II. binde insanların yerleşim alanlarını kısmen veya tamamen boşaltıp göçebe bir yaşam sürdürdükleri ve bu yaşam tarzının M.Ö. I. bine kadar devam ettiği düşünülmektedir. Bu düşüncenin çanak çömlek kalıntılarıyla desteklenmiş olmasına karşın, konu ile ilgili yapılan çalışmalar çok kısıtlıdır. Arkeolojik kazılarda bu dönem mimarisinin zayıf olmasının nedenleri veya yüksek yaylalarda çanak çömlek kalıntısı dışında herhangi bir mimari yapıya rastlanmamasının sebebi konusunda bilgi eksikliği vardır. Günümüz yaylalarında ki formasyon süreci takip edilerek çanak çömlek kalıntılarıyla desteklenen bu düşüncenin, etnoarkeolojik bir bakışla mimari açıdan desteklenmesi gerekmektedir.

Çalışmamızda Doğu Anadolu Bölgesi’nde yaşamakta olan insanların yaylaya çıkışları, yayla mimarileri, yayladaki günlük yaşamları, kullandıkları araç gereçler, ekonomileri ve yaylaların terkedilme aşamaları incelenmiş ve elde edilen etnografik

⁷⁶ Bkz. EK 1 görüşme formu için bkz. Mehmet Somuncu, *Aladağlar Yaylacılık ve Dağ Göçebeliği Konusunda Bir Araştırma*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2005, EK 1.

⁷⁷ “Kom: Hayvan yetiştirme ve besleme amacıyla köylerden uzak yerlerde kurulmuş evler ile bunların eklentilerinden oluşan yerleşim birimleridir. Bazı yerlerde köm olarak da adlandırılır. Komlar, ailenin oturduğu eve eklenti olarak yapılan ağıl, ot deposu ve avlu gibi yapılardan oluşur. Köy halkının varlıklı kişileri tarafından kurulan komlar, genellikle hayvanların otlayabileceği çayırların ortasında bulunur. Komların bazılarında hayvancılığa ek olarak tarım da yapılır. Komlar genellikle yazın faal olan geçici yerleşim birimleridir. Bazı büyük komlar kış aylarında da faaliyet gösterir. Kom yerleşmeleri en çok Doğu Anadolu Bölgesi’nde bulunur”. Bkz. Jak Yakar, *Anadolu’nun Etnoarkeolojisi*, (çev. Selen Hırçın Riegel), Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 138.

veriler, bölgede yapılan kazılardan⁷⁸ çıkan buluntularla bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda yukarıda belirtilen arkeolojik sorunlar etnoarkeolojik verilerle daha iyi anlaşılacaktır. Ama aynı zamanda bazı yeni çözüm önerilerinde bulunulabilecektir.

⁷⁸ Bunlardan en önemlileri; Sos, Pulur, Güzelova ve Karaz kazılarıdır. Bunların yanı sıra bölgede birçok höyük tespit edilmiştir. Bu konuda bkz. M. Pehlivan, *En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi*, 45-46.; A. Semih Güneri, "Erzurum ve Çevresindeki Höyüklerin Yüzey Araştırması", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, Ankara, 1987, 48 vd.

2. DOĞU ANADOLU (YÜKSEK YAYLASI)

2.1. Coğrafi Konum ve Yeryüzü Şekilleri

Doğu Anadolu Bölgesi'nin coğrafi sınırları, güneyde Maraş civarında Güneydoğu Torosları Kavisinin dış etekleri, batıda Kızılırmak ile Fırat arasındaki su bölümü çizgisi, kuzeyde Karadeniz dağlarının güney eteklerini takip ederek Bayburt ovasını içine aldıktan sonra güneye dönen vir çizgi teşkil eder. Doğu sınırları gerçekte morfoloji bakımından bir yandan Rion-Kura, öte yandan Urmiye Gölü platosunun doğu kenarına kadar uzanır (harita 1). Böylece bu günkü sınırlarımızın dışında coğrafi bakımdan daha geniş anlamda bir Doğu Anadolu Bölgesini kabul etmek lazımdır⁷⁹. Birinci Türk Coğrafya Kongresinde (1941) çizilen sınırlara göre, Türkiye topraklarının % 21'ini bu bölge oluşturur. Bu dağlık bölge Elazığ, Malatya, Tunceli, Erzincan, Erzurum, Kars, Ağrı, Van, Hakkâri, Bingöl, Bitlis, Iğdır ve Muş illerini içine alan yüksek platolar, dağ içi ovalar ve sayısız nehir vadileriyle doludur.⁸⁰

Yüksek ve engebeli olan Doğu Anadolu Bölgesi'nin ortalama yükseltisi genelde 1800 metrenin üstündedir. Bazı bölümlerde ise 2000 hatta 2500 metreyi geçer. 1000 metreden alçak alanlar çok az yer tutar. Bunlar: Aras-Arpa Çayı boyu, Fırat vadisinin genellikle çok dar, yalnız Malatya ovasında genişlemiş çevresi ve Güneydoğu Torosların güney etekleridir (harita 1). Doğu Anadolu yüzey şekillerinin ana çizgileri; bölgeyi batı-doğu doğrultusunda bağlayan yay biçimindeki dağ sıralarıyla meydana gelir. Bu dağ sıraları, alçak ve dalgalı düzlüklerle birbirinden ayrılırlar. Bu düzlükler üzerinde ayrıca dağ kütleleri yükselir, aralarına da çukur ovalar girer⁸¹. Yüzey şekillerinin genel doğrultusuna göre Doğu Anadolu relyefi kuzeyden güneye şöyle takip edilebilir (harita 1):

⁷⁹ Ersan Yavi, *Eskiçağdan Günümüze Doğu Anadolu Bölgesi'nin Geri Kalması Üzerine Bir Derleme; Doğu Anadolu ve Erzincan*, Özyurt Matbaacılık, Ankara, 1994, s. 4.

⁸⁰ Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkolojisi*, (çev. Selen Hırçın Riegel), Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 334. Ayrıca bkz. S. Erinç, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1953, s. 46 vd.

⁸¹ Ersin Güngördü, *Türkiye'nin Coğrafyası*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2003, s. 85–135.; Ayrıca bkz. İçişleri Bakanlığı, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Genel Durumu*, (Mesleki Rehber), Birinci Kitap, Cilt I, Ankara, 1972, s. 11–12.

Kuzeybatıda Kuzey Anadolu dağlarının Doğu Anadolu yaylasına komşu olan ilk sırası; bölgenin sınırı üzerinde uzanan Kelkit-Çoruh dağları, Kızıldağ (3025 m), Çimen (2700 m), dağları ve daha ötede Çoruh-Oltu havzasındaki dağlardır⁸².

Bu dağların gerisinde Erzurum-Kars yaylası yer alır. Çoğu yerde lav örtüsüyle kaplı; yüksekliği 1500–2000 m. yayla üzerinde basık dağ sıraları: Dumludağ (3200 m), Allahüekber Dağı (3111 m), Kısırdağ (3150 m) gibi; yayla içine girmiş çukur ovalar Erzincan ovası (yüksekliği 1200 m), Erzurum ovası (yüksekliği 1800–1900 m, Pasinler ovası (yüksekliği 1650 m) ve Sürmeliçukur-Iğdır ovasıdır. (800–900 m)⁸³ (harita 1).

Doğu Anadolu'nun ortasında Karasu (Fırat) ve Aras vadilerine güneyden paralel olarak uzanan büyük sırt; Karasu-Aras dağları yer alır. Bunlar Monzur (3250 m), Mercan (3462 m), dağlarıyla başlayıp, Palandöken (3017 m), Perli (3200 m) dağı üzerinden Ağrı volkan kütesine kadar uzanır. Büyük Ağrı konisi Türkiye'nin en yüksek doruğudur (5165 m). Karasu-Aras dağları, güneybatıda Uzunyayla yöresindeki kesintiden sonra Orta Toroslar'a bağlandığı gibi, doğuda Ağrı volkan kütesi ötesinde İran ortasındaki dağlarla devam eder⁸⁴ (harita 1).

Sözü geçen merkezi sırtın Van Gölü havzası ve bunun batısında Murat havzası. Her iki havzada güneyde, güneydoğu Toros yayına dayanır. Ağrı-Nemrut dağları arasında sıralanan bir sönmüş volkan dizisi (Tendürek 3542 m, Süphan dağı 4434 m, Nemrut dağı 2802 m) ile birbirinden ayrılır. Van Gölü havzası, doğuda İran sınır dağlarında yüksekliği 3000 metreyi aşan tepelere dayanan yüksek bir yayla (Erkdağı 3250 m) ile batıda Van Gölü'nün kapladığı geniş bir çukur alandan meydana gelir. Murat havzasında ise Murat ırmağı boyunca uzanan sıra ovalar arasında Bingöl (3200 m) gibi dağ kütleleri göze çarpar. Bu ovalar, Doğubayazıt ovası (1650 m), Malazgirt ovası (1500 m), Muş ovası (1200 m), Elazığ ovası veya Uluovadır (1050 m)⁸⁵.

Güneydoğu Toroslar, Doğu Anadolu'yu güneyden sınırlayan bir yaydır. Batı kesiminde geniş ve orta derecede yüksek Malatya dağları; Akdağ (2605 m), orta kesimde dar ve az yüksek Maden dağları; Hazarbaba Dağı (2285 m), doğuya doğru git gide

⁸² S. Erinç, *Doğu Anadolu Coğrafyası...*, s. 46 vd. Ayrıca bkz. H. Saraçoğlu, *Doğu Anadolu*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 20 vd.; N. Sözer, *Kuzeydoğu Anadolu'da Yaylacılık*, Ankara, 1972.

⁸³ S. Erinç, *Doğu Anadolu Coğrafyası...*, s. 46–49

⁸⁴ S. Erinç, *Doğu Anadolu Coğrafyası...*, s. 46–49. Ayrıca bkz. H. Saraçoğlu, *Doğu Anadolu...*, s. 20–25.

⁸⁵ S. Erinç, *Doğu Anadolu Coğrafyası...*, s. 46–49. Ayrıca bkz. H. Saraçoğlu, *Doğu Anadolu...*, s. 20–25.

genişleyen ve yükselen Bitlis dağları (3500 m), Hakkâri dağları; Cilo⁸⁶ dağının Reşto tepesi (4168 m)⁸⁷ bu silsileyi oluşturur.

Bölgede bulunan başlıca nehirler, Fırat'ın belli yerleri dışında geçişi elverişli değildir ve bu nedenle sulu tarımda geniş çaplı kullanılmazlar. Ancak, Kuruçay ve Aras gibi nehir vadileri boyunca uzanan otlaklarda otlayan büyük sürüler için başlıca su kaynağını teşkil ederler. Yoğun çobanlık yapılmasında suların büyük önem taşıdığı diğer iki nehir ise, Fırat'ın kuzey kolu olan Karasu ve güney kolu olan Murat'tır⁸⁸. Keban Barajı'nın yapımından önce, geniş bir vadinin batı ucunda Murat, Karasu'ya kavuşuyordu. Hem Murat, hem de Kuruçay'ın geçen binyıllar içinde akış yönlerini önemli ölçüde değiştirdikleri anlaşılmaktadır. Bu süreç içinde, yakınlarında yer alan çok sayıda arkeolojik yerleşim yeri ortadan kalkmış olmalıdır. Fırat ve kolu Murat, yoğun tarımın prehistorik dönemlerden beri sürdürüldüğü bu bölgenin batı kesiminde çok verimli vadiler ve havzalar sunmaktadır⁸⁹ (harita 1).

Çalışma alanımız Doğu Anadolu'nun Yukarı Murat Bölümü'nde yer almaktadır. Yerleşim olarak Hamurun doğusunda, Ağrının güney doğusunda, Taşlıçay, Diyadin ve Doğubeyazıt'ın güneyinde, Patnos'un Kuzey Doğusunda, Erciş ve Çaldıran'ın Kuzeyinde bulunur. Oldukça geniş ve yaylı alanları vardır. Arazi tamamı ile yayla görünümündedir. Çalışma alanımız içerisinde yer alan Tendürek dağı (3533 m.) Aladağ'ın bir uzantısıdır. Diyadin İlçesi'nin Güneydoğusunda bulunur. Yakın bir jeolojik zamanda sönmüş taze volkanik dağlardandır. Volkanik koni şeklindedir ve büyük bir krateri vardır. Murat nehrinin başlangıç noktası çalışma alanımız içerisinde yer almaktadır. Ayrıca çalışma alanımızın sınırları içerisinde irili ufaklı tepeler ve dağlar mevcuttur⁹⁰ (harita 1, 3, 4).

2.2. İklimi

Doğu Anadolu İklimi, çok sert olarak özetlenebilir. Mevsimler ve gece gündüz arasındaki ısı farkları çok fazladır. Yazlar ova kesimlerinde gündüzleri pek sıcak olur.

⁸⁶ Cilo dağında adını dağdan alan birde Cilo yaylası vardır. Doğunun en yüksek yaylalarından biridir.

⁸⁷ Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 26. Ayrıca bkz. S. Erinç, *Doğu Anadolu Coğrafyası...*, s. 46–49.; H. Saraçoğlu, *Doğu Anadolu...*, s. 20–25.

⁸⁸ Murat Irmağı, bölgede yoğun çobanlık yapılmasında suların büyük önem taşıdığı diğer bir nehirdir. Bkz. Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 335.

⁸⁹ Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*, s. 125.

⁹⁰ Ersin Güngördü, *Türkiye'nin Coğrafyası...*, s. 98–117.

Fakat yayla kesimlerinde daha serin geçer. Kışlar her iki yerde de çok soğuk ve sürekli, fakat güneydoğuya doğru daha serttir⁹¹ (harita 6).

Denizlerden uzaklığı yüzünden az yağışlı olmakla birlikte bölgenin dağlık yapısı, İç Anadolu'ya göre yağış bakımından bir üstünlük sağlar. Özellikle dağların yağış getiren rüzgârlara açık olmayan yamaçlarında ve çukur alanlarda az (Malatya 371 mm, Iğdır 255 mm, Erzurum 471 mm, Van 378 mm), ancak güneydoğu Torosların güneybatıya bakan yüzünde pek boldur (Sason 1216 mm, Lice 1494 mm). Yağış rejimi bakımından Doğu Anadolu'nun büyük kısmında yaz mevsimi kurak geçer, yağışlar kış mevsiminde olur. Bazen de kışla beraber ilkbahar aylarına kayar⁹².

Yalnız bölgenin kuzeydoğu kesiminde (Erzurum-Kars Bölümü) bu bakımdan önemli bir değişiklik olur. Yaz kuraklığı silinir, yaz en yağışlı mevsim haline gelirken kurak mevsim kalmamakla beraber kış en az yağışlı mevsim olur⁹³ (harita 6).

2.3. Bitki Örtüsü

İklimin bu durumda⁹⁴ olması, tabii bitki örtüsünde ormanların neden bu kadar az yer tuttuğunu aydınlatır⁹⁵. Doğu Anadolu'da ormanın alt ve üst sınırları batıdan doğuya doğru yükselir. Alt sınır 1500 metreden 2100 metreye, üst sınır 2200 metreden 2800 metreye. Bölge topraklarının büyük bir bölümünü çayır ve otlaklar oluşturmaktadır⁹⁶ (harita 5, 8).

⁹¹ S. Erinç, *Doğu Anadolu Coğrafyası...*, s. 20. Ayrıca bkz. H. Saraçoğlu, *Doğu Anadolu...*, s. 20 vd.; N. Sözer, *Kuzeydoğu Anadolu'da Yaylacılık...*, s. 10.; İ. Atalay, K. Mortan. *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İstanbul, 1997, s. 308.

⁹² S. Erinç, *Doğu Anadolu Coğrafyası...*, s. 20. Ayrıca bkz. H. Saraçoğlu, *Doğu Anadolu...*, s. 20 vd.; N. Sözer, *Kuzeydoğu Anadolu'da Yaylacılık...*, s. 10.; İ. Atalay, K. Mortan. *Türkiye Bölgesel Coğrafyası...*, s. 308.

⁹³ S. Erinç, *Doğu Anadolu Coğrafyası...*, s. 20. Ayrıca bkz. H. Saraçoğlu, *Doğu Anadolu...*, s. 20 vd.; N. Sözer, *Kuzeydoğu Anadolu'da Yaylacılık...*, s. 10.; İ. Atalay, K. Mortan. *Türkiye Bölgesel Coğrafyası...*, s. 308.

⁹⁴ Alçak yerlerde yazların kuru ve çok sıcak geçmesi, yüksek yerlerde yazların kısa ve serin geçmesi.

⁹⁵ "Ancak, bazı yerlerinde hala ormanlar olan Doğu Toroslar'ın güney yamaçlarına bakıldığında, tepeler ve dağlarda eskiden ormanlık alanların bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bölgede M.Ö. VI. bin ya da M.Ö. V. bin yıldan beri hüküm süren sıcak ve kurak yazlar ve sert kışların, doğal bitki örtüsünde çok fazla etkili olup olmadığı şüphelidir. Diğer yanda aşırı soğuk kışların yüksek irtifalarda ormanların doğal yenilenmesini güçlendirdiği gerçeği de göz ardı edilmemelidir. M.Ö. II. ve I. bin yıllarda ağaç örtüsünün yoğun ve yaygın olduğu kabul edilmektedir. Ormanların insan eliyle tahrip edilmesi muhtemelen Erken Tunç Çağı ya da belki de daha öncesinde başlamıştır" (Yakar 2007, 27). bkz. Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*, s. 124. Ayrıca M.Ö. I. binde bitki örtüsü hakkında bkz. Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984, s. 4-5.

⁹⁶ (Atalay 1983, 167.) bkz. Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*, s. 124.

Ormanlık alanları bölge toprağının % 6'sını oluşturmaktadır. Tarıma ayrılan arazi ise % 14 olup çok azdır ve bu da büyük oranda tahıl üretimine ayrılmaktadır. Tarıma uygun toprakları en az olan bölgedir. Fakat otlak alanları büyük yer kaplamaktadır⁹⁷. Bunun sebebi bölgenin genel olarak yüksek ve engebeli olmasıdır⁹⁸.

Hayvan otlatılmaya uygun alanları, ormanın alt sınırı ile ova ve havzalar arasında kalan dağ stepleri ve uzun boylu çayır alanları ile ova ve havzalardaki doğal otlaklar oluşturmaktadır. Yer yer 2000 m. ye kadar çıkan ova havzalarda nisan ayından itibaren yeşillenen, mayıs ayında çiçek açtıktan sonra temmuz ayında kurumaya başlayan ot toplulukları yaygındır. Bu ova ve havzalarda aynı zamanda tahıl tarımı yapılır. Bu bölge bitki örtüsünün en büyük özelliği ise yüksek platoların çok kullanışlı ot ve çayır alanı olmasıdır. Genellikle 1800–2500 m arasındaki yüksekliklerde yer alan bu volkanik platolarda uzun boylu çayırlar yetişir ve bunlar yayla hayvancılığı açısından büyük potansiyele sahiptir. Aynı zamanda dağların yamaçlarındaki “dağ stepleri” kuşakları da hayvancılık ve yaylacılık açısından büyük önem taşır. Uzun boylu step çayırları ve uzun boylu çayırların bulunduğu bu alanlar haziran ayında karların kalkmasıyla yemyeşil bir örtüyle kaplanır ve otlatma genellikle ilk kar düşüncüye kadar devam eder. Bazı yörelerde ise 2300–2500 m. nin üzerindeki dağlık alanlarda yetişen alpin çayırları da otlatma için son derece elverişlidir.⁹⁹ Bu yüzdende hayvancılık bu bölgede çok önemli bir yere sahiptir, buna bağlı olarak da yaylacılık gelişmiştir¹⁰⁰ (harita 7, 8).

2.4. Hayvancılık ve Yaylacılık

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi hayvancılığın bölgede büyük önem taşımasının sonucu olarak yaylacılık gelişmiştir. Yaylacılık, hayvanların yılın belli dönemlerinde asıl

⁹⁷“Ağaç örtüsünün ortadan kalkmasının bir sonucu olarak gelen şiddetli erozyonlar coğrafi görünümü büyük ölçüde değiştirmiştir. Daha yumuşak çökel kayalar ve üzerlerindeki toprakların, özellikle karların erimeye başladığı bahar mevsimi başında sürekli olarak yağmurlar akarsular tarafından yıkılıyor olması, dağ içi ovalarda bitki örtüsünün yetişmesini engellemiştir. Bu bölgede çeşitli nedenlerle yok olan ağaçlara, en büyük zararı kırsal toplulukların yerleşik düzene geçmesiyle birlikte başlayan, otlak ve ekili alan gereksinimi yol açmıştır. Son zamanlara ait örnekler, çoban gruplarının da ormanlara ciddi zarar verebileceğini de göstermiştir. Dağ otlaklarında keçi sürülerinin ağaç filizleri ve yapraklarını yemesiyle verilen zarar, sürekli ve mevsimlik yerleşmelerinin yoğunluğuyla orantılıdır. Bu nedenle, Tunç ve Demir Çağları'nda bu zararın çok büyük boyutlu olmadığı düşünülebilir”. Bkz. Aytekin Kalkan, *Etnoarkeolojinin Anadolu'da Uygulanabilirliği...*, s. 124–125.

⁹⁸ İ. Atalay, *Türkiye Coğrafyası*, İzmir, 1997, s.76.

⁹⁹ Aynur Özfirat, *Doğu Anadolu Yayla Kültürleri (M.Ö. II. Binyıl)*, İstanbul, 2001, s.15.

¹⁰⁰ N. Sözer, *Kuzeydoğu Anadolu'da Yaylacılık...*, s. 15. Ayrıca bkz İ. Atalay, K. Mortan. *Türkiye Bölgesel Coğrafyası...*, s. 317.

yerleşim alanlarının uzağında olan otlaklara götürülmesidir¹⁰¹. Hayvanlar ilkbaharda köye yakın yerlerde bir süre otlatılır. Daha sonra köy yakınında ki otlatma çayır otlarının yükselmesiyle yasaklanır. Bu yüzden de havanlar suyu bol, otu bol olan yaylalara götürülür. Bu hayvanlar kışında bu çayırlardan biçilen otlarla beslenir¹⁰² (harita 8).

Yaylalar¹⁰³ genellikle sürekli oturulan yerleşme yerinin yakınındaki yüksek alanlardır¹⁰⁴. İlkbahar mevsimi bitmeden hayvanlarını otlatmak için yaylaya çıkan aileler, hem hayvanlarını otlatır, hem de hayvansal ürünleri ekonomik açıdan değerlendirir. Çok nadir de olsa yaylada çok küçük alanlarda tarım yapıldığı da görülmektedir. Sonbahar başladıktan sonra yavaş yavaş köye veya şehirlere geri dönerler. Büyükbaş hayvancılık daha çok bölgenin kuzeyinde yani Erzurum-Kars platolarında, küçükbaş hayvancılık ise güneyinde, genellikle yüksek ovalık alanlarda ve yaz ayında çıkılan yüksek platolarda yaygındır¹⁰⁵.

Yaylalarda birkaç çeşit yerleşim biçimi mevcuttur. Terimler bölgeden bölgeye bazı farklılıklar gösterse de genellikle kıl çadırlar ve basit taş evler ile yanlarında yer alan üstü açık hayvan barınaklarından oluşmaktadır (Resim 1-3; çizim 1). “Kom” (gom)’larda geçici yerleşim yerleri arasındadır (resim 4). Taştan yapılan basit evlerden ve etrafındaki ağaçlardan oluşur. Bu yerleşimlerin yayladan farkı ise bir kişi veya aileye ait olmasıdır.

¹⁰¹ “Yaylacılık faaliyeti, göçebe ve yarı göçebelere farklı olarak, tarımla uğraşan yerleşik köylülerin hayvancılık faaliyetlerini kapsamaktadır”. Bkz. Mehmet Somuncu, *Aladağlar Yaylacılık ve Dağ Göçebeliği Konusunda Bir Araştırma*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 20.

¹⁰² N. Sözer, *Kuzeydoğu Anadolu’da Yaylacılık...*, s. 35.

¹⁰³ Tunçdilek, değişik fonksiyonlarına vurgu yaparak yaylayı: “Yılın belirli bir süresi içinde hayvan otlatmak, ziraat yapmak ve geçimin sağlanmasında menfaat temin eden her türlü işte çalışmak, hatta dinlenmek için çıkılan veya gidilen, köyün hayat sahasının dışında kalan, çok defa köyün müşterek mülkü olan, köyden ayrı ve çok zaman pek uzak olmakla beraber sosyo-ekonomik bağlarla tamamen köye bağlı bir mahal; veya köyün esas geçim sahasına ekli ikinci bir bölümü.” Olarak tanımlamaktadır. Bu ve diğer yayla tanımları için bkz. Mehmet Somuncu, *Aladağlar Yaylacılık ve...*, s. 21–25.

¹⁰⁴ “Bir bölgenin yayla niteliğinde olması için belli özelliklere sahip olması gerekmektedir. Yaylalar orman sınırının üzerinde bulunan, yüksekliği ve fiziki özelliği tarım yapılmasına uygun olmayan; ancak, bitki örtüsü açısından zengin, geniş alanlardır” (Göl, 2004: 164). Bkz. Bekir Şişman, “Kültürel, Yapısal ve İşlevsel Açısından Doğu Karadeniz’de Yaylacılık ve Yayla Şenlikleri (Hıdırnebi ve Kadırga Yaylaları Örneği)” *VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*, Gaziantep, 2006, s. 549.

¹⁰⁵ R. İzırak, *Cilo Dağı ile Van Gölü Çevresinde Coğrafya Araştırmaları*, İstanbul, 1951, s. 109. Ayrıca bkz. S. Erinç, *Doğu Anadolu Coğrafyası...*, s. 42.; İ. Atalay, *Türkiye Coğrafyası...*, s.313.; H. Saraçoğlu, *Doğu Anadolu...*, s. 481.

Köylerin dışında daha yüksek yerlere kurulduklarından dolayı mezralarda¹⁰⁶ da hayvancılık tarımdan daha önce gelir büyük önem taşır¹⁰⁷.

Bu bölgede yapılan genelde yarı göçebe yaylacılıktır. Bizimde çalışma içerisinde ele alacağımız yaşam tarzı *yarı göçebe yaşam* tarzıdır. Göçebelerin yılın belirli bir süresi içinde, çoğunlukla kış aylarında, sabit konutlarda oturmaya ve tarımla uğraşmaya başlamaları, yılın geri kalan kısmını ise göçlerle yaylalarda geçirmeleri ve buralarda da çadırda yaşamaları bir tür göçebeliktir. Ancak, göçebelerin hayatında tarımın yer alması ve giderek yerleşik hayata geçiş, göçebelikten çok, bir ara tip ya da geçiş biçimi olan “yarı göçebelik” kavramıyla açıklanmaktadır. Göçebelikle yerleşiklik arasında bir hayat tarzı olan yarı göçebelik, göçebelikten yerleşik düzene geçişin bir evresi olarak kabul edilebileceği gibi, başlı başına bir ekonomik sistemde olabilmektedir¹⁰⁸. Yarı göçebelik ve yaylacılık farklı tanımlanmış olmalarına karşın, ikisi de birbirine çok yakındır. Aslında yarı göçebe yaylacılık olarak tanımlamak daha doğrudur.

Sözer, yarı göçebeliğin, gerçek göçebelikten yerleşik hayata geçişin önemli bir safhasını oluşturduğunu, bu hayat tarzının gerçek göçebelikle yaylacılık arasında yer aldığı bilgisini vermektedir¹⁰⁹. Yazar, bu konuya örnek olarak da, ülkemizin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşayan Beritan aşiretinin yaşam tarzıyla ilgili şu açıklamayı yapmaktadır:

“...Yukarı Fırat bölümünün güneydoğu kesiminde bazı şehir, kasaba ve köylerde sabit meskene sahip olan bu aileler, bir miktar hayvanı yanlarında alıkoyarak diğer hayvanlarını Diyarbakır havzasıyla Urfa platosunda ve Tektek dağlarında kışlayan Beritan aşiretinin çadırlı mensuplarına teslim etmekte ve soğuk mevsimi kendi sabit meskenlerinde geçirmektedirler. Bu aileler, sıcak mevsimin gelmesiyle beraber, meskenlerini terk ederek kendi aşiretlerine mensup gerçek göçebelere katılmakta ve bütün bir yaz mevsimini onlarla beraber Bingöl, Çavreşi (Çoriş) ve Şerafettin dağlarındaki yaylalarda değerlendirmektedirler. Görüldüğü gibi bu yarı göçebelik, toprağa bağlı bir

¹⁰⁶ Mezralara Doğu Anadolu'daki yüksek engebeleri alanlarda rastlanır. Burada, zengin toprak sahiplerinin çiftçilere kiraladığı köy benzeri büyük çiftlikler haline gelmişlerdir. Köylerden farklı olarak, topluluğu temsil eden bir muhtarları yoktur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 137-138.

¹⁰⁷ N. Tunçdilek, *Türkiye İskân Coğrafyası: Kır İskânı (Köy-Altı İskân Şekilleri)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1967, s. 124. Ayrıca bkz. N. Sözer, *Kuzeydoğu Anadolu'da Yaylacılık...*, s. 23.

¹⁰⁸ M. Kutlu, *Şavaklı Türkmenlerde Göçer Hayvancılık*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara, 1987, s. 22.

¹⁰⁹ N. Sözer, *Kuzeydoğu Anadolu'da Yaylacılık...*, s. 36-37.

faaliyete dayanmadığı için yaylacılıktan, devamlı bir çadır hayatı gerektirmediği için de gerçek göçebelikten ayrılmakta ve ikisi arasında bir intikal tipi meydana getirmektedir.”¹¹⁰

Yaylacılık Türkiye'nin önemli beşeri coğrafya olayları arasındadır. Çünkü ülkemizde yaylaların kapladığı alan ve yaylacılık faaliyetine katılan insan sayısı dikkate değer ölçüdedir. Tunçdilek, ülkemizde yaylaların bulunduğu yerlerle, bunların dağılışı ve kapladığı alanın en az, ülke yüzölçümünün yarısından fazlasını geçtiğini, bu derece geniş bir alan üzerinde meydana gelen olaylar ve bu olaylarla ilgili milyonlarca insanın faaliyetlerinin, başlı başına bir konu olma özelliği taşıdığını ifade etmektedir¹¹¹.

Doğanay ise, Türkiye'de 26.000 yayla yerleşmesi bulunduğunun tahmin edildiğini bildirerek, bu veri bir gerçeğin ifadesi olarak kabul edilirse, ülkemizde her iki köye, birden fazla yayla yerleşmesi düşeceğini, bununda yaylacılığın ekonomik fonksiyonunun öneminden kaynaklandığını belirtmektedir¹¹².

Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere bölgede, coğrafi şartlar ve onun getirdiği hayvancılık ekonomisi insanların yeni otlaklar aramasına neden olmuştur. Yeni otlaklar arama, yaylacılığın ortaya çıkması ve bir yaşam biçimi haline gelmesinde önemli rol oynamıştır.

Türkiye'de yaylacılık faaliyetlerinin yapıldığı alanlar, genellikle yüksek, sarp, kimi zaman yollardan uzakta ve ulaşılması zor araziler olduğu için, buralarda araştırma yapmanın büyük güçlükleri bulunmaktadır. Araştırma alanı eğer geniş bir alanı kapsıyor, yaylalarda sayıca çok ve dağınıksa, belirtilen faktörlere bağlı olarak, yalnızca arazi çalışmaları birkaç yıl almaktadır¹¹³.

Türkiye'de yaylacılık faaliyetleri her geçen gün azalmaktadır. Bu nedenle yaylalar ve yaylacılık hakkında geniş kapsamlı etnografik çalışmalar yapılması şarttır. Bu çalışmamız da sadece sınırlı bir bölgede yapılan yaylacılık faaliyetleri gözlemlenmiştir. Daha çok mimari ağırlıklı olmasının sebebi ise daha önce belirttiğimiz arkeolojik sorunların çözümüne katkıda bulunmaktır.

¹¹⁰ N. Sözer, *Kuzeydoğu Anadolu'da Yaylacılık...*, s. 37.

¹¹¹ N. Tunçdilek, "Türkiye'de Yaylalar ve Yaylacılık" İstanbul Üniversitesi *Coğrafya Enstitüsü Dergisi* 7/14: 15-28, 1964, s. 15.

¹¹² H. Doğanay, *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 286.

¹¹³ M. Emiroğlu, *Bolu'da Yaylalar ve Yaylacılık*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977, s. 15.

3. YAYLAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ

Yaylacılık¹¹⁴ büyük ölçüde hayvancılığa dayalı bir hareket olup, yaz mevsiminde insanların hayvanlarıyla birlikte yayla adı verilen geçici yerleşmelere göçmelerini, orada bir süre kalmalarını ve ekonomik faaliyetlerde bulunmalarını kapsamaktadır. Yaylacılık, tümüyle yerleşik insan gruplarının, yani yaylacı köylülerin gerçekleştirdikleri mevsimlik bir faaliyettir¹¹⁵. Bu nedenle, yerleşiklerin yaylacılık faaliyetleri, tarım (saban) kültürünü destekleyen¹¹⁶ bir görünüm içindedir. Yaylacılık, tarımın yanı sıra hayvancılık yapan insan gruplarına, sürülerin daha iyi beslenebilmesi, daha iyi ürün vermesi ve daha çok sayıda hayvan besleyebilme olanağını sağlar. Yaylacılıkta hayvanların bakımı, yazın otlakta otlatma, kışın ise ahırlarda barındırma biçiminde yapılır. Yaylacı köylülerin, köydeki evlerine karşılık yaylalarda da sabit meskenleri olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında yaylacılıkta, geçici de olsa yerleşik bir yaşam tarzı söz konusudur. Tarımın yanı sıra yaylada hayvancılık, ekip biçme, bitki ve ağaç yetiştirme, el sanatları ve diğer işler yapılabilmektedir.¹¹⁷

Doğu Anadolu'da yaylalar birer geçim kaynağıdır¹¹⁸. Belki de tabiri caizse köylünün mallarını işlediği veya değerlendirdiği fabrikalar gibidir. Yaylaya çıkmayan bir köy veya

¹¹⁴“Otlaklardaki mevsimlik değişimlerden yararlanan hayvancılığın bu eski formu, Anadolu'nun belli bölgelerinde muhtemelen Neolitik Çağ'dan beri kullanılmaktadır.” Bkz. Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi*, (çev. Selen Hırçın Riegel), Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 172.

¹¹⁵ “Anadolu'da çiftçi topluluklarda yaylacılık yaparlar. Yerleşik kırsal toplulukların % 80'inden fazlası yılın sıcak aylarını sürü hayvanlarıyla beraber, devlete, köy topluluklarına, ya da şahıslara ait olan yaylalarda geçirirler. Hafif inşa edilen yazlık kulübeler ve hayvan barınakları bu mevsimlik köylerde insanlar ve hayvanlar için konaklama imkânı yaratır. Yazın hayvanlar dağ otlaklarında beslenir ve kışın daha alçak bölgelere götürülür.” Bkz. Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 139–140.

¹¹⁶Yaylacılık çiftçilerin ekili tarlarından uzak otlaklarda hayvanlarını beslemelerini mümkün hale getirir. Hayvanlar köyde kaldığı zaman ekili tarla ve çayırılara büyük zarar vermektedir. Bkz. Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 140.

¹¹⁷ M. Emiroğlu, *Bolu'da Yaylalar ve Yaylacılık*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977, s. 19.; Ayrıca bkz. M. Kutlu, *Şavaklı Türkmenlerde Göçer Hayvancılık*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara, 1987, s. 24.

¹¹⁸“Yaylalarda geçirilen sürede köylüler çok çeşitli ekonomik faaliyetler sürdürürler. Sürüleri gütmek ve yem olarak kışlık köye götürülmek üzere ot biçiminin dışında, bahçivanlıkla uğraşır, şifalı otlar ve yabani yemişler toplar, vahşi hayvan avlar ve balık tutarlar. Geçimle ilgili olan bu faaliyet, çoğu kırsal topluluğun toplam üretim kapasitesinin % 20–40 arasındaki dilimine denk düşer.” Bkz. Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 140–141.

aile kendi tabirleri ile “*mallarını yakmış*”¹¹⁹ olurlar. Yaylaya çıkış nedenlerinin başında şunlar gelir:

Birinci ve en önemli neden ekonomiktir¹²⁰. Aslında bölge insanının yaşadığı köyler çoğunlukla yükseklerde olduğu için bazı köyler yaylaya çıkmayabilirler. Fakat köy arazisi veya mera alanları çabuk tükendiğinden dolayı halk, hayvanlarından daha iyi verim almak için yaylaya çıkar. Bunun en büyük kanıtı ise hayvanları olmayan ailelerin yaylaya çıkmak yerine farklı işlerle uğraşmalarıdır. Yaylada otlayan bir hayvan daha fazla gelişir. Et olarak daha fazla “*kilo atar*”¹²¹. Hem alınan ürün miktarı hem de kalitesi daha iyidir. Sütün yağlı olması elde edilen yoğurt, peynir, yağ ve diğer yan ürünlerin¹²² kalitesini artırır¹²³.

Köylülere “Yaylaya neden çıkıyorsunuz?” diye bir soru yönelttiğimiz zaman, “*Hayvanlarımız yanmasın diye çıkıyoruz*”¹²⁴ diyorlar. Onların söylemiyle köyde kalan hayvanlar gelişmez. Çünkü köyler çoğunlukla çukur alanlar veya vadi yataklarında olduğu için çok sıcak olur. Bu sıcaklıkta hayvanlar gölgelik alanlara kaçtıkları için düzenli beslenemez ve cılız kalırlar¹²⁵.

Yaylalar suyu bol alanlar olarak seçilirler. Suyun bolluğu, yaylacılık faaliyeti açısından önemlidir. Suyun varlığına bağlı asıl önemli bir başka nokta da, yamaçlardaki kaynaklardan çıkan suların derelere karışana kadar aktığı alanlarda toprağın nemli

¹¹⁹ Yanıkçukur Köyü sakinlerinden Hamit Bertan ile 2009 yılı içerisinde birçok görüşme yapılmıştır.

¹²⁰ “*Yaylacılık, Anadolu'nun yarı kurak bölgelerinde karma çiftçilik yapan topluluklara uygun, risk azaltıcı bir ekonomik seçenektir. Ekonomik bir strateji olarak, mevsimlik su sıkıntısı ve uygun otlakların bulunmaması ya da yerel çiftçilerin ekonomik kaynaklarını tüketen sert kışlarla başa çıkabilmeleri problemlerini çözer.*” Bkz. Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 172–173.

¹²¹ Araştırmamız esnasında konuştuğumuz köylüler, hayvanlarının kilolu olmasını daha fazla et vermesini bu şekilde ifade etmektedirler.

¹²² Lor ve keşk vb. birer yan üründür. Keşk; lor, yuvarlak olacak şekilde avuç içinde top haline getirilir ve sıkıştırılır. Sıkıştırılarak top haline getirilen lor çardakta kurutulur. Yağın salan lor bu şekilde taşlaşır ve çabucak bozulmaz. Daha sonra keşkle yemek yapılacağı zaman bunlar kırılır ve belli bir süre suda bekletilir. Suda bekletilen keşk yumuşamaya başlar ve avuç içiyle ovalanarak ayran haline getirilir. Bununla değişik yemekler yapılabilir.

¹²³ Bu bilgiler çalışma alanı içinde yer alan köylerde yaşayan ve yaylaya çıkan köyün en yaşlı kişilerinden alınmıştır. Yanıkçukur (Tendurek) Köyü'nden Hamit Bertan köyün en yaşlı kişisi olması ve bütün içtenliğiyle bildiklerini bizimle paylaştığı için, çalışmamız süresince bilgilerimizi çoğunlukla ondan aldık.

¹²⁴ Bütün köylüler bunu bu şekilde dile getirmektedirler. Konuştuğumuz bütün insanlar yaylaya çıkma sebeplerini genellikle bu cümleyle açıklamaktadırlar.

¹²⁵ Biz yaylaya sıcaktan kaçmak için gidiyoruz. Yazın hayvanlarımız çayırlardan geçip nehre ulaşamıyorlar. Buda hayvanların yavaş yavaş zayıflamasına yol açıyor. Hayvanları kırıp yıkamayınca hayvanlar sıcakta gelişmiyor. Hem yaylada süt daha yağlı ve daha kaliteli oluyor. Kuzularımız köydekinin iki katı oluyor ve kuzular daha az ölüyor. İsa Salman (Gomık) Köyünden Bekir Yenigün ile 10 Haziran 2009 tarihinde görüşme.

kalmasını sağlaması ve bu nemden dolayı da yaylacılık için diğer önemli faktör olan ot veriminin yüksek olmasıdır¹²⁶ (resim 5).

Bu bölgenin dağlık olması, dağın eteklerinde ve Murat Nehri'nin başlangıç noktasını oluşturan yan kollarının vadi tabanları ile yamaçlarında yer alan çalışma alanımızı oluşturan köylerin çoğunda, topoğrafik şartlar ekonomik bakımdan hayvancılığı zorunlu hale getirmiştir. Çünkü sözü edilen köylerin büyük bir kısmında tarım arazisi dar ve yetersizdir. Diğer önemli nedenler; sağlık, doğal afetler ve insanların alışkanlıklarıdır¹²⁷ (resim 6-7).

Hayvancılık yapan köylerde çevreye saçılan veya kışın yakılmak üzere biriktirilen hayvan gübresi (sergin veya kerme) nedeni ile Haziran ayından itibaren sivrisinek, karasinek vb. haşereler artmaktadır. Bunlar çeşitli hastalıklara veya salgınlara neden olmaktadır. Bu tür sağlık sorunları ve köyde oluşan rahatsız edici kokular nedeniyle yayla daha iyi bir tercihtir(resim 8-9).

Ayrıca yaz aylarında veya yazın başında ani sel baskınları olmaktadır. Bölgedeki köylerin çoğu vadi yataklarına kurulmuştur ve hemen hepsinin yanından veya tam ortasından bir dere veya çay geçmektedir. Toprak örtüsü nedeni ile kısa mesafede zarar verici su baskınları olmaktadır. Bu nedenle yaylalar daha güvenli mekânlardır (resim 10-11).

Diğer bir sebep ise insanların alışkanlıklarıdır. Yayla bir kültürdür. Bu kültür ise insanlarda zamanla alışkanlık haline gelmiştir. Bu alışkanlığı bırakmak istemeyen bazı kişiler bazen mevsimlik iki veya üç tene inek alıp yaylaya çıkarlar ve sonbaharda tekrar satmaktadırlar. Tüm bu nedenlerin dışında bazı özel nedenlerde olabilir. Fakat en önemli ve başlıca nedenler yukarıda saydıklarımızdır.

¹²⁶ M. Somuncu, *Aladağlar Yaylacılık ve Dağ Göçebeliği Konusunda Bir Araştırma*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 37.

¹²⁷ Göçebe çobanlığın benimsenmesi, bazen bozulan ekonomik, çevresel ve politik koşullara bir cevap olarak ortaya çıkabilir. Bazen de göçebe ve yerleşik düzenin yer değiştirmesi, devlet düzeyinde toplumların dağılması ya da oluşmasıyla bağlantılıdır.

3.1. Yayla Öncesi Hazırlık, Yaylaya Götürülen ve Geride Bırakılan Araç Gereçler

Yaylaya çıkış¹²⁸ zamanı tüm köy hep beraber hazırlık yapar. Çünkü kimse geride kalmak ve yalnız hareket etmek istemez. Yayla çıkış belirlenen tarihte hep birlikte olur, bu uygulamanın amacı herkesin yayladan aynı oranda yararlanmasını sağlamaktır¹²⁹. Yaylaya çıkış bir yardımlaşma ve örgütlenme işidir. Bu nedenle herkes aynı anda hazırlıklarını başlatır. Hazırlık aşamasında öncelikle her ev kendilerine birkaç gün yetecek kadar ekmek pişirirler. Ayrıca tandırda sac altı yağlı ekmek (kade)¹³⁰ ve süzgeç yardımı ile estetik bir görünüm verilen bir nevi kurabiye (beşi)¹³¹ hazırlanır.

Çadır ve heybeler onarılır. Hazırlıklar esnasında çobanlar hayvanları alır ve birkaç gün önceden yaylaya giderler. Çobanlara birkaç gün yetecek kadar lor, peynir, ekmek, kete vb. erzak hazırlanır. Aileler ise yiyecek işini ayarladıktan sonra, yanlarına alacakları ve geride bırakacakları malzemeleri ayırırlar.

Yaylaya çıkmadan önce her aile öncelikle çadırlarını onarır ve güzel bir şekilde balya haline getirir. Çadır için kullanılacak olan kazık, direk ve iplerde çadır balyasının içine yerleştirilip sarılır. Aile bireylerine ve misafirlere yetecek kadar yatacak ve serecek alınır. Bunun dışında herkes kendi özel eşyasını ve mutfak malzemesi alır. Yirmi-otuz yıl öncesine kadar çanak çömlek kaplar ve tahta kaşıklar kullanılırken, günümüzde tamamen fabrika ürünü mallar kullanılmaktadır. Plastik bidonların hafif olması ve taşınmalarının daha kolay olması nedeniyle ürünlerin saklanması ve günlük işlerde (su taşınması, peynir, lor, yağ vb. koyma) kullanımları yaygındır (resim 12). Bunların yerine daha önce hayvan derisinden yapılan saklama malzemesi (meşk¹³² (resim 13), iyar¹³³ (resim 14)

¹²⁸ “Yerleşik gruplar, Nisan ayı ortalarında yaylacılığı başlatır ve yakınlarında yer alan otlaklara birkaç gün içinde ulaşırlar.” Bkz. Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 141.

¹²⁹ “Yaylacılıkta iki önemli tarih vardır: “Yayla çıkımı” ve “yayla inimi”. Yayla çıkımı tarihini köylüler kendi aralarında belirler. Bu tarih tüm köy halkına duyurulur. Belirlenen tarihten önce kimse yaylaya göç edemez.” Bkz. Bekir Şişman, “Kültürel, Yapısal ve İşlevsel Açından Doğu Karadeniz’de Yaylacılık ve Yayla Şenlikleri (Hıdırnebi ve Kadırğa Yaylaları Örneği)” *VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*, Gaziantep, 2006, s. 550.

¹³⁰ Kete; kül, tandır ya da fırında pişirilen tatlı ve yaylı ekmek.

¹³¹ Beşi; süzgeç delikleri üzerinde yuvarlanarak şekil verilen ve kızgın yağın içine atılarak pişirilen bir çeşit kurabiye.

¹³² Meşk; büyükbaş hayvan derisinden yapılan yayığa verilen isimdir.

¹³³ İyar; küçükbaş hayvanların derisinden yapılan saklama aracıdır. Genellikle lor, peynir, yağ vb. saklanması için kullanılır.

kullanılırdı. Yayık (meşk, sırsum¹³⁴ (resim 15), daha önce büyükbaş hayvan derisinden yapılırken, günümüzde daha çok ahşaptan yapılan yayık kullanılır.

Ocak olarak kullanılmak üzere on veya yirmi litrelik katı yağ tenekeleri hazırlanır. Bunların içi bazen kil ile sıvanırken, yüzde doksanı sıvasız olarak kullanılır. Ön tarafına bir havalandırma açılarak çok kullanışlı bir ocak elde edilmektedir (resim 16-17). Taşınabilen seyyar ocaklar geçmişten günümüze göçebe toplumların ihtiyaç duyduğu bir araçtır¹³⁵. Serecek malzemesi olarak koyun yününden yapılan keçe kullanılır (resim 18). Bunun yanında fabrika ürünü halı veya kilimlerde kullanılmaktadır (resim 19). Hayvanların tuzu unutulmaması gereken en önemli şeydir. Süt ve su kaynatmak için büyük kazanlar kullanılmaktadır (resim 20). Çadır kazıklarını çakmak için ahşaptan yapılan tokmaklar (mirküt)¹³⁶ alınır (resim 21). Hayvanlar için kullanılacak ilaçlar alınır. Böylelikle hayatlarını idame ettirmek için gerekli tüm malzemeleri almış olurlar.

Bunların dışında köyde kullanılan diğer malzemeler geride bırakılır. Erkeklerin yazın çayırları biçmek için kullandıkları aletlerde köyde bırakılır (orak (tırpan, kelendi), tırmık vs.). Ayrıca koyunları kırmak için kullanılan malzemeler bırakılır. Koyunlar yaz ortasında köye getirilir, kırıldıktan sonra yıkanır (resim 22-23). Koyunları kırmak için kullanılan makasa “hevring” denir (resim 24). Bu alet “hısan” adı verilen bir taş ve tereyağı yardımıyla bilenir. Yaşlılar veya hastalar genelde köyde kaldıkları için ev eşyası kullanıma açık şekilde toplanmadan bırakılır. Kimsesi köyde kalmayan aileler ise damın toprak olması ve çok fazla toz olması nedeniyle, eşyalarının toz tutmaması için her şeylerini toplayıp üzerini örterler.

3.2. Yaylaya Çıkarken İzlenen Yol ve Yapılan Etkinlikler

Bölge insanı, yaylaya çıkmadan önce yukarıda bahsettiğimiz hazırlıkları yaparlar. Yaylaları yakın olan köyler doğrudan yaylaya hareket ederler (resim 25). Fakat başka şehirlerden uzak yaylalara giden insanlar, tüm hazırlıklarını yaptıktan sonra, götürülecek tüm malzemeler araçlara yükler ve araba yolu bitene kadar yola araçlarla devam ederler¹³⁷

¹³⁴ Sırsum; ahşaptan yapılan yayığa verilen isimdir.

¹³⁵ Tunç Çağı yerleşmelerinde rastlanan seyyar ocaklar. Geçmişten günümüze göçerler tarafından kullanılmış önemli bir araçtır.

¹³⁶ Mirküt adı verilen malzeme, ahşaptan yapılan balyoza benzer tokmaklardır. Bunlarla ayrıca buğday dövülür ve ahşap direkler çakılır.

¹³⁷ Doğu Anadolu’da Aras Nehri yakınında yaylacılık yapan yerleşik grupların yolları göçebe grupların kat ettiğinden daha kısadır. Yerleşik grupların gittiği yol nadiren 50-60 km’yi aştığı gibi, 5 km’lik bir mesafede

(resim 26-27). Araç yolunun bittiği yerde bir veya birkaç gün konaklama yapılır. Burası ilk konaklama yeridir (resim 28). Bu konaklamayı yapmalarının başlıca sebebi, bundan sonra devam edilecek yolun engebeli oluşu ve tüm malzemenin hayvan yükü ile bir seferde taşınmamasıdır. Yaylanın uzaklığı ile buradan taşınma süresi doğru orantılıdır.

Yayla sakinlerinden kadın, çocuk ve varsa yaşlılar konaklama yerinde dururken, yetişkin erkekler eşyaları yavaş yavaş asıl yaylaya taşırlar (resim 29). Bu işlem at ve eşek yardımıyla yapılır. Fakat yirmi yıl öncesine kadar öküzün de yük hayvanı olarak bu işte kullanıldığı söylenmektedir. Yaylaya gidişte genelde patika yollar kullanılır. Yaylaya götürülen malzemeye daha önceden gitmiş olan çobanlar göz kulak olurlar.

Taşınma işleminin son safhasında kadın, çocuk ve yaşlıların kaldığı çadır ve yataklar yüklenir ve hep beraber yaylaya gidilir. Böylelikle yaylaya çıkış tamamlanmış olur.

4. YAYLA MİMARİSİ

Mesken, yerleşmelerin yapısını oluşturan en küçük elemandır. Meskenler insanların barınma, uyuma, dinlenme, tehlikelerden korunma ve diğer doğal isteklerini giderme yeri ve aynı zamanda sosyal, kültürel yaşamları ile ekonomik faaliyetlerinin parçası olmaları bakımından büyük önem taşımaktadırlar. Bu nedenle mesken, insan yaşamının temel ihtiyacıdır. Mesken en ilkel bir rüzgârlık, çardak, mağara, çadır, mavna veya basit bir kulübe olabildiği gibi, bir çiftlik veya bir gökdelen de olabilmektedir.¹³⁸

Yaylalarda meskenler, gerçekleştirilen değişik faaliyetlere bağlı olarak değişiklik göstermektedirler. Tunçdilek yaylalardaki meskenleri, “portatif” ve “sabit” olmak üzere iki gruba ayırırken¹³⁹, Doğanay bu gruplandırmayı “yerleşik evler” ve “göçebe evler” şeklinde yapmıştır¹⁴⁰. Yaylada portatif olan çadır kullanımının yanı sıra, bazı yaylalarda sabit meskenlerde kullanılmaktadır. Bu bölgede sabit meskene sahip olan yaylalar, genelde şahıslara ait olan yaylalardır. Yağış rejiminin bölgede yaz ayında az olması çadırlarda yaşamayı kolaylaştırmıştır. Diğer bir neden ise alışkanlık, gelenek ve göreneklerdir. Bölgede ki yaylacılığın geçmişi M.Ö. II. bine veya daha önceki çağlara kadar uzanmakta olup, geçmişte bölgede yaylaları kullanan insanlar göçebeydi. Devamlı içinde yaşadıkları meskenleri çadırdı. Günümüz köylüleri de böyle bir yaşam tarzından yerleşikliğe geçmişlerdir¹⁴¹.

Şüphesiz ki, yaylacılık faaliyetlerinde günümüzde biçimsel değişimler mevcuttur. Örneğin, ulaşım araçlarında at, eşek, öküz ve katırdan motorlu taşıtlara, çadırdan ise kıl çadırdan günümüz tekstil endüstrisinin ürünü olan brandaya geçilmiştir. Ancak mesken bakımından geçmişteki alışkanlıklar devam ettirilmektedir. Yani yayla meskeni, geçmişteki gibi çadırdır¹⁴².

¹³⁸ B. Tolun-Denker, *Yerleşme Coğrafyası Kıvr Yerleşmeleri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları 2275, İstanbul, 1977, s. 59.

¹³⁹ N. Tunçdilek, *Türkiye İskân Coğrafyası: Kıvr İskânı (Köy-Altı İskân Şekilleri)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1967, s. 146.

¹⁴⁰ H. Doğanay, *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 280.

¹⁴¹ M. Somuncu, *Aladağlar Yaylacılık ve Dağ Göçebeliği Konusunda Bir Araştırma*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 135.

¹⁴² M. Somuncu, *Aladağlar Yaylacılık ve...*, s. 135.

4.1. Yayla Çeşitleri

4.1.1. İlk Konaklama Yeri

Bu yerler köyden daha serin, yüksek yayladan daha sıcak yerlerdir¹⁴³ (resim 28). İlk konaklama yerlerini daha çok uzak mesafelerden yaylalara gelen insanlar kullanır. Çalışma alanımız içerisinde yer alan yaylalara, Kars, Iğdır, Doğubeyazıt ve çevre il ve ilçelerden gelen insanlar asıl yaylaya çıkmadan önce köyün dışında yer alan düz alanlarda konaklarlar. Burada araç yolunun bittiği yerde tüm eşyalar indirilir. Tüm yayla sakinleri burada birkaç gün konaklar. Burada küçük çadırlar kurulur. Fakat taştan yapılan kalıcı yapılar yapılmaz. Erkekler eşyaları yavaş yavaş asıl yaylaya taşırlar. Yaylada her aile için bir çadır kurulur ve eşyalar yerleştirilir. İlk konaklama yerinden en son kadın, çocuk, yaşlılar ve onların kaldıkları çadırlar götürülür. Bazen de genç kızlar ve çocuksuz aileler yayladaki hayvanları sağlamak için önceden giderler.

Bu yerleşim yerlerinden geriye hiçbir mimari kalıntı kalmaz (resim 30). Bu yerler genelde yazın ekilip biçilen çayır veya tarla alanları olduğu için, otlar yükselmeden çadırlarda kullanılan su basmanı taşları ve ocak taşları bir yere toplanıp üst üste konur¹⁴⁴ (resim 31). Bu taşların toplanmaması halinde yazın otlar biçilemez. Çayır alanındaki tüm taşlar ve malzeme toplanıp temizlendiği için birkaç gün içinde çadır izlerine rastlamak neredeyse imkânsızdır. Orada insanların yaşamış olduğunu sadece geride kalan kırık malzeme parçası ve soba küllerinden¹⁴⁵ anlayabiliriz (resim 32). Bu kalıntılarda uzun vadede kaybolur.

4.1.2. Asıl Yaylalar

Bu yaylalar insanların asıl göç ettikleri yerleşim yerleridir (resim 33-34). Bu yaylalarda birbirine yakın aileler gruplar halinde yerleşirler. Bazen de köyde birbirine yakın oturan komşular ve yakın akrabalar yaylaları iki veya daha fazla bölüme ayırabilirler. Bu oluşumun en büyük sebebi; çoğu yaylada düz alanlar arasında ufak tepeciklerin olmasıdır. Bazen tüm köy tek bir alana sığmadığı için, birkaç düz alan

¹⁴³ “Mayıs ayı başında kışlaktan yaylaya göç edilmektedir. Bu esnada önce aşağı seviyelerdeki ilk kademe yaylalarda konaklanmaktadır. Temmuz başında ise, karın ortadan kalktığı ikinci kademedeki ya da yukarı seviyedeki yaylalara çıkılmakta, Ağustos sonu Eylül başına kadar burada kalındıktan sonra tekrar aşağı yaylalara ya da doğrudan köylere inilmektedir.” Bkz. M. Somuncu, *Aladağlar Yaylacılık ve...*, s. 228.

¹⁴⁴ Toplanan bu taş gruplarına “kuç” adı verilmektedir.

¹⁴⁵ Dökülmüş olan soba küllerine “kükük” adı verilmektedir.

kullanılır (resim 35). Bu yaylalarda insanlar mimari açıdan daha büyük ve daha uzun süre dayanabilen duvarlar inşa ederler. Bu yaylalarda iki ya da üç çeşit çadır kurulur:

Bunlardan ilki ve en büyüğü; keçi kılından yapılan siyah çadırlardır (kon)¹⁴⁶ (resim 36-37). Kara çadır¹⁴⁷ adı verilen bu çadırlar çok ağır olup, geniş bir alan tutmaktadır. Bu çadırların yöredeki ismi “Kon”dur. Bunlar genelde 13 direkli çadırlardır. Ancak bunların 3, 16 veya 20 direkli olanları da vardır (çizim 1). Tamamen elde üretilen bu çadırlar, parça parça¹⁴⁸ yapıldıktan sonra aynı malzeme kullanılarak bu parçalar birbirine dikilir (resim 38). İçerden direklerle desteklenir. Direklerden her birinin altına yere batmamaları için birer düz taş konulur. Yan taraflarında ki iplerle dışarıdan çakılan kazıklara bağlanır ve böylece gergin bir hal alır (resim 39).

Bu çadırlar yaylacılıkta vazgeçilmez bir mesken türüdür. Kısa sürede kurulması ve sökülmesinin yanı sıra taşınması da kolaydır. Yapımında kullanılan malzemenin dışardan sağlanmasına gerek yoktur. Çünkü hammadde yetiştirilen keçi ve koyunlardan elde edilmektedir. Bunun yanında, iklim koşullarına uygunluğu ve çok yönlü yararlanma biçimleri, çadırı ve şeklini belirleyen temel özellikler olmuştur¹⁴⁹. Karaçadırlarda bazen oturma ve yatma yerleri farklıdır. Bu tip çadırlar genelde çok direklidir (resim 40).

Karaçadırın sadece ülkemizde değil, özellikleri nedeniyle dünyada geniş bir kullanım alanı bulunmaktadır. Bu alan, günümüzde Afrika’da Moritanya’dan başlayıp, Cezayir, Fas, Tunus, Libya, Mısır ve Ortadoğu’daki Arap ülkeleri ile doğuya doğru İran, Afganistan, Pakistan ve en doğuda Tibet Platosu’na kadar devam eden bir kuşağı kapsamaktadır. Türkiye’de bu kuşak içinde yer almaktadır¹⁵⁰.

¹⁴⁶ Yakar, yaylacılıkta insanların ak çadırın yanında nadiren de olsa göçebe ve yarı göçebe çobanların kullandığı kara çadırı da kullandıklarından bahseder. Bkz. Jak Yakar, *Anadolu’nun Etnoarkeolojisi*, (çev. Selen Hırçın Riegel), Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 141.

¹⁴⁷ “Anadolu’nun pek çok yerinde **“kara çadır”**, **“kul çadır”** ve **“çul çadır”** adıyla anılan bu mesken, yer tezgâhlarında, keçi kılından dokunan parçaların birbirine eklenmesiyle yapılan, direkler üzerine kurulu, direk sayıları değişebilen ve buna bağlı olarak büyüyüp küçülebilen bir çadır türüdür. Bu çadır türü iki temel eleman ve bunlarla ilişkili diğer unsurlardan oluşur. Söz konusu elemanlardan birincisi çadır örtüsü (çadır çulu), diğeri ise taşıyıcı sistem olan direkler, kazıklar ve bağlardır. Çadırın önemli özellikleri ise, kurulup sökülmesi ve taşınması kolay olup, kar ve yağmur sularını fazlaca geçirmemesidir.” Bkz. M. Somuncu, *Aladağlar Yaylacılık ve...*, s. 138.

¹⁴⁸ Bu parçaların her birine yörede “tiş” adı verilmektedir. Bu parçalar birbirine dikilir ve böylece çadır meydana gelir.

¹⁴⁹ M. Somuncu, *Aladağlar Yaylacılık ve...*, s. 171-172.

¹⁵⁰ (Hutteroth, 1959: 65; Manderscheid, 2001: 154-155). Bkz. M. Somuncu, *Aladağlar Yaylacılık ve...*, s. 172.

Hütteroth, karaçadırın kuruluş biçimi itibariyle, farklı türlerin oluşumunda ve kullanım şekillerinde, coğrafi özelliklerin yanı sıra kültürel şartlar da belirleyici rol oynamaktadır. Manderscheid ise, dünyanın değişik bölgelerinde ve değişik kültürel özelliklere sahip göçebe topluluklarında, farklı karaçadır tiplerinden söz ederek, bunların iklim koşullarına nasıl uyarlandığını, kuruluş şekillerini ve iç dizaynını örneklerle açıklamaktadır. Ülkemizde de, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Akdeniz bölgelerinde, göçebelerin kullandıkları, farklı çadır tipleri mevcuttur¹⁵¹.

*“Keçi kılından dokunmuş çadır örtüsü; direkler ve kazıklar; çadır ile kazıkların bağlantısında kullanılan ip ve kolanlar; çadır çevresinde kullanılan sitiller, çadırı oluşturan başlıca elemanlardır. Karaçadırın esas unsuru “çadır çulu” adı verilen örtü olup, keçi kılından yapılan ipten imal edilmektedir.”*¹⁵²

Keçi kırıldıktan sonra elde edilen kıllar çeşitli işlemlerden geçirilerek ip haline getirilir. Daha sonra bu ipler, “*ıstar*” (“*gürg*”)¹⁵³ adı verilen dokuma tezgâhında kanatlar halinde dokunur. Elde edilen kanatlar bir araya getirilerek çuvaldız ile dikilir. Çadır, 3 direkli ise sekiz kanadın birbirine dikilmesi ile oluşur. Çadır, hem çatı kısmına, hemde meskenin tamamına verilen isimdir¹⁵⁴.

Kanatlar dikildikten sonra, dikdörtgen şeklini alan çadırın uzun kenarlarına paralel olacak şekilde, dokunarak elde edilmiş olan 20-25 cm enindeki kolan (kalın kıl şerit) tam ortasından çadıra boylu boyunca tutuşturulur. Ayrıca, uzunlamasına dikilen kolanı dik kesecek şekilde, direk sayısı kadar kolan dikilir. Bunların kesişme yerleri çadırı ayakta tutacak direklerin ucuna geleceği için, burada direk sayısı kadar çanak (ağaçtan yuva) yapılır. Çanak, çadırın çulunun yırtılmasını önler (resim 41). Gerek uzunlamasına dikilen kolanın iki ucuna, gerekse onu dik kesen yan kolanların ucuna, kazıklara bağlanacak ipi kolonlarla gerdirmeye yarayan, geniş yay şeklinde “bakara” adı verilen makaralar, yani ağaç kancalar takılır. Bu ağaçlara bağlanan ipler ya da bağlar ise, çadırdan birkaç metre uzağa çakılan kazıklara bağlanır ve çadır gerdirilir¹⁵⁵. Kara çadırı ayakta tutan taşıyıcı sistem direklerdir.

¹⁵¹ (Kutlu, 1987; Dulkadir, 1997: 65). Bkz. M. Somuncu, *Aladağlar Yaylacılık ve...*, s. 173.

¹⁵² M. Somuncu, *Aladağlar Yaylacılık ve...*, s. 173.

¹⁵³ Gürg: bölgede dokuma tezgâhlarına verilen isimdir.

¹⁵⁴ M. Somuncu, *Aladağlar Yaylacılık ve...*, s. 173.

¹⁵⁵ M. Somuncu, *Aladağlar Yaylacılık ve...*, s. 174.

Diğer çadırlar; ketenden yapılan ters çevrilmiş konik şekilli çadırlar¹⁵⁶ (resim 42-43) ve dörtgen beşik çatılı görünümlü çadırlardır (resim 44). Konik şekilli olan çadırlar tek direklidir¹⁵⁷ (resim 45; çizim 1). Etrafına da sekiz bazen daha fazla kazık¹⁵⁸ çakılır, çadırı germek için kullanılan ipler bu kazıklara bağlanır (resim 43). Üçgen uçlarının birleştiği noktada yani çadırın tepe noktasında içi oyulmuş bir ağaç parçası bulunur (çanak). Bir ucu oval olan bu ağaç parçasının çapı 7–8 cm, uzunluğu 10–12 cm kadardır. Üst tarafı oval olan ağaç parçası üçgen olan çadır parçalarıyla birleştirilerek bağlanmıştır. Çadır direğinin çadırı yırtmaması için, direğin sivri olan ucu bu ağacın oyuk olan tarafına yerleştirilir (resim 41). Çadırın etek kısımları yere kadar iner ve yaklaşık bir metre yüksekliğinde olup sabit değildir. Eteklerin yere inen kısımlarının üzerine toprak atıldığı gibi güneşli havalarda bu etekler yukarı doğru kaldırılarak çadır havalandırılır (resim 46). Çok yağışlı olan havalarda bazen çadır naylon ile örtülür, çünkü uzun yağışlar sonucu çadır su alabilir (resim 47).

Çadır eteklerinin su basmanı ile birleştiği yerlerin üzerine dışarıdan killi toprak dökülür (resim 48). Bunun amacı içeri yağmur suyunun girmesini ve rüzgârda çadırın uçmasını engellemektir.

Dörtgen olan çadırlar ise, köşelerde dört, ortada iki direk olmak üzere altı direklidir. Bunlarda aynı şekilde etrafına çakılan kazıklar yardımı ile gerdirilir ve eteklerine toprak dökülür (resim 44).¹⁵⁹

Bu yaylaların yakınlarında genelde küçük bir çay veya dere bulunur (resim 49-51). Yayla merkezinde ise bir, iki veya daha fazla sayıda çeşme bulunur (resim 52-53). Çeşmeler doğal kaynaklıdır.

¹⁵⁶ “Bu tip çadırlarda taşıyıcı sistem olarak orta kısmında bir direk bulunmaktadır. Çadır direğinin uzunluğu değişiklik gösterse de ortalama genelde 320 cm uzunluğundadır. Çadır örtüsü ise, “kanat” adı verilen çok sayıda bez parçasının bir araya getirilip dikilmesiyle oluşturulmuştur. Kanatların sayısı çadırın büyüklüğünü belirlemektedir. Çadırlar, 18-21-25-28 kanattan oluşmaktadır. Kanatlar üçgen şeklinde olup, üçgenlerin tepesi çadır direğinin üst kısmında birleşmektedir. Üçgenin tabanı ise 60 cm genişliktedir. Örneğin 28 kanattan oluşan bir çadırın çapı yaklaşık 5.5 metredir.” Bkz. M. Somuncu, *Aladağlar Yaylacılık ve...*, s. 139.

¹⁵⁷ Çadır direklerine bu bölgede “sun” adı verilmektedir.

¹⁵⁸ Bu kazıklara “sıng” adı verilir.

¹⁵⁹ Hem konik olan çadırlar hem de dörtgen çadırlar siparişle yaptırıldığı gibi, hazır olarak satılanlarda bulunmaktadır. Fakat inceleme yaptığımız alanlarda genellikle Kızılay çadırlarının kullanıldığı gözlemlenmiştir. Doğal afetler sonucu bölge insanı çoğu kez çadırlarda kalmak zorunda kalmış ve Kızılay onlara çadır dağıtmıştır. Geri toplanmayan bu çadırlar bölge insanı tarafından yaylada kullanılmaktadır.

4.1.3. Kom (Gom) Olarak Adlandırılan Yaylalar

Bu yaylalar genelde bir köye değil; bir aileye veya bir kişiye ait olan yaylalardır. Bu yaylalarda genelde kalıcı evler ve ahırlar yapılır¹⁶⁰ (resim 54). Bu yaylaların sahipleri yaylalarının bir kısmını çayır olarak biçerler ve otları evin yakınına biriktirirler¹⁶¹ (resim 55). Komlarda kar yağdıktan sonrada kalınır ve buradaki otlar tükenene kadar hayvanlar burada beslenir. O yüzden yapılar köyde olduğu gibi inşa edilir ve kışa dayanıklıdır. Karlı havalarda hayvanlar bu yapılar sayesinde gayet güzel korunabilmektedir.

Bu yaylalarda ev veya ahır yapımında kullanılan taş dışında tüm malzemeler at ve eşeksirtında taşınmaktadır. Bu yaylaların mimarisi çok uzun vadede oluşturulur¹⁶². Taş bulmak kolay olsa da damı örtmek, kapı-pencere için kullanılan malzemeyi buraya taşımak oldukça zahmetli bir iştir.

4.2. Duvar Yapıları ve Mimari Malzeme

4.2.1. İlk Konaklama Yeri:

Burada yukarıda belirttiğimiz gibi mimari açıdan değerlendirebileceğimiz tek şey, çadırların su basmanı taşlarıdır. Bu su basmanı asıl yayladaki kadar sağlam değildir. Bazen tek sıra taştan yapılırken, bazen çift sıra taşla örülür. Taşlar gelişigüzel konulur, aralarına harç ve benzeri konulmaz. Sadece çadırın yere kadar inen etekleri ile subasmanın birleştiği yere çadırın içine su girmemesi için toprak yığılır.

Çadırlar kaldırılıp asıl yaylaya götürüldüğü zaman, bu su basmanı taşları toplanır ve üst üste küçük bir alana yığılır. Bunun nedeni ise yukarıda bahsedildiği gibi ilk konaklama yerlerinin köye yakın çayırlar olmasıdır. Bu taşların toplanmadığı yerler biçilemeyeceğinden taşlar, taşınıldıktan hemen sonra otlar yükselmeden toplanır. Bu yüzden bu yerleşimlerde ki mimari izler bir ay gibi kısa bir sürede kaybolur. O alanda kısa da olsa bir yerleşim olduğunu anlamak çok güçtür.

¹⁶⁰ Yakar, Anadolu'daki yaylalarda iki çeşit konaklama tipi olduğundan bahseder. Bunlardan birincisinin, taş, kerpiç ya da ahşaptan yapılmış, semer ya da düz damlı yapılar olduğunu söyleyen Yakar, yapılan bu evlerin büyük bölümünün hayvanlara ayrıldığını ve çobanlar için küçük bir odanın olduğunu söyler. Bkz. Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 141.

¹⁶¹ Tarımın önemli bir rol oynadığı yayla köylerinde evler daha büyük ve daha karmaşıktır.

¹⁶² "Yaylaların çoğunun uzak mesafelerde bulunması, yapı malzemelerinin taşınmasında zorluk çıkardığı için, bugün bile büyük ölçüde yerel yapı malzemelerini kullanma geleneği devam ettirilmektedir." Bkz. Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 141.

4.2.2. Asıl Yaylalar:

Bu yaylalarda kullanılan duvar yapıları altı çeşittir; Bunlardan ilki yukarıda sözünü ettiğimiz, küçük çadırların kenarlarına yapılan su basmanı duvarlarıdır. Fakat asıl yaylalarda bunlar daha iri taşlarla, daha sağlam ve bir veya iki sıra daha yüksek yapılırlar (resim 56). Fakat sistem aynıdır. Çadırın etekleri su basmanı ile birleştiği yerde katlanır ve üzerine toprak konur. Duvarlar bu kısmın altında kaldığı için taşlar görünmez.

İkinci duvar çeşidi, genelde kara çadırların (kon) etrafına örülen aynı zamanda koyun ve kuzuların gece konulduğu “koz”¹⁶³ adı verilen ve genelde çadırın yakınına yapılan bahçe duvarı da bu duvar çeşidi ile örülür (resim 57-58). Bu duvarların yapımında taşlar tamamen gelişigüzel konulmaktadır. Duvarlarda düz örme kaygısı yoktur. Fakat sağlamlık esastır. Bazen harçla örülenleri olsa da, genelde harçsız örülen bu duvarlar, çift sıra taş ile 1–1,5 metre yüksekliğinde yapılmaktadır. Harçsız örülen duvarların sağlam olabilmesi için taşlar genelde uzunlamasına ve birbirinin içine geçecek şekilde konulurlar (resim 59). Bu bahçeler yaz mevsiminde de koyunların konulup, oradan dışarıya teker teker sağılıp bırakılması için kullanılabilir (resim 60). Bu duvarlar her sene onarılıp tekrar kullanılır. Yıkılan tarafları harçsız üst üste atılıp tamamlanır. Fakat aynı şekilde düzensizde olsa arasına harç konularak yapılanları da vardır. Bunlar biraz daha uzun ömürlü olurlar.

Üçüncü duvar çeşidi; depo olarak kullanılan çukur (künd-kolık)¹⁶⁴ duvarlarıdır (resim 61). Bu duvarlar yere açılan ve ebatları ailelerin büyüklüğüne göre değişen, çukurların içine toprağa yaslayarak örülen tek sıra duvarlardır. Bu duvarlar düzensiz taşların uzunlamasına konulmasıyla örülürler (resim 62). Arasına genelde kuru toprak konulur. Çukur yüzeyine kadar tek sıra taş ile örülen duvar, yüzeyden sonra 20–50 cm arası yüksekliğe kadar harçsız ve çift sıra örülür. Bu çukurların üstü ağaç, kamyş ve ot yardımıyla kapatılır. Bazen de branda veya naylon ile kapatılır (resim 63). Bu çukurlar genelde elde edilen hayvansal gıdaların ve şehirden alınan sebze ve meyvelerin saklandığı çukurlardır. Serin olduğu için gıdaların burada saklanması doğru bir tercih gibi görünmektedir.

¹⁶³Koz: kuzu ağılına verilen isimdir. Kuzular gece çadırın hemen ön tarafına yapılan bu ağıla getirilir (çizim 2). Kuzuların açık alanda gecelemeği yırtıcı hayvanlar bakımından tehlikelidir. Koyun besleyen ve yaylaya çıkan hemen her ailenin birden fazla süt ineği vardır. Bu nedenle kuzu ağılına hemen arka tarafına da genelde daha küçük olan ve en fazla 5–6 buzağı alabilecek kadar büyük olan buzağı ağılı yer almaktadır.

¹⁶⁴ Bu çukurlata yörede “künd” adı verilmektedir. Ayrıca, çobanlar sürüleriyle yaylada yalnız kaldıkları zaman bu çukurların içinde yatarlar.

Dördüncü duvar çeşidi; çimle örülen duvarlardır. Çayırdan kürek yardımıyla düzgün ve köşeli kesilen çimler, iki sıra şeklinde ve düz veya yuvarlak duvarların örülmesinde kullanılır. Bu duvarların yıkılmaları daha zor olsa da yağmur, dolu ve kar karşısında dayanıksızdırlar. Bu duvar çeşidi çadırların çevresini ve bahçe duvarlarını yapmak için de kullanılır.

Ayrıca bazen taşlarla örülen duvarların üstüne de bir veya iki sıra çim konulabilir (resim 64). Bunun sebebi ise harçsız örülen taş duvarların üstten yıkılmasını engellemektir. Çimlerle örülen duvarların alt sırası genelde taştan örülmektedir. Bu duvar çeşitlerinin yükseklikleri 1–1,5 metre arasında değişmektedir. Çimlerle ahırlardaki havalandırma deliklerinin etrafı da örülmektedir (resim 65)

Beşinci duvar çeşidi; hayvan gübresi ile yapılan duvar çeşididir (resim 66). Koyun ve keçilerin kaldığı yerde gübre birikir. Bunun üzerinde hayvanların dolaşması sonucu giderek sertleşen bir tabaka meydana gelir. Ayrıca dışarıya yığılan büyükbaş hayvan gübresi de düz bir alana yayılır¹⁶⁵ ve sertleşmesi için ara sıra üstünde dolaşılır. Sertleşen bu gübreler, kürek yardımıyla aynı çimlerin kesildiği şekilde kesilir (resim 67). Aynı sistemde altına tek sıra taş döşendikten sonra, çift yüzlü duvar şeklinde örülür (resim 68). Bu duvar sadece hayvanların kaldığı bahçelerin yapımında kullanılır. Duvarların yüksekliği 0.80–1,5 metre arasında değişir. Bu duvarları yapmalarının sebeplerinden bir tanesi de bu şekilde tezeklerin (sergin-kerme) kurummasını sağlamaktır. Ne amaçla örülürse örülsün bu duvarlar kışa yakın yakacak için yıkılır. Başka yerde biriktirilip etrafı tek sıra örüler (kelağh)¹⁶⁶ (resim 69-70) ve üstüde çamur haline getirilmiş hayvan gübresiyle sıvanır. Bu şekilde kışa hazır hale getirilir.

Altıncı duvar çeşidi; bu duvar tipi ahşaptan yapılan ve çit adı verilen duvarlardır (resim 71). Bunlar tek sıra dikey çubukların ip yardımıyla birbirine bağlanması sonucu oluşur. Yükseklikleri bir metreden fazladır. Bunlar genel olarak kara çadırların (kon) yerden yüksekte kalan yanlarından hayvanların girmesini engellemek için burayı kapatmakta kullanılır (resim 72). Bazen de keten çadırlara hayvanlar takılıp yırtmasını diye keten çadırların da etrafına yapılır.

¹⁶⁵ Dışarıda yayılan hayvan gübresine “basmе” adı verilmektedir.

¹⁶⁶ Kışlık tezeklerin (sergin-kerme) örülüp sıvanarak kışa hazır hale getirilmesine denir.

Sadece depo olarak kullanılan çukurların dam örtüsü vardır. Buda genelde ince ağaçlar, çalı, ot ve topraktan oluşur. Yukarıda da bahsedildiği gibi çadırları ayakta tutmak için ahşap direkler kullanılır. Çadır kazıkları genelde ahşap olsa da son zamanlarda metal kazıklar da kullanılmaktadır (resim 48).

4.2.3. Kom Diye Adlandırılan Yaylalar

“Sadece Doğu Anadolu’da rastlanan kom’da, ekonomik ağırlık tarımdan çok hayvan yetiştiriciliğine verilmiştir. Esasen, kendinin başında bulunmadığı bir toprak sahibine ait koyun ağılları ve çoban kulübelerinden oluşan bir hayvan çiftliğidir”¹⁶⁷.

Bu yaylalarda ev veya ahır yapımında kullanılan taş dışında ki tüm malzemeler at ve eşeksirtında taşınır demiştik. Burada yapılan evlerin duvarları köy mimarisinde kullanılan duvar çeşitleriyle aynıdır (resim 73). Bu duvarlar çift sıra taş ve aralarına harç konularak, düzgün bir şekilde örülür (Resim 74). Duvar kalınlıkları 50–70 cm arasında değişmektedir. Bu duvarlar kış şartlarına oldukça dayanıklıdır. Duvar yükseklikleri ahırlarda 2 metreyi aşmazken, evlerde 2,5 bazen 2,70 metreye kadar çıkar. Duvarlar bittikten sonra ise hayvanların kaldığı ahırlar genelde sıvanmazken, oturmak amacıyla yapılan mekânlar ise sadece içerden sıvanır. Sıva malzemesi genelde toprak, su ve samandır. Bunların dışında herhangi bir katkı malzemesi kullanılmaz.

Plan olarak oturulan evler genelde iki oda, bir salon şeklindedir (resim 75). Kiler ve tuvalet genelde evin dışında arka tarafa yapılır. Bölge arazisi engebeli olduğundan, sel tehlikesine karşı bu evler 50–60 cm’lik su basmanı üzerine oturtulur. Evlerin zemini topraktır, serecek malzemesi altına çoğunlukla hasır vb. serilmektedir.

Üst dam ise paralel konulan ahşap direkler ve direklerin üstüne paralel olarak yerleştirilen kamışlar ve kamışların üzerine gelen ot ve topraktan oluşur (resim 76). Toprak, hem damın rüzgârda uçmasını engellemek hem de yağmur suyunun içeri akmasını engellemek için atılır. Ev damlarının tamamı düzdür (resim 77).

Ahırların (Gom) dam örtüsü biraz daha farklıdır. Öncelikle ahırlar iki kısımdan oluşur (resim 78). Ahırların planı genellikle dikdörtgendir. Hayvanların kaldığı uzun ahırın ön tarafına genelde küçük bir salon (sıvder) yapılır (resim 79-80). Ahır kapısı ile yapılan bu salonun kapısı aynı hizada değildir. Hatta ikisi farklı yönlere bakar. Bunun amacı

¹⁶⁷ Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 138.

hayvanların yaşam alanını soğuktan korumaktır. Kar, tipi vb. durumlarda hayvanların doğrudan soğuğa maruz kalmasını engellemektir¹⁶⁸.

Bu ahırların damları genelde azda olsa beşik çatı şeklini andırır. Ahırın uzun duvarına paralel şekilde tam ortadan bir sıra sütun dizilir. Bu sütunların üzerine ahırın uzunluğuna göre bir veya birkaç ağaç konulur. Bu dizilen sütunlar ve ağaçlar duvarlardan 40–50 cm daha yüksektir. Daha sonra sütunların üzerine konulan ve bir nevi kolon görevi gören ağacın üstünden iki yan duvara doğru birbirinden bağımsız ve kolona dik ince ağaçlar uzatılır (resim 81). Bunların üstü ise ince dallar, çalı çırpı ve otlar kapatılıp toprakla örtülür. Havalandırma ise damda açılan yuvarlak deliklerle sağlanır (resim 82). Bu deliklerin çapı yaklaşık 40–50 cm'dir. Deliklerin kenarından içeriye su akmasını önlemek ve içerdeki buharın dışarıya daha iyi çıkmasını sağlamak için, çimlerle deliklerin etrafına 20–30 cm yükseklikte duvar örülür (resim 82).

Bu yaylalarda yapılan bu kadar hazırlığın sebebi, burada ekilip biçilen çayır ve tarlaların köylere çok uzak olmasıdır. Biçilen otları köye taşımak neredeyse imkânsızdır. Taşımaya kalkışmak ise hem zahmetli hem de maliyeti yüksek bir iştir. Bu nedenle biçilen otlar komün etrafına yakın yerlere getirilir ve düzgün bir şekilde yığılır (lod) (resim 83). Kış mevsimi geldiğinde hayvanlar kışın bir bölümünü burada otlarla beslenerek geçirir. Bu otlardan arta kalanlar ise kışın kopmasını diye zincirle bağlanır ve karın üstünde yamaç aşağı çekilerek köye getirilir (resim 84). Hayvan sahipleri ise bu şekilde hayvanlarını kendi ürünü ile beslediğinden daha fazla kazanç sağlar. Diğer türlü otları taşınması veya köyden ot satın alması tamamen zararına olacaktır.

¹⁶⁸ “Yaylalarda hayvancılık ekonomisi önde olduğu için, evler de bu faaliyete uygun bir plana göre inşa edilmiştir.” Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Somuncu, *Aladağlar Yaylacılık ve...*, s. 142.

5. YAYLALARDA GÜNLÜK YAŞAM VE KULLANILAN ARAÇ GEREÇLER

Yayla, ekonomik açıdan önemli olduğu kadar, temiz havası, soğuk suları ve uçsuz bucaksız otlaklarıyla günlük yaşamda büyük önem taşır¹⁶⁹ (resim 7, 85-86). Yaylada gün çok erken başlar. Sabahın ilk ışıklarıyla güne başlayan yayla insanının ilk ve en önemli işi hayvanlarıdır¹⁷⁰. Koyun ve keçiler sabah sağılmadan otlamaya gönderilirken, büyük baş hayvanlar otlamaya gönderilmeden önce sabah bir defa sağılır. Bu nedenle büyük baş hayvan sahipleri daha erken kalkarlar. Çobanların günlük erzakları kadınlar tarafından hazırlanır. Çoban erzakının konulduğu çantaya “heban”¹⁷¹ adı verilir. Hayvanlar otlağa gönderildikten sonra sabah kahvaltısı yapılır. Kahvaltıdan sonra hayvanların gece kaldığı yerler¹⁷² temizlenir. Daha sonra tandırlar yakılır ve ekmek pişirilir (resim 87). Ayrıca bir önceki gün sağılan sütler tandır üzerinde kaynatılır ve yoğurt yapılır.

Kadınlar günlük ev işlerini yaparken, erkekler genelde malzeme onarımı ve yaşlı veya sakat hayvanların bakımını üstlenirler. Kadınlar ev işlerini bitirince öğle yemeği hazırlarlar. Erkekler ise zamanlarının bir bölümünü köydeki veya şehirdeki işleri yapmakla geçirirler. Köydeki tarlaları sulamak, tarımda kullanılacak malzemeleri onarmak, şehirden alışveriş yapmak, artı ürünü şehirde satmak vb. işlerle erkekler ilgilenir. Çobanlar koyunları öğleye doğru yerleşim alanına getirirler (resim 88). Koyunlar günde bir sefer öğlen üzeri sağılır. Koyunlar akşam konuldukları bahçenin içine konulur ve buradan teker teker sağılarak dışarı bırakılır¹⁷³ (resim 89). Koyunların sağıldığı bu noktaya “beri” ismi verilir. Sağıldıktan sonra kuzular ile karıştırılır ve yayla çevresinde bekletilerek emzirilir

¹⁶⁹ M. Somuncu, *Aladağlar Yaylacılık ve Dağ Göçebeliği Konusunda Bir Araştırma*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 196.

¹⁷⁰ Yaylada hayat, kışlaktakinden farklıdır. Ancak yine de günlük yaşam, büyük ölçüde hayvanların bakımı, beslenmesi ve hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi üzerine kuruludur. Yaylanın kışlaktan farkı ise, süt ürünlerinin üretimi, yapağı yün ve kıl üretimi, bu ürünlerle birlikte hayvan satışlarının gerçekleştirilmesidir. Bkz M. Somuncu, *Aladağlar Yaylacılık ve...*, s. 196.

¹⁷¹ Heban; çobanların yiyecek ve içeceğinin konulduğu, kadınlar tarafından yastık kılıfı şeklinde bir tarafı açık diğer tarafı kapalı olarak dikilerek hazırlanan bir taşıma çantasıdır. Bunlara arka uçlarından birine dikilen bir ipin ağız kısmına uzatılıp bağlanmasıyla sap yapılır ve bu şekilde taşınır.

¹⁷² Büyükbaş hayvanlar, selbend dediğimiz ve genelde çadırın önünde yer alan alanda bağlanır. Küçükbaş hayvanlar ise, hevşi (çevresi duvarla örülü alan), gühür (hayvanların gecelediği etrafı açık ve genelde yayladan uzakta yer alan alanlar) adı verilen ağıl alanında gecelerler.

¹⁷³ Koyun sağılma işleminin yapıldığı noktaya “beri” denir. Bu noktada yüksekçe bir taş vardır. Bu taş bahçe kapısının orta noktasına paralel konulmuştur. Teker teker getirilen koyunlar burada oturan bir erkek tarafından boyunlarından tutulur, kadınlar da koyunları sağlarlar.

(resim 90). Büyükbaş hayvanlar ise sabah ve akşam olmak üzere günde iki sefer sağılır. Bu işlemleri kadın yapar, erkek ise genelde sağılan hayvanın kaçmasını önlemek için yardımcı olur.

Koyun ve kuzular öğleden sonra ikinci vakti ayrıştırılır ve koyunlar otlamaya götürülür. Koyunlar çoğu zaman yayla dışında otlak alanında da geceyi geçirebilmektedir¹⁷⁴. Kuzular ise devamlı yerleşme alanına yakın göz önünde otlarlar (resim 49, 91). Büyükbaş hayvanlar ise her gece yerleşim alanına getirilir ve herkes kendi hayvanını çadırının önündeki boş alana bağlar (buraya kazıklar çakılır ve bu kazıklara bağlanan zincirler yardımıyla bağlanırlar). Bu alana “selbend” adı verilmektedir (resim 92-94, çizim 1). Bunu yapmalarının sebebi büyükbaşların hareketli olması ve gece kaçma olasılıklarının yüksek olmasıdır.

Yaylalarda elektrik olmadığı için, akşam yemeği erkenden yenir ve erkenden yatılır. Aydınlatma için pilli el feneri, gaz yağı lambası, “çıra”¹⁷⁵ ve löküz kullanılmaktadır (resim 95-98). Kısacası yayla insanının yaşamı burada tamamen hayvanlar üzerine odaklanmıştır. İnsanlar tüm gün boyunca hayvanlardan en üst seviyede verim almak için uğraşırlar.

Yaylada kullanılan araç gereçler çok sınırlıdır. Günümüz yaylalarında kullanılan mutfak malzemelerinin tamamı şehirde ve köyde kullanılanlarla aynı olup tamamen fabrikasyon ürünüdür. Kullanılan tabak, tencere, tava, çatal, bıçak, kaşık vb. tüm malzemeler satın alınmaktadır (resim 99). Sadece keşkek vb. yemekler yapmak için çömlek kullanılmaktadır. Kullanılan tahta kaşıklar dahi hazır alınır. Fakat keşkek vb. pişirmek için çömlek ve et dövme tahtası ile et dövmek için yapılan ahşap hütük gibi malzemeleri kendileri yaparlar (resim 100).

Ekmek pişirmek için tandır kullanılır. Tandır yere açılan bir çukurun içerisine kil yardımı ile yuvarlak örülen bir ocaktır (resim 101). Ayrıca tandır üzerine konulan sac yardımıyla, sac ekmeği pişirilmektedir. Bu saclar şehirden hazır alınmaktadır (resim 102).

Tandırlar kilden yapılmaktadır. Tandır yapımında kil çömlek yapımında olduğu gibi uzun süre dinlendirilir. Taşları ayıklandıktan sonra, genelde katkı maddesi olarak saman

¹⁷⁴ Koyunların yerleşim alanı dışında geceleme için kaldıkları alanlara “gühır” adı verilmektedir.

¹⁷⁵ Bölgede yapılan basit bir aydınlanma aracıdır. Metal kapaklı şurup şişesi veya benzeri bir şişenin kapağı çivi yardımıyla delinir ve bu delikten bir fitil geçirilir. İçine gazyağı konulan şişenin kapağı kapatılır. Üstteki delikten çıkarılan fitilin ucu yakılır ve bu şekilde ışık elde edilmiş olur.

karıştırılır ve iyice ayak yardımıyla yoğrulur. Daha sonra yuvarlak olarak hazırlanan çukurun¹⁷⁶ iç tarafına uzun dörtgen kalıplar halinde şekillendirilen ve “badek” adı verilen kil kalıplar ile örülür (resim 103-104). Tek tek konulan kalıpların üstten ve içerden bağlantı yerlerini yok etmek için sulandırılmış çamur kullanılır ve elle sıvazlanır (resim 105). Sulandırılmış çamur, bir torba veya bez yardımıyla ek yerlerine sürülür ve sıvazlanır, ekler bu şekilde kaybolur. Toprakla örülen tandır arasına çakıl konulur (resim 106). Bunun nedeni tandırın çabuk soğumasını engellemektir¹⁷⁷.

Bitirilmiş olan tandırın içinde ateş yakılır. Fakat ani ateş çatlamalara yol açtığı için öncelikle ateşin üzerine ıslak ve yeşil çalı çırpı veya ıslak hayvan gübresi atılır. Bu şekilde yoğun bir duman ve is oluşması sağlanır. Bu yöntemle kilin içindeki su kurutulmuş olur. Daha sonra ise yakılan yoğun ateşle birlikte tandır bir nevi fırınlanmış olur (resim 107). Tandır yakıldıktan sonra soğumadan içine bez yardımıyla tuzlu yoğurt sürülür. Yoğurt kuruduktan sonra tekrar yakılan tandırın rengi değişir. Bu işlemlerden sonra ekmek pişirmek için hazır hale gelir¹⁷⁸ (resim 108). Ekmekleri tandıra yapıştırmak için, ağaç dallarından örülen ve daha sonra yüzeyi bir bezle kaplanıp içi ot doldurulan oval biçimli bir araç kullanılır. Bu aracın halk dilindeki ismi ise “refik”tır (resim 109).

Yabani kavak ağacı dallarından yapılan süpürge (sqebeıl) yardımıyla çadır önleri ve hayvanların gecelediği yerler temizlenir (resim 110). Ahşaptan yapılan “mirküt” adı verilen balyoz biçiminde olan dövme aracı, çukurlara konulan buğdayları dövme işinde ve kazıkları çakmada kullanılır (resim 111). Dibek (havan)¹⁷⁹ taşları da halen kullanılmaktadır (resim 112). Ayrıca ahşap balyozun (mirküt) yanında, havanda bir şeyler dövmek için silindir ve iki ucu yarı küremsi taşlar (hütük)¹⁸⁰ da kullanılır (resim 113).

Çadırların etrafına çakılan ve çadırları tutmaya yarayan ahşap kazıklarda bu ahşap balyozlar yardımıyla çakılır. Çadırların içindeki direklerin toprağı aşındırıp çukur yapmaması veya sabitliğinin bozulmaması için, bu direklerin altına genelde yuvarlak

¹⁷⁶ Bu çukurlar genelde 1-1,20 m arası derinlikte, 70-80 cm arası genişliktedir.

¹⁷⁷ Tandır yakıldığında arka tarafına konulan çakıllar ısınır ve ısıyı uzun süre muhafaza eder ve tandır daha geç soğur.

¹⁷⁸ Bu işleme “harang” adı verilmektedir. Bu işlem yapıldıktan sonra, tandır parçaları ekmeğin arkasına kalkmaz.

¹⁷⁹ Havan taşlarına bölgede “coni” adı verilmektedir.

¹⁸⁰ “hütük” oval taşlardan yapılan ve havanda buğday vb. dövmek için kullanılan bir araçtır. Ayrıca bununla et dövülerek kıyma haline getirilir.

çemberimsi düz taşlar konulmaktadır. Kara çadırların etrafına ise düz ve ince uzun dallarla yapılan çitler¹⁸¹ konulur. Kürek kazma ve diğer günlük kullanım eşyaları moderndir.

Yaylada serecek olarak fabrika yapımı halıların yanı sıra hasır ve keçe¹⁸² kullanılmaktadır. Yer yatağı kullanılır. Döşek, yorgan, minder ve yastıkların tamamı koyun yünündendir. Fakat kılıfları şehirden alınan kumaşlardır. Yaylaların gece çok fazla soğumasına karşı koyunyünü iyi bir tercihtir. Halı kılıflı, içi ot ile doldurulan yastık ve minderler de vardır.

Köyde onarılan oraklar (tırpan veya kılendi), yaylaya getirilir¹⁸³. Ot biçmek için kullanılır. Bunun yanında tırmıklarda vardır. Tırmıkların hemen tamamı ahşaptan yapılmazdır. Kullanılan en eski araç gereçlerden bir tanesi ise otlardan ip¹⁸⁴ elde etmek için hayvan boynuzundan yapılan araçtır¹⁸⁵ (resim 114-115). Elde edilen bu iplerle otlar bağlanıp balya¹⁸⁶ haline getirilir (resim 116). Bu sayede taşınması ve kullanımı kolaylaşır (resim 117).

Yakacak malzemesi olarak yüzde doksan tezek kullanılır. Ayrıca etraftan toplanan çalı çırpı ve “goni”¹⁸⁷ adı verilen bir bitkide kullanılmaktadır (resim 118-120).

Kahvaltılıkların hemen hemen hepsi hayvansal ürünler iken (yumurta, tereyağı, peynir, lor, yoğurt vb.), et dışında diğer tüm ürünler (kuru gıdalar sebze ve meyveler) şehirden alınmaktadır.

¹⁸¹ Çit yapımı için duvar çeşitlerine bakınız.

¹⁸² Koyunyünlerinin dövülüp sıkıştırılmasıyla elde edilen serecek malzemesi.

¹⁸³ Erkekler, yaylaya yakın çayırları biçtikleri sırada, akşamları yaylaya gelirler ve bu çayırlar bitene kadar malzemeleri de yaylada kalır.

¹⁸⁴ Bu iplere “çav” adı verilmektedir. Sulak alanlarda yetişen yumuşak ve uzun otlardan yapılmaktadır.

¹⁸⁵ Buna “çırık” adı verilmektedir. En eski ip yapım tekniklerinden biri olduğunu düşünüyoruz.

¹⁸⁶ Bu balyaların her birine “gürz” adı verilir. Otuz gürz bir araya getirildiğinde “part” adını alır.

¹⁸⁷ Goni sulak olmayan kırsal alanda yetişen dikenli bir bitkidir. Bu bitki çok hızlı alev aldığından dolayı genelde soba ve tandırı tutuşturmak için kullanılır.

6. EKONOMİ

6.1. Yayılda Ekonomik Hayat ve Kışa Hazırlık

Daha öncede bahsettiğimiz gibi yaylaya çıkışın en önemli sebebi ekonomiktir. Konunun naşından itibaren sık sık vurgulandığı gibi, yayla ekonomisinin temelini hayvancılık oluşturmaktadır¹⁸⁸. Yayla ekonomisi tamamen hayvanlar ve hayvansal gıdalar üzerine döner¹⁸⁹. Hayvanların daha iyi ürün vermesi, daha çok verim almak için yaylaya çıkılır. Şehirden satın alınan her şeyin parası elde edilen artı ürünün satılması sonucu elde edilir.

Kış için yapılan hazırlıkların içinde ilk sırayı hayvansal gıdalar tutar. Ertesi sene yaylaya çıkış zamanına kadar yetecek miktarda yağ, lor, peynir ve diğer hayvansal ürünler hazırlanır ve uygun şartlarda saklanır (resim 121). İhtiyaç fazlası ürünler şehir merkezine götürülerek ya da yaylaya bu ürünleri almak için gelen toptancılara satılır. Elde edilen parayla evin ihtiyaçları karşılanır. Aynı zamanda şehir ve köydeki çayır ve tarlaları biçmek, bu otları kışa hazır hale getirmek için tutulan işçilerin parası da bu gelirden sağlanır.

Ağustos sonu Eylül başı gibi, erkek kuzulardan bir veya iki tane “tohumluk”¹⁹⁰ denilen kuzu ayrılır. Onun dışında tüm erkek kuzular satılır¹⁹¹, bu gelir ile tüm kış yetecek kadar kuru gıdalar alınır. Kış ayında yollar kapandığında mağdur kalmamak için bu hazırlıklar büyük titizlikle yapılmaktadır. Para arttığı zaman ise, dişi kuzu veya koyun satın alınır. Bu sayede sürü her geçen yıl büyür.

¹⁸⁸ M. Somuncu, *Aladağlar Yaylacılık ve Dağ Göçebeliği Konusunda Bir Araştırma*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 198.

¹⁸⁹ “Aslında yaylacılık sadece hayvancılıkla ilintili değildir. Bahar ortalarından güz başına kadar yaylalarda kalınması sayesinde, çoğu köy hanesi belli yabancı bitkiler, meyveler ve şifalı otlar toplayarak geçim ekonomilerine destek olur.” Bkz. Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi*, (çev. Selen Hırçın Riegel), Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 173.

¹⁹⁰ Tohumluk kuzu, erkek kuzular içerisinde ilerde koyunlarla çiftleştirmek için seçilen en iyi kuzudur. Bunlar kuzular satılırken seçilir ve satılmazlar. Büyüyüp iki yaşına geldiğinde çiftleştirme zamanı koyunlar arasına bırakılırlar.

¹⁹¹ Yayılda, yerinde tüketilecek süt ürünlerinin yanı sıra, kışın kullanılacak olan peynir, lor, süzme yoğurt, tereyağı da üretilir. Haziran ortasından itibaren, önce koyun ve kuzuların, bir süre sonrada keçi ve oğlakların kırkımı yapılmaktadır. Temmuz ve Ağustos ayından itibaren yaylalarda, göçebeler için önemli gelir kaynağı olan hayvan satışları gerçekleşmektedir. Bkz. M. Somuncu, *Aladağlar Yaylacılık ve...*, s. 196.

Bir diğer gelir kaynağı koyun yünleridir. Koyunlar genelde köye getirilerek kırpılır¹⁹² (resim 22, 24) Bu yünler ihtiyaç dahilinde yatak veya keçe yapımında kullanılabilir. Eğer ihtiyaç yoksa şehir merkezine götürülerek veya köye ya da yaylaya gelen alıcılara satılır.

6.2. Aile Bireyleri Arasındaki İş Bölümü ve Komşu İlişkileri

“Köyde olduğu gibi, yaylada da aile içinde iş bölümü yaparak çalışmaktadırlar. Genelde herkesin görevi bellidir.”¹⁹³ Hayvanları otlatmak, çadır kurmak, duvar örmek, ot biçmek, alışveriş yapmak ve hayvanların kışlık ihtiyacını karşılamak erkeğin işidir. Aynı zamanda hayvanlara ilaç vermek, iğne yapmak ve koyun kırpma işi de erkeğe aittir¹⁹⁴. Kadınlar ise yakacak malzemesi toplama veya yapma¹⁹⁵ işinden sorumludur. Aynı zamanda hayvanların sağılması, hayvansal ürünlerin yapılması, yemek hazırlamak, temizlik yapmak, hayvanlardan kesilen yünleri yıkamak, yukarıda sözü edilen ottan ip yapmak gibi birçok işten kadınlar sorumludur¹⁹⁶.

Ot biçme sürecinde köyün erkekleri yaylayı çobanlara ve kadınlara bırakıp köye inerler. Bunun sebebi ise biçilecek olan çayırların hemen hepsinin köy çevresinde ve yayladan uzak olmasıdır. İşçiler için yemekler çoğunlukla yaylada kadınlar tarafından hazırlanır ve eşeklere bindirilerek çayır alanına yollanır. Bazen de her aileden bir kadın köye gelir ve yemekleri köyde hazırlar. Zaten yaşlı ve romatizma hastalığı olanlar köyde kalmaktadırlar. Erkekler iki üç günde bir yaylaya akşam iş çıkışı gider ve sabah doğrudan çayıra gidip çalışırlar. Yaylaya gitme sebepleri hayvanları kontrol etmektir. Şehir dışından

¹⁹² Koyunlar kırılmadan önce veya sona yıkanır. Bu yüzden nehir kenarına getirilir. Aynı zamanda yayla suyu soğuk ve yeni kırılan koyunu yıkamaya elverişli değildir.

¹⁹³ M. Somuncu, *Aladağlar Yaylacılık ve...*, s. 196.

¹⁹⁴ Genç erkekler, hayvanların bakımı ve otlatılması ile ilgilenmektedirler. Tarımsal faaliyetlerle uğraşmak üzere zaman zaman köylere gitmektedirler. Aile büyükleri günlük işlerle uğraşmazlar. Genelde gelen misafirleri ağırlarlar. Bkz. M. Somuncu, *Aladağlar Yaylacılık ve...*, s. 196.

¹⁹⁵ Kadınlar çevreden çalı çırpı veya kurumuz hayvan gübresi toplarlar. Bunun yanında hayvanların geceledikleri yerleri temizler ve oradan toplanan hayvan gübresini sulandırıp çamur haline getirdikten sonra şekil verilerek tezek yapılır ve kurutulur. Ayrıca; “Evin hanımları sabahları erken kalkarlar; bir taraftan ocağı yakarlar, bir taraftan kahvaltı hazırlamaya koyulurlar; diğer taraftan da hayvanlar için yalılık hazırlarlar. Genellikle önce hayvanların yalları verilip bakımları yapıldıktan ve sütleri sağıldıktan sonra kahvaltıya oturulur. Daha sonra sığırlar bu iş için görevli çocuklar veya gençler tarafından önceden belirlenen otlaklara götürülür. Evdeki bayanlar tarafından iş bölümü yapmak suretiyle ahır ve ev temizliği yapılır. Sonra sığır veya koyundan alınan sütlerin değerlendirilmesine geçilir. Sütten peynir, yoğurt, yağ, ayran, çökelek gibi ürünler elde edilir ve bunların bir kısmı yaylada tüketilir, bir kısmı yayla pazarında satışa sunulur; bir kısmı ise kışa hazırlık için saklanır.” Bkz. Bekir Şişman, “Kültürel, Yapısal ve İşlevsel Açından Doğu Karadeniz’de Yaylacılık ve Yayla Şenlikleri (Hıdırnebi ve Kadırga Yaylaları Örneği)” *VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*, Gaziantep, 2006, s. 551.

¹⁹⁶ “Kasınlar gün boyunca yemek ve ekmeğin pişirme, hayvanların sağılması, yoğurt, peynir, tereyağı yapımı, çocukların bakımı, misafirlere hizmet işleriyle uğraşırlar.” Bkz. M. Somuncu, *Aladağlar Yaylacılık ve...*, s. 196.

bu yaylalara gelenler ise kendi işlerini yapmak için köyelerine veya şehirlerine döner oradaki işlerini hallederler. Bunlar 15–20 günde bir yaylaya gelip giderler.

Yaylaya birlikte çıkan insanların hemen hepsi yakın akrabalarından oluşur. Bunların arasında ailevi bir ilişki hâkimdir. İlişkiler o kadar yakın ve sıcaktır ki mutfağında eksik bir malzeme bulunan kadın, izin almadan komşusunun (aynı zamanda akraba) evine girip ihtiyacı olan şeyi alabilmektedir.

6.3. Besin İhtiyacı ve Alışveriş

Birçok yerde bahsi geçtiği üzere yayla insanı besin ihtiyacının belli bir kısmını kendisi elde etmektedir. Kendi ürettiği gıdaların hemen hepsi hayvansal gıdalardır. Yağ, süt, yoğurt, peynir, et, yumurta vb. besinlerin hiçbirini satın almazlar, bunlar kendi üretimleridir. Hatta bu ürünlerden artı ürünü kendileri satar. Ayrıca “keşk” adı verilen, lorun kurutulmasıyla elde edilen gıda ürünü yayla insanı için büyük bir besin kaynağıdır (resim 122-123).

Yaylada yaşayan insanlar ayrıca çevreden topladıkları bitkileri de tüketirler. Bu bitkilerin çoğunu kurutup kış için saklarlar (resim 124). Mantar da bu bitkilerden bir tanesidir. Bunun dışında yağ, un şeker, bakliyat, sebze ve meyve gibi besinlerin tamamı hazır alınır. Daha öncede bahsettiğimiz gibi alışverişin tamamını erkekler yapar. Beslenme de ise en büyük rolü kadın üstlenir. Onca işinin arasında birde ev ahalisini beslemekle yükümlüdür. Sabah, öğle ve akşam sofrayı hazırlamak kadının görevidir.

Yaylaya çıkan insan kışa hazırlanmak için çok çalışır. Buda daha iyi bir beslenmeyi gerektirmektedir. Bu yüzden beslenmeye büyük önem verilir. Kadınlar çalıştığından dolayı çok fazla çeşit yemek yapmamakla birlikte, yemek kuvvetli gıdalarla desteklenir (ayran vb.) (resim 125).

7. TERKETME SÜRECİ

Yaylaları terketme süreçleri bakımından ikiye ayırabiliriz. Birincisi her yıl tekrarlanırken, diğeri bir defaya mahsus yapılır. Birincisinde yayla her yıl sonbahar mevsiminde boşaltılır. Kış alçak rakımlı köy ve şehirlerde geçirilir¹⁹⁷. Bu mevsimlik bir terketmedir. İlkbaharda karlar eridikten sonra tekrar yaylaya çıkılır. İkinci terketme ise, aşağıda söz edeceğimiz gibi çeşitli nedenlerle yaylanın tamamen terkedilmesidir¹⁹⁸.

7.1. Boşaltılan Yayladan Geride Kalanlar

Yayla sakinleri genelde sonbahar aylarında havalar soğumaya başlayınca yaylayı boşaltırlar¹⁹⁹. İnsanlar yayladan ayrıldıklarında, kendileriyle birlikte getirdikleri tüm malzemeyi köye götürürler. Yayladan geriye kalanları şu şekilde sıralayabiliriz:

Yayladan geriye kalan en önemli kalıntılardan biri çöplerdir (resim 126). Bu çöplerin arasında tüketilen yiyeceklerin artıkları, kırılan cam vb. araç gereç parçaları, delinmiş veya kırılmış olan su kabı, bidon, leğen, demlik, tencere vb., el feneri pili ve bunlara benzer şeylerdir. Çadırın su basmanı, hayvanların kaldığı bahçelerin duvarları, kara çadırların etrafına örülen duvarlar ve erzak saklama çukurlarının duvarları vb. hiç ellenmeden bırakılır ve ertesi sene yaylaya dönüldüğünde yıkılan yerler olursa tekrar onarılır ve kullanılır (resim 127).

Geride kalan en önemli kalıntılardan bir diğeri de tandırlardır. Tandır yerin içine yapıldığı için kırılması veya taşınması zordur. Bakıldığı zaman birkaç yıllık terkedilmiş

¹⁹⁷ *Yayla inimi* tarihi ise serbesttir; herkes istediği tarihte yayladan göç edebilir (Ekşi 1999: 293). Bkz. Bekir Şişman, "Kültürel, Yapısal ve İşlevsel Açından Doğu Karadeniz'de Yaylacılık ve Yayla Şenlikleri (Hıdırnebi ve Kadirga Yaylaları Örneği)" *VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*, Gaziantep, 2006, s. 550.

¹⁹⁸ Michael B. Schiffer, "Toward the Identification of Formation Processes", *American Antiquity*, Vol. 48, No. 4, 1983, pp. 675-706.; Michael B. Schiffer, "Archaeological Context and Systemic Context", *American Antiquity*, Vol. 37, No. 21, 1972, pp. 156-165.

¹⁹⁹ "Yaylalarda genellikle 5-6 ay geçirdikten sonra, Ekim ayında kışlık köyelerine dönerler." Bkz. Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi*, (çev. Selen Hırçın Riegel), Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 141. Ayrıca Somuncu, "Göçün zamanını belirleyen, büyük ölçüde iklim özellikleri ve yaylaların yükseltisidir. İklim özellikleri, dağlık alanın değişik kesimlerinde farklı olduğu için, yaylalara çıkış ve iniş tarihlerinde farklılığın olması kaçınılmazdır. Bunun yanında, gerek yaylaya çıkacak yerleşmelerin yükseltisi, gerekse çıkılacak yaylaların yükseltisinin de bu farklılıkta payının olduğunu belirtmek gerekir. Yaylaya çıkış ve iniş tarihleri, yayladan yararlanma süresini belirlemesi bakımından önemlidir." Şeklinde açıklamaktadır. Bkz. M. Somuncu, *Aladağlar Yaylacılık ve Dağ Göçebeliği Konusunda Bir Araştırma*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 118.

yaylalardaki tandırların içi toprak dolmuş ve sağlığını korumaktadır (resim 128)²⁰⁰. Diğer bir kalıntı çeşidi soba ve tandırlardan çıkan küllerdir. Kül köylerde damların üstüne atılıp tekrar kullanılırken, yaylada bu türden bu kullanıma bazen komlarda rastlanır. Buna göre kom dışındaki yayla yerleşimlerinde son kullanım çöptür (de facto)²⁰¹, tekrar kullanılmaz. Küller uzun yıllar iz bıraktığı gibi üstü toprakla kaplandıktan sonra bile küllerin döküldüğü bölge kazıldığında küllere yoğun olarak rastlamak mümkündür (resim 129).

Geride kalan bir diğer kalıntı hayvan gübresi ve fazladan kalan tezektir (resim 130). Yaylada hiç kimse arta kalan hayvan gübresini ve tezeleri köye taşımaz. Bu çok zahmetli olduğundan göze alınmaz. Ayrıca hayvan gübresinin yoğun biriktiği yerler veya hayvanların gecelediği alan ve bahçelerin içlerinde uzun yıllar ot bitmemekte veya yetişen otlar çevredeki otlardan farklı olmaktadır. Bu da bir iz olarak kabul edilebilir. Bir yayladan geriye kalanlar bunlarla sınırlıdır.

7.2. Malzemelerin Bırakılma Nedeni

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, malzemenin bırakılması için tamamen işlevini yitirmiş olması gerekir. Bunun yanında taşıma maliyeti fazla olan, kendi tabirleriyle “*taşımaya değmeyecek*” şeyler bırakılır.

7.3. Yaylanın Terkedilme Süreci

Yukarıda da bahsi geçtiği gibi yaylaya çıkışlar ilkbaharda olur. Sonbahara kadar tüm zamanını yaylada geçiren insanlar, sonbaharda havalar soğumaya başladığında yaylayı yavaş yavaş boşaltmaya başlarlar²⁰².

Yayladan ilk önce yaşlı insanlar, küçük bebekli kadınlar, yeni doğum yapanlar, hamileler ve hastalar ayrılır. Önceden köye gelmiş olan kişiler evleri badana yapar,

²⁰⁰ Modern sobalar ve yağ tenekelerinden yapılan taşınabilen ocakları insanların kendileri ile birlikte yayladan götürmektedirler. Fakat üç taşın üçgen şekilde konulmasıyla yapılan ocak ve külleri geride kalan diğer bir kalıntıdır.

²⁰¹ Michael B. Schiffer, “Toward the Identification...”, pp. 675-706.; Michael B. Schiffer, “Archaeological Context and...”, pp. 156-165.

²⁰² “Eylül ayının ortalarında, dağda havanın soğuması ve hayvanların besleneceği otun azalmasına bağlı olarak, göçebeler için kışlaklara göç zamanı gelmiştir.” Bkz. M. Somuncu, *Aladağlar Yaylacılık ve...*, s. 196-197.

temizler ve ilkbaharda topladıkları ev eşyasını yeniden döşer, evi oturmaya hazır hale getirirler.

Yayladan iniş süreci, çıkışa oranla daha kolaydır. Tüm çadırlar ve ev eşyası bazen bir gün gibi kısa bir sürede indirilir. Köye getirilen malzeme eve yerleştirilir. Yayladan getirilen serecek ve yatacak malzemesi yıkanır. Yaylada ise sadece çobanlar ve sürüler kalır. Süt veren büyükbaş hayvanlar köye getirilir. Başka şehirlerden gelen yayla sakinleri geri dönüş esnasında da köye yakın yerde konaklarlar. Birkaç günde tüm eşyalarını yayladan buraya taşıyıp arabayla evlerine dönerler.

Çobanlar için yetecek kadar serecek ve yatacak malzemesi bırakılır. Çobanlar yaylada kaldıkları süre boyunca, erzak saklamak için kullanılan yere kazılmış, etrafı taş örülü ve üstü dam olan yerde kalırlar (*künd-koluk*²⁰³) (resim 61-63). Bu esnada çobanlar yaylada iken, ekmekleri köyden gönderilir. Evin erkekleri dönüşümlü olarak hayvanlara bakmaya gider. Çobanlar köye gelir, banyo yapıp dinlendikten sonra tekrar geri dönerler. Yaylada kalıp formasyon sürecine minimal etki yapan bu gruba “yayla sonrası göçebe çobanlar” ismini vermek doğru olacaktır. Çobanlar yayladaki formasyon sürecini etkileyen önemli bir etkendir (resim 131). Kaldıkları süreler içinde yapıların yıkılmasını engelledikleri gibi, köye dönene kadar hayvanlarını barındırmak için yapılarda yıkılan kısımları da onarırlar. Ayrıca çobanlar yaylalar tamamen terkedildikten sonra dahi çoğu zaman hayvanlarıyla gelip buralarda kaldıklarını görmekteyiz. Bu esnada da formasyon sürecine katılmaları kaçınılmazdır.

Tabi bu arada yazın biçilmiş olan çayırlardaki otlar toplanır ve köye taşınır. Otların tamamı toplandıktan sonra köyün çevresinde geniş otlak alanları açılmış olur. Yayla boşaltıldıktan bir ay sonra çobanlar koyunları da alarak köye dönerler. Zaten o zaman köy çevresindeki otlaklardan yaylalardan daha iyidir. Çobanlarında koyunları alıp köye dönmesiyle yayla tamamen boşalmış olur.

²⁰³ Bu yapılar yaz aylarında genelde depo olarak kullanılır. Üstü ağaç, ot ve toprakla kapatılır. Daha sonra köye göç edildiğinde çadırlar götürüldüğü için çobanlar bu yapıların içinde kalırlar. Üstü açık olanlar genelde naylon veya branda ile kapatılır. Özellikle ailelerin döndüğü sonbahar mevsiminde kalan çobanlar için iyi bir barınak teşkil etmektedir. Kapıları ve üstleri kapatıldığı için çobanlar yerleşim uzağına hayvanlarını otlatmak için götürdükleri zaman, günlük kullanım eşyalarını burada korurlar.

7.4. Dönüş Yolunda Bırakılan İzler

Dönüş yolunda iz bırakanlar genel olarak şehir dışından yaylalara gelen insanlardır. Bunlar yaylayı boşalttıktan sonra yaylaya yakın olan bir köyün yakınına gelir ve orada kamp kurarlar. Bu sırada burada çöplerini, soba küllerini vb. bırakırlar. Dönüş yolundaki en önemli izler bunlar ve sık kullanıldığı için çok uzun yıllar kaybolmayan patika yollardır (resim 132).

7.5. Yaylanın Tamamen Terkedilme Sebepleri

Yerleşim alanları geçmişten günümüze çeşitli nedenlerden dolayı devamlı terkedilmişlerdir. Günümüz yaylalarına baktığımız zaman terketme sebepleri şunlardır;

7.5.1. Düşmanlık veya Kan Davası

Bölgede yoğun bir şekilde yaşanan kan davaları çoğunlukla ölümle sonuçlanır. İnsanlar birbirlerine düşmanlık besler ve birbirlerine zarar vermek için uygun anı beklerler. Yaylalar ise etrafı açık olan ve korunaksız alanlardır. Çadırlarda düşmandan korunmak çok zordur. Bu yüzden özellikle aynı köyden veya komşu köyden aynı yaylaya gidenler arasında kan davası olduğunda ya da komşu iki yayla ahalisi arasında kan davası olduğunda iki tarafta yaylaya çıkmaz ve doğal olarak yayla kalıcı veya geçici şekilde terkedilmiş olur. Barış sağlanmadığı sürece bu yaylalar tekrar kullanılmaz. Hatta başka kişilere kiraya verilmesi bile yasaklanır²⁰⁴. Bu nedenle çoğu zaman zayıf olan taraf köyü ve yaylayı terkedip başka bir yere göç etmek zorunda kalır²⁰⁵.

7.5.2. Susuzluk

Yayla insanının en çok ihtiyaç duyduğu şey sudur. Bir yaylada su kaynakları kuruduğu zaman (özellikle içme suyu), yayla mecburi olarak terkedilir. Yerleşim alanı yayla sınırları içindeki su olan başka bir yere kurulur. Bu tür bir sorunda yaylayı bırakan

²⁰⁴ Bölgede yaşanan kan davaları, sebepleri, doğurduğu sonuçları ve yaşanan olayların örnekleri ile ilgili ayrıntılı bilgi elde etmek için bkz. Artun Ünsal, *Kan Davası*, (çev. Niyazi Öktem, Emre Öktem), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995; Mahmut Tezcan, *Kan Davaları; Sosyal Antropolojik Yaklaşım*, Ankara, 1981.

²⁰⁵ "Evet buralarda adam öldürülür sonra da kan davası güdülür. Fakat taraflardan biri, diğerine oranla sayıca çok üstünse, zayıf olan karşılık vermeye cesaret edemez. Güçlü olan, zayıfın toprakları ele geçirecek, su kanallarının yönünü değiştirecektir. Zayıf ailenin pek seçme hakkı yoktur. Ya ölmeyi ve öldürmeyi göze alıp, şiddetle olan gücüyle karşılık verir; bunun sonu kan davasıdır. Ya da bir şey yapmaksızın, köyü terk eder."(Kemal Açıkgöz, "Güneydoğu Anadolu'da Kan Gütme Olayları ve Bazı Gözlemler", *Yürüyüş*, No. 116, 28 Haziran 1977, s. 16'dan alınmıştır.) bkz. Artun Ünsal, *Kan Davası...*, s. 51, dipnot 58.

olmaz, sadece yerleşim alanı değiştirilir. Eğer yaylada başka su kaynağı yoksa ancak o zaman tüm yayla bırakılır.

7.5.3 Geçim Ekonomisi

Günümüzde teknolojinin gelişmesi, insanların eğitime önem vermeye başlaması²⁰⁶ ve şehirciliğin gelişmesi insanları şehirlere göç etmeye bir nevi zorlamaktadır. Şehirde yaşayan insanların yaşam rahatlığı yayla insanını bu yaşam tarzına imrendirmektedir. Bu nedenle genelde mallarını satarak şehir merkezinden ev almakta ve bir iş kurarak burada yaşamaya başlamaktadırlar. Birbirine özenen köy halkı, yaylacılığı yavaş yavaş bırakmaktadır. Bu şekilde terkedilen yayla örnekleri mevcuttur.

7.5.4. Nüfus Yoğunluğu

Eskiden on hane olan köylerin yaylaları da kendilerine yetecek büyüklükteydi. Fakat şimdi o köyler 70-80 hane olmuş ve buna bağlı olarak hayvan sayısı da giderek katlanmıştır. Yoğun hayvan sürüleri yayladaki otlakları bir ay gibi kısa bir sürede tüketince, otlak alanı kalmamakta ve buna bağlı olarak hayvanlardan elde edilen verim düşmektedir. *“Elde edilen kar yaylaya çıkıp onca eziyeti çekmeye değmez”* diyen yayla sakini, yaylayı terkeder.

7.5.5. Terör

Çoğu zaman yaylalar terör yüzünden veya halkın kendi iradesiyle ya da devlet zoruyla boşaltılmaktadır. Uzun süre yaylaya gidemeyen insanlar bir şekilde başka arayışlar içerisine girer ve başka yollardan para kazanmaya çalışırlar. Bu durum hayvancılığı bırakmalarına neden olur ve bir daha yaylaya çıkma gereği duymazlar. Bu şekilde yaylalarını terketmiş olurlar. Günümüzde koruculuk sistemi ortaya çıkmış ve özellikle köy korucusu olan aileler ve köyler PKK'ya karşı olduklarından dolayı, herhangi bir baskından korktukları için yaylaya çıkmayı bırakmışlardır. Araştırma bölgemizde Yanıkçukur (Tendurek) ve Saitbey yaylaları bu sebepten terkedilmiştir. Ayrıca bu şekilde güvenlik sorunları nedeniyle tarih boyunca iskân sorunları yaşanmıştır²⁰⁷.

²⁰⁶ Köylerde sadece ilkökul düzeyinde eğitim verilmesi, ailelerin çocuklarına daha iyi bir eğitim sağlamak amacıyla şehir merkezlerine göç etmesine neden olmaktadır.

²⁰⁷ “17. yy. sonlarından itibaren Osmanlı sosyal ve askeri yapısının bozulması sonucunda çeşitli bölgelerde Celali İsyanları çıkmış ve yerleşik halkın sıkıntısı artmıştır. Celaliler döneminde isyancılarla konar-göçer

7.5.6. Göç

Yukarıda belirttiğimiz nedenlerin hepsini aynı zamanda köyden kente göçünde sebepleri arasındadır. Göç, yaylayı tamamen terketmesinde en büyük nedenidir. Bölgede zorunlu olarak göç ettirilen köylerin yanı sıra, kendi istekleriyle başka bölgelere veya şehir merkezlerine göç eden köylerde vardır²⁰⁸. Doğal afetler, kan davası, terör, ekonomi vb. nedenlerle köy terkedildiğinde, doğal olarak yaylaya çıkacak kişi kalmadığından yayla terkedilmiş olur. Göçün sebepleri günümüzde olduğu gibi geçmişte de aynı nedenlerden dolayı olmaktadır. Örneğin Osmanlı döneminde yaşanan göçlerin de, vergi yükü, yöneticilerin uygulamaları, salgın hastalıklar, iş arama, dağlardan ovalara yerleştirme, kıtlık ve zirai alan yetersizliği gibi sebeplerden olduğu bilinmektedir²⁰⁹. Aynı zamanda zorlama ile yapılan güçler de olmaktadır. Günümüzde bu göçler terör olayları yüzünden devlet eliyle çoğu köyün boşaltılması şeklinde olurken, geçmişte de bu tip örneklerle rastlamak mümkündür. Osmanlı'da da devlet eliyle yapılan zorunlu göçler olduğu ve bunların birçoğunda göçer grupları yerleşik yaşama geçirmek amacıyla yapılmış olduğu düşünülmektedir²¹⁰.

*aşiretlerin hareketleri birbirine karışmıştır. Yerleşik halk bu unsurların baskılarına karşı, kadılar aracılığıyla devlete sürekli şikâyet mektubu göndermişler ve kendilerini korumaları için silahlanmalarına izin verilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine devlet bölgelerde güvenliği sağlayabilmek için "İl erleri" (günümüzdeki köy korucuları) adıyla halktan bazı kişileri silahlandırmıştır. Fakat zamanla il erlerinden de celaliler çıkmış, halktan birçoğu da çiftini çubuğunu bırakıp dağa çıkarak "Çift Bozan" denilen isyan grubunu oluşturmuştur. Alınan önlemlere rağmen bu dönemde, ne konar-göçer aşiretleri devlete ve toprağa bağlamak, ne celali gruplarını halktan soyutlamak ve dolayısıyla ne de bölgelerde asayiş sağlamayı mümkün olabilmıştır. Diğer yandan bu gelişmelere bakıldığında, konar-göçer aşiretlerin yerleşik halka karşı zarar verici tutumlarının yalnız yaşam tarzlarından kaynaklanmadığı, aynı zamanda yerleşmiş nüfusu, devletin kendilerine karşı kullanacağı hazır güçler olarak görmelerinden de kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Uzun savaş ve isyan yıllarında halkın can ve mal güvenliğinin sağlanamayışı üretimin düşmesine, toprak gelirinin azalmasına, köylerin harap olmasına ve boşalmasına neden olmuştur. Osmanlı bu yüzden bazı ıslahatlar yapmak zorunda kalmıştır. Bu ıslahatlar ve sağlanan olanaklarla konar- göçer aşiretlerden bazıları kendilerinden yerleşik hayata geçmek istemişler ve çadır kurarak ya da konakladıkları geçici mekânlarda ev yaparak yerleşmişlerdir. Yerleşen nüfus arttıkça bu göçebe yerleri yeni köy ve kasabalara dönüşmüştür. 18. yy. iskan siyasetinde Celali İsyanlarının etkisi daha da artmıştır. Celalilerin huzur vermediği reaya kitleler halinde toprağı terk etmekte ve köyler boşalmaktaydı. Devletin köylerde aldığı önlemler fayda vermeyince halk, Celali unsurlarının ulaşamayacağı yerlerde kurulan yerleşim birimlerinde iskan edilmişlerdir. Bkz. Fikret Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti ve Uygulamaları*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 32-33. Ayrıca bkz. Sinan Marufoğlu, "Osmanlı Döneminde Güney Irak'ta Devlet Aşiret İlişkileri 1831-1914" *XIV. Türk Tarih Kongresi*, II. Cilt, I. Kısım, Ankara, 2005, s. 621-638.*

²⁰⁸ Avrupa Birliği Sürecinde Doğu ve Güneydoğu için bkz. Orhan Türkoğan, *Kültür-Değişme ve Toplumsal Çözülme*, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 391-463.

²⁰⁹ Osmanlı'da Genel Olarak Nüfus Hareketleri için bkz. Hüseyin Arslan, *16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskan, Göç ve Sürgün*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001, s. 177-233.

²¹⁰ Osmanlı'da Cebri Nüfus Hareketleri ve Planlı Göçler ve İskanlar için ve Osmanlı'da Genel Olarak Nüfus Hareketleri için bkz. Hüseyin Arslan, *16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim...*, s. 253-427.

8. YENİ YAYLALARIN ORTAYA ÇIKIŞ NEDENLERİ

Eski yaylanın önemini yitirmesi, yani verimsiz hale gelmesi insanları yeni yayla aramaya yöneltir. Yukarıda bahsettiğimiz sebeplerden dolayı yayla boşaltılır²¹¹. Fakat yeni yayla açmanın sebebi bahsettiğimiz gibi eski yaylanın özellikle su bakımından verimini kaybetmesidir. Daha verimli, suyu bol, otu bol, ve genelde çadır kurmaya elverişli düz alanlar olup, güvenli olan yerler yayla haline getirilir²¹².

Eski yaylanın verimsizliğinin yanında, çoğalan topluluklar birbirinden ayrılır ve yeni bir yayla kurmak isterler, bunun nedeni ise çoğalan nüfus ve hayvan yoğunluğu nedeniyle mevcut yaylanın yerleşim açısından yetersiz olmasıdır.

Bazen mera (otlak) alanları kısıtlı olan illerden de başka illere yayla için gidilmektedir. Çoğunlukla yayla kiralamalarının yanında bazen de yayla olabilecek topraklar satın alınır ve yeni yayla kurulur.

Doğu Anadolu'da bu işi Iğdır ve Kars illerinde oturan insanların yaptığını görmekteyiz. Bu illerde mera alanlarının kısıtlı olması nedeniyle, arazisi geniş ve dağlık olan, fakat nüfusu az olan yerlerden yayla kiralanır.

Özetleyecek olursak, yeni yaylaların ortaya çıkış sebepleri;

²¹¹Bkz. **Terketme Süreci: Yaylanın Tamamen Terkedilme Sebepleri**, s. 56-59.

²¹² Tunç Çağı'ndan itibaren nüfus giderek artmış ve küçük köy toplulukları şaşılacak derecede fazlaşmıştır. Bunu günümüze kadar varlığını koruyan höyükler, yerleşme merkezleri ve buralarda yaşamış olan toplumların mezarlarından açıkça görmekteyiz. Bu devirde de yaşam standardında herhangi bir değişikliğin olmadığı anlaşılmaktadır. Küçük köy toplulukları yine hayvancılık yaparak, tarımla uğraşmışlardır. Ancak nüfusun hızla artması, hayvancılıkla geçimlerini sürdüren insanları geçici yerleşme alanı bulmaya yöneltmiştir. Artan hayvan sayısına otlaklar kafi gelmediği için, insanlar hayvanlarıyla birlikte suyu ve otu bol olan yüksek yerlerde bulunan yaylalara göç etmeye başlamışlardır. Böylece Doğu Anadolu Bölgesi'nde bu devirlerde başlayan yarı göçebelik normal köy hayatının zorunlu ve ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu yüzden özellikle M.Ö. II. binden itibaren Doğu Anadolu Bölgesi ile Kuzeybatı İran ve Transkafkasya Bölgesi'ndeki yerleşme merkezlerinde eski canlı kültüre göre durgunluğun olduğu anlaşılmaktadır. Gerek Transkafkasya bölgesinde, gerekse Kuzeybatı İran'daki kültür merkezlerinde yapılan kazılarda, M.Ö. II. binden sonra, şiddetli bir kuraklığın olduğu ve insanların hayvanlarıyla birlikte, suyu ve otu bol olan, yüksek dağlık bölgelere çekildikleri açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca durum Van bölgesinde yer alan yerleşim merkezlerinde de aynıdır. Bkz. Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984, s. 13.

- Eski yaylanın su, ot vb açısından verimsiz hale gelmesi,
- Köylerin veya ailelerin büyümesi sonucu yaylaların bölünmesi ve ayrılan kesimin yeni yayla kurması,
- Başka şehirlerden gelen insanların geniş topraklar satın alarak yeni yaylalar kurması,
- Hayvancılığa yönelen zengin insanların, farklı birkaç kişiden toprak satın alıp birleştirerek yayla haline getirmesidir.

9. TAMAMEN TERKEDİLEN YAYLALARDA FORMASYON-TRANSFORMASYON SÜRECİ

9.1. Bir Yıl İçinde Yaşanan Formasyon-Transformasyon

Yayla sonbahar aylarında boşaltıldıktan sonra ertesi yıla kadar, kar yağışı ve ilkbaharda buzların erimesi esnasında ve yabani hayvanlar vb. nedeniyle yayla mimarisi tahrip olur. Özellikle çimden yapılan duvarların tahribi fazladır.

Duvarlar genelde harçsız örüldüğünden doğa şartlarına dayanıksız olurlar. Bu tür duvarların % 30-40'ının yıkıldığı gözlenmektedir (resim 133). Ayrıca sel akıntıları ve benzeri nedenlerle tandırların içi de çamurla dolmaya başlar. Bazı aileler ise tandırları kırılmasını önlemek için kendileri tandırın içini doldurup üstünü kapatır ve geri döndüğünde açıp kullanırlar. Bir yıl içerisinde bunların dışında fazla bir değişiklik gözlenmez. *Komlarda* ise çoğu zaman kış aylarında bile yaşandığı için, bırakıldığı süreler içinde de kapıları kilitletiğinden ve daha sağlam bir şekilde ve harçla örüldüğünden dolayı mevsimlik terketmeler esnasında fazla bir yıkılma gözlenmez.

9.2. Yirmi Yıl Önce Terkedilmiş Yaylalarda Formasyon-Transformasyon Süreci

Bu yaylalarda genelde çadırların su basmanı hemen hemen kaybolmaya yakındır (resim 134). Bunlar tek sıra taş şeklinde örüldükleri için ve bölgede toprak erozyonu, toprak kayması vs. fazla olduğundan dolayı yirmi yıl gibi kısa bir süre zarfında üzerleri toprakla kapanmaktadır. Diğer yüksek olan bahçe duvarları, kara çadır etrafına yapılan duvarlar vb. duvarların (taş, çim vb.) ise yaklaşık %50-70'i yıkılmıştır (resim 135-136). Komların duvarları nerdeyse yarı yarıya yıkılmışlardır. Üst damları ise genelde kom sahipleri veya çevre köyleri tarafından alınarak başka işlerde ya da yakacak malzemesi olarak kullanılır (resim 137). Geride bırakılan hayvan gübresi, tezek ve soba küllerinin izlerine azda olsa rastlamak mümkündür. Soba külü ve hayvan gübresi genelde üst üste yığıldığından dolayı ufak tepecikler halinde olurlar ve bunların üstünün toprakla örtülmesi uzun zaman alır (resim 38-130).

Kullanılan araç gereçlerden yok denecek kadar az iz kalırken, kalan araç gereç parçalarının bir kısmına kül tepciklerinin arasında rastlamak mümkündür (resim 126). Bu yaylalarda tandırların halen sağlam ve içlerinin toprakla dolu olduğu gözlemlenmiştir (resim 128).

9.3. Elli Yıl Önce Terkedilmiş Yaylalarda Formasyon-Transformasyon Süreci

Bu yaylalarda neredeyse tüm izler kaybolmuştur (resim 138). Geride sadece büyük taşlardan yapılan bahçe duvarlarının temellerinin izleri, birer yükselti şeklinde kalmıştır (resim 139-143). Kazılıp etrafı taşla örülen depo çukurları (kolik-künd) toprakla dolmakla beraber hafif çukurluk halinde kalmışlardır (resim 144-146). Ayrıca birçok eski yaylanın daha sonra çayır veya otlak olarak kullanılmasından dolayı yapılardan çevreye dağılan ve toprak üstünde kalan büyük taşlar bir araya toplanmıştır (resim 147). Bunun dışında hiçbir iz yoktur.

Bölgede elli yılı aşkın bir süredir terkedilmiş olan birden fazla kom da bulunmaktadır. Komlar terkedildiğinde damını örten ahşap direkler ve çalı çırpı yakmak veya başka işlerde kullanılmak üzere köye taşınır. Fakat sahipleri bırakıp göç etmişlerse başka yaylalar tarafından yıkılıp yakacak malzemesi olarak kullanıldığı da söylenmektedir. Dam örtüsü alınmış olan yapıların çıplak kalan duvarlarında yıkılma süreci hızlanır. Bu yaylalarda duvarların çok az bir kısmı ayakta kalabilmiştir. Bazılarında tamamen kaybolmaya yakın bir haldedir (resim 148-150).

Bu yaylalarda yıllara göre yapılan karşılaştırmaya bakıldığı zaman, yaylalarda hızlı bir formasyon yaşandığı ve elli yıl gibi kısa bir sürede²¹³ neredeyse tüm izlerin kaybolduğu göz önüne alınırsa, bunu 3000-4000 yıllık bir süre için düşündüğümüzde hiçbir ize rastlamamak doğaldır. Aslında bu yapıların bir çoğu yok olmamakta, sadece toprak altında kalmaktadır. Fakat sürekli bir yerleşim olmadığından ve yapıların sadece taştan ibaret olması bir yığılma olmasını engellemekte ve höyükleşme olmamaktadır. Ayrıca arkeolojide bu tür mevsimlik yerleşme alanlarının tespiti oldukça güçtür. Ancak eski çağlarda yerleşme olan alan günümüzde tarla vb. olarak kullanılırsa, toprak devinimi olduğundan dolayı toprak altında kalan malzeme yüzeye çıkar ve ancak bu şekilde tespit etmek mümkün olur. Ancak Doğu Anadolu yaylaları tarıma elverişli alanlar olmadığından

²¹³ Bu süre M.Ö. II. bin yılları ile kıyaslandığı zaman gayet kısa olarak algılanmaktadır.

tarım yapılmamaktadır. Böylece toprakta da herhangi bir devinim olmamaktadır. Toprağın altında yer alan araçlar yüzeye çıkmamakta, böylece toprağın altında kalan yerleşmelerin tespiti de imkânsız hale gelmektedir.

10. DOĞU ANADOLU'DA İLK TUNÇ ÇAĞI KÜLTÜRLERİ

Doğu Anadolu Bölgesi'nde, İlk Tunç Çağı'nda madenciliğin gelişmesi ile birlikte ekonomi güçlenmiştir. Bunun yanında bu bölge, yoğun bir şekilde göç almış ve bu göçlerle birlikte nüfusta bir artış olmuştur. Nüfusun artması ile birlikte, büyük yapılar inşa edilmiş ve kentleşme konusunda gelişmeler yaşanmıştır²¹⁴. Özellikle Doğu Anadolu ile Kuzeybatı İran ve Kafkasya arasında yaşanan kültür alışverişi²¹⁵ göz önüne alındığında, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Tunç Çağı'nın daha iyi anlaşılabilmesi için farklı bakış açılarıyla değerlendirilmelidir.

Özellikle bu bölgenin dağlık bir araziye sahip olması, göçerler için vazgeçilmez bir hale gelmesine neden olmuştur. Bu kültürün gelişim ve değişimi incelenirken, bunların, aynı zamanda ürettikleri ürünlerin, yetiştirdikleri hayvanların ticaretini de yaptıklarını unutmamamız gerekir²¹⁶. Göçebe yaşam tarzı ile anılan bu kültürün ticaret içindeki rolü de anlaşılırsa, bu kültürün gelişimi daha iyi anlaşılacaktır²¹⁷.

İlk Tunç Çağı'nı kendi içinde erken, orta ve geç olarak inceleyebiliriz. Bu kültürün gelişim alanı Doğu Anadolu'nun da içinde yer aldığı; sınırları kuzeyde Kafkasya, güneyde Filistin, Batıda Sivas-Malatya, doğuda Urmiye Gölü'dür (harita 12)²¹⁸.

Bu kültür, “Kura-Aras”, “Erken Transkafkas”, “Karaz” ve “Khirbet Kerak” gibi değişik isimlerle almıştır. Bu kültürün, kuzeyden güneye doğru devamlı hareket halinde olan halklar tarafından mı getirildiği, yoksa ticaret yoluyla mı Doğu Anadolu'ya tanıtıldığı tartışılmaktadır. Bir diğer tartışılan düşünce ise bu halkın Doğu Anadolu Kökenli olduğu ve buradan yayıldığıdır²¹⁹.

Doğu Anadolu konum itibarıyla göç yolları üzerindedir. Bu bölgede Aras Vadisi üzerinde göç olasılığını yansıtan buluntular arasında çanak çömlekler ve yuvarlak planlı evler önemli bir yere sahiptir. Bu kültürler, Doğu Anadolu Bölgesi'nde belli coğrafi alanlarda yoğunluk kazanmıştır. Özellikle bu kültürlerle ait buluntuların genel özellikleri olmasına rağmen, kültür bölgelerinin kendine has özellikleri de vardır²²⁰.

Bu yörelerden bir tanesi Erzurum Yöresi'dir. Bu yörede yer alan Karaz²²¹, Pulur²²², Güzelova²²³, Cinis²²⁴ ve Sos²²⁵ höyükleri bölgede bu kültürle ilgili bilgi veren önemli

²¹⁴ S. Yaylalı, “Doğu Anadolu Erken Tunç Çağ Kültürü”, *Doğudan Yükselen Işık; Arkeoloji Yazıları*, İstanbul, 2008, s. 165.

²¹⁵ A. G. Sagona, “Social Identity and Religious Ritual in the Kura-Araxes Cultural Complex: Some Observations from Sos Höyük” *Mediterranean Archeology* 1, 1998, s. 13 vdd.

²¹⁶ Özellikle günümüzde de yayla çıkmanın ilk ve en önemli sebebi ekonomiktir.

²¹⁷ S. Yaylalı, “Doğu Anadolu Erken...”, s. 165.

²¹⁸ S. Yaylalı, “Doğu Anadolu Erken...”, s. 165.

²¹⁹ Erzen, *Doğu Anadolu ve...*, s. 7-23; Veli Sevin, “Orta ve Son...”, s. 344-48. S. Yaylalı, “Doğu Anadolu Erken...”, s. 165.

²²⁰ S. Yaylalı, “Doğu Anadolu Erken...”, s. 165.

²²¹ H. Z. Koşay; K. Turfan. “Erzurum-Karaz Kazısı Raporu”, *Bellekten* 23/91, 1959, s. 349-413.

²²² H. Z. Koşay; H. Vary, *Pulur Kazısı, 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:24, Ankara, 1964, s. 5-53.

²²³ H. Z. Koşay; H. Vary, *Güzelova (Turfanç) Erzurum Kazısı 1961*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:46, Fen Edebiyat Fakültesi Araştırmaları, Seri No: 20, Ankara, 1967, s. 5-27.

yerleşimlerdir. Ayrıca Bayburt'ta yer alan Büyüktepe Höyük²²⁶, de bu kültür bölgesi içinde yer alır.

Bu yörede yer alan tüm yerleşim yerlerinin vadi yatakları ve verimli ovalara kurulmuş olması, bu dönemde tarıma önem verildiğini göstermektedir. Ayrıca vadi yatakları boyunca uzanan kara ulaşım yolları da ticarete işaret etmektedir²²⁷.

Bölgede ele geçen İlk Tunç Çağı çanak çömleğine adını veren, Karaz Höyük ve bölgedeki diğer yerleşimlerde çıkan Karaz çanak çömleği²²⁸ ile birlikte ele geçen taşınabilir ocaklar, Transkafkasya Bölgesi'nden Filistin'e kadar olan etkileşimi göstermesi açısından önemlidir.

Ayrıca Iğdır Ovası'nda yer alan Gökçeli ve Yaycı yerleşimlerinde²²⁹ İlk Tunç Çağı I-III dönemlerine ait çanak çömleklerde *Nahcivan Kulpları* olarak adlandırılan kulplar kullanılmıştır. Bu kulplar, bu kültürün Iğdır-Ağrı yörelerinde tanınması açısından önemlidir. Ayrıca bu yörede yer alan Yiğnitepe ve Musuri yerleşimlerinde de bu dönem çanak çömleklerine rastlanmıştır²³⁰.

Muş Yöresi'nde yapılan araştırmalarda²³¹ ele geçen İlk Tunç Çağı I-II dönemlerine ait çanak çömlekler, Erken Transkafkasya karakterlidir²³². Muş Yöresi'nde ele geçirilen çanak çömlek çeşitli farklılıklar göstermektedir. Fakat, Van Kale Höyük (Van), Değirmentepe, Tepecik, Könk, Aşvankale, Taşkun, ve Aslantepesi (Malatya-Elazığ), Büyüktepe Höyük (Bayburt) yerleşimlerinde ele geçen çanak çömleklerle bazı benzerlikleri vardır. Muş Yöresi'nde ele geçen buluntular Transkafkasya ile Doğu Anadolu arasında bir göç ve ticaret alışverişi ile ilişkilendirilir²³³.

²²⁴ A. Ceylan, "Erzurum Ovası'nda Önemli Bir Merkez", *Erzurum Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi* 26, 2000, s. 29-42.

²²⁵ A. Sagona; C. Sagona; H. Özkorucuklu. "Excavations at Sos Höyük 1995: First Preliminary Report", *Anatolian Studies* XLV, 1995, s. 193-218; A. Sagona; M. Erkmən; C. Sagona; I. Thomas. "Excavations at Sos Höyük 1995: Second Preliminary Report", *Anatolian Studies* XLVI, 1996, s. 27-52; Sagona, A.; M. Erkmən; C. Sagona; S. Howells. "Excavations at Sos Höyük 1996. Third Preliminary Report", *Anatolica* XXIII, 1997, s. 181-226.

²²⁶ A. Sagona; E. Pemberton ve I. McPhee, "Excavations at Büyüktepe Höyük 1990: First Preliminary Report", *Anatolian Studies* 41, 1991, s. 145-158.

²²⁷ S. Yaylalı, "Doğu Anadolu Erken...", s. 166.

²²⁸ "Dış yüzü çoğunlukla siyah renk ile astarlı olmakla birlikte gri, kahverengi, devetüyü ve kırmızı renkli olanları da vardır. Çok kaliteli parlak perdahlılar yanında orta kaliteli ve perdahsızlarda üretilmiştir. Seramikler arasında hem bezemesiz örnekler hem de bezemeli görülmüştür. Bezemeli olanlarda bezemeler kabartma, kazıma, oluklu ve baskı tekniğiyle yapılan geometrik bezekler ile stilistik hayvan figürlerinden oluşmaktadır. Bkz. S. Yaylalı, "Doğu Anadolu Erken...", s. 166.

²²⁹ C. Burney, "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age" *Anatolian Studies* 8, 1958, s. 187-188, res. 124-156.

²³⁰ C. Burney, "Eastern Anatolia...", s. 187.

²³¹ Bu araştırmalar, "Üçdere (Oğonk), Kirtepe (Şeyhyusuf), Ayranı (Şeyhpirim II), Hunan, Türker Tepe (Sağkom Tepe), Girmakara (Alikirpun), Miğrakom, Körpeağaç (Dom), Hirtadom (Gaybeyan), Migdi (Ziyaret) ve Tabanlı (Kirtakom) ile Murat Vadisi'nde Bulanık çevresinde Kekerli, Gümüşpınar (Pulur), Gülünova (Şeyhyakup), Bulanık ve Eretepe (Liz)"de yapılmıştır. Bkz. S. Yaylalı, "Doğu Anadolu Erken...", s. 167.

²³² S. Yaylalı, "Doğu Anadolu Erken...", s. 167.

²³³ Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 340-343, 364-372; C. Burney, "Eastern Anatolia...", s. 157-209; S. Yaylalı, "Doğu Anadolu Erken...", s. 167.

Burney, Van Yöresi'nde de birçok merkezde²³⁴ araştırmalar yapmış ve bu merkezlerde İlk Tunç Çağı I-II dönemlerine tarihlenen Erken Transkafkas çanak çömlekleri bulmuřtur²³⁵. Dilkaya ve Ovacınar'da ele geçen buluntular, Doğu Anadolu'da İlk Tunç Çağı'nı anlamak açısından önemlidir. Özellikle Dilkaya Höyüğü'nde Erken Transkafkas Kültürü özelliklerinden olan yuvarlak planlı evler görölmektedir. Dilkaya Höyüğü'nde bulunan çanak çömleklerde bu dönemi anlamamıza yardımcı olmaktadır²³⁶.

Ayrıca Burney'in, Malatya ve çevresinde yaptığı arařtırmalarda²³⁷, İlk Tunç Çağı'na ait çanak çömleklere rastlanmıřtır²³⁸. Malatya'nın kuzeyinde yapılan çalışmalar sırasında Kura-Aras/Karaz çanak çömleği bulunmuştur. Malatya ve Sivas arasında kalan bölge de bu kültürün etki alanı içinde kalmıřtır²³⁹. Malatya Yöresi'nde yer alan önemli yerleşmelerden bir tanesi olan Gelinciktepe'nin İlk Tunç Çağ tabakasında, siyah ve kırmızı astarlı, boyalı, parlak perdahlı Karaz çanak çömleğinin yanı sıra, üzeri yiv, çizi ve nokta bezemeli İç Anadolu'ya ait çanak çömlek örnekleri de ele geçmiřtir²⁴⁰.

Bu yörede yer alan diğer önemli merkezlerden biride Arslantepe'dir. Arslantepe'nin VI B tabakasında Karaz çanak çömleğine rastlanmaktadır²⁴¹. Bu yörede Karaz çanak çömleğinden farklı olarak, polykrom boya bezemeli farklı bir çanak çömlek türü de tespit edilmiřtir²⁴².

Elazığ Yöresi'nde ki araştırmalar ise 1960 yılından önce başlamıştır. Bu araştırmalar sırasında birçok yerleřimde²⁴³ İlk Tunç Çağı çanak çömleğine rastlanmıştır. 1960 yılında Keban Barajı'nın yapılmaya başlanması ile birlikte, sular altında kalacak yerleşimlerde kurtarma kazıları başlatılmıştır. Kazılar ve yüzey araştırmaları sırasında çok sayıda İlk Tunç Çağı çanak çömleği ele geçmiřtir²⁴⁴.

²³⁴ Bu merkezler; "Ernis, İremir, Van Kalesi, Hino, Karagündüz, Keçanis, Aşağı Mollahasan, Zülfübulak, Bişikümbet, Adilcevaz ve Tilkitepe"dir. Bkz. C. Burney; D. M. Lang, *The People of the Hills Ancient Araras and Caucasus*, 1971, s. 59.

²³⁵ C. Burney; D. M. Lang, *The People of...*, s. 59.

²³⁶ Dilkaya Höyüğü'nden ve mezarlığından çok sayıda ele geçen siyah yüzlü, perdahlılar yanında, kabartma, oluk ve kazıma bezemeliler ile Nahcivan Kulpların yer aldığı Erken Transkafkas olarak nitelenen çanak çömleklerin büyük bir bölümü İlk Tunç Çağ II dönemine, geride kalan kısım ise İlk Tunç Çağ III dönemlerine tarihlenir. Bkz. A. Çilingiroğlu, "Van-Dilkaya Höyüğü 1984 Kazıları", *Kazı Sonuçları Toplantısı VII*, 1985, s. 155; A. Çilingiroğlu, "Van-Dilkaya Höyüğü Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı IX. I*, 1987, s. 233.

²³⁷ Hornovil, Sivrikaya, Hasartepe, Yeeşilkale, Yukarısülmenli, Horomhan, İsaköy, Arslantepe, Karahöyük, İkinciler, Ören ve Samanköy yerleşimlerinde İlk Tunç Çağ I ve II dönemlerinin yanında kısmen de İlk Tunç Çağ III çanak çömleğine rastlanılmıştır. Bkz. S. Yaylalı, "Doğu Anadolu Erken...", s. 168; C. Burney, "Eastern Anatolia...", s. 195, 205.

²³⁸ C. Burney, "Eastern Anatolia...", s. 157-209.

²³⁹ J. Yakar; A. Gürsan Salzman, Archaeological Survey in the Malatya and Sivas Provinces", *Tel Aviv 6*, 1979, s. 34-53.

²⁴⁰ S. Yaylalı, "Doğu Anadolu Erken...", s. 168.

²⁴¹ A. Sagona, *The Caucasian Region in the Early Bronze Age*, British Archaeological Reports International Series 214, Oxford, 1984, s. 80 vd.

²⁴² Bu çanak çömlek türüne, Arslantepe, Gelinciktepe, Köşkerbaba ve şemsiyetepe'de rastlanır. Bu yerleşim yerleri ile ilgili geniş kaynakça bilgisi için bkz. S. Yaylalı, "Doğu Anadolu Erken...", s. 168.

²⁴³ Hinsor, Uluova, Gölcük, Hankendi, Sarpulu, Kövenk, Sarsap, Tınazıt, Kehli, Hoğu, Hulvenk, Erzürük, Kuyulu, Tadım, Avcılı, Könk, Tepecik, Tülintepe ve Aşağı İçme yerleşimleridir. Bkz. C. Burney, "Eastern Anatolia...", s. 193-195, 205.

²⁴⁴ S. Yaylalı, "Doğu Anadolu Erken...", s. 169.

Keban Barajı'nın batısındaki Avşan Ovası'nda yer alan, Pulur (Sakyol)²⁴⁵, Han İbrahim Şah²⁴⁶, Aşvan Kale²⁴⁷, Taşkun Kale²⁴⁸, Pağnik ve Kalaycık²⁴⁹ ile Altınova'da Tepecik²⁵⁰, Tülintepe²⁵¹, Korucutepe²⁵², Değirmen-tepe²⁵³ ve Norşuntepe²⁵⁴ höyüklerinde İlk Tunç Çağı Karaz çanak çömleği ile Erken Transkafkas çanak çömlekleri, bu kültürün yayılım alanı konusunda bize bilgiler vermektedir. Norşuntepe'de bulunan İlk Tunç Çağı çanak çömlekleri, İç Anadolu'da ele geçen İlk Tunç Çağı çanak çömlekleriyle benzerlik göstermektedir. Ayrıca Norşuntepe'nin İlk Tunç Çağı II döneminde, 24. Yapı katından itibaren görülmeye başlanan Karaz/Kura-Aras çanak çömleği kullanımı, İlk Tunç Çağı III döneminde de devam etmiştir²⁵⁵. Norşuntepe, Tepecik, Tülintepe, Han İbrahim Şah, Kalaycık-tepe gibi yerleşimlerde Malatya-Elazığ boyalıları olarak anılan çanak çömlekler de ele geçmiştir²⁵⁶. Karaz çanak çömleğine Sivas ve çevresinde de rastlanmıştır²⁵⁷.

Özellikle çanak çömleğin yayılım alanına bakıldığında zaman, M.Ö. III. binde kuzeyden güneye kültürel bir yayılım olduğu anlaşılmaktadır. Bu kültüre ait çanak çömlek bölgeye hangi yolla gelmiş olursa olsun, bölgeye yeni bir kültürel kimlik kazandırmıştır. Bu dönem içerisinde yerleşim alanlarında gözle görülür bir büyüme olması ve büyük yapılar inşa edilmesinin yanında yerleşim alanlarında seyyar ocaklar vb. göçerliği gösteren arkeolojik malzemeler de ele geçmiştir. Bu dönemde kesin olarak göçer bir yaşam sürdürüldüğünü söyleyemeyiz. Fakat göçerliğin M.Ö. II binde bir yaşam tarzı haline gelmesi, temellerinin bu dönemde atıldığı ve bu dönemin bir geçiş dönemi olabileceği fikrini akla getirmektedir.

²⁴⁵ H. Z. Koşay, *Keban Project Pulur Excavations*, Ankara, 1976, s. 175-193.

²⁴⁶ H. Ertem, *Han İbrahim Şah Kazısı 1970-1971*, 1982, s. 13-56.

²⁴⁷ (French 1973, 153-158; French 1974, 30 vd.; French 1979, 5.) bkz. S. Yaylalı, "Doğu Anadolu Erken...", s. 169.

²⁴⁸ A. Sagona, *The Caucasian Region...*, s. 71; (French 1973, 153-158; French 1979, 5.) bkz. S. Yaylalı, "Doğu Anadolu Erken...", s. 169.

²⁴⁹ (Serdaroğlu 1969, 188; Whallon 1979, 171 vd.) bkz. S. Yaylalı, "Doğu Anadolu Erken...", s. 169.

²⁵⁰ U. Esin, "Tepecik Kazısı 1968 Yılı Ön Raporu", *1968 Yaz Çalışmaları ODTÜ Keban Projesi Yayınları Seri 1, No. 4*, 1970, s. 147-158; U. Esin, "Tepecik Kazısı 1971", *Keban Projesi 1971 Çalışmaları ODTÜ Keban Projesi Yayınları Seri 1, No. 4*, 1974, s. 109-121; U. Esin, "Tepecik 1974", *Anatolian Studies* 25, 1975, s. 46-49; U. Esin, "Tepecik Kazısı 1972" *Keban Projesi 1972 Çalışmaları ODTÜ Keban Projesi Yayınları Seri 1, No. 5*, 1976 s. 101-108; U. Esin, "Tepecik Kazısı 1974" *Keban Projesi 1974-1995 Çalışmaları ODTÜ Keban Projesi Yayınları Seri 1, No. 7*, 1982 s. 71-93.

²⁵¹ U. Esin, "Tülintepe 1974" *Anatolian Studies* 25, 1975, s. 46-49.

²⁵² (Van Loon, 1978, 67-86) bkz. S. Yaylalı, "Doğu Anadolu Erken...", s. 169.

²⁵³ R. Duru, *Değirmen-tepe Kazısı 1973*, 1979, s. 9-34.

²⁵⁴ H. Hauptmann, "Norşuntepe Kazısı 1970", *Keban Projesi 1970 Çalışmaları ODTÜ Keban Projesi Yayınları Seri 1, No. 3*, 1972, s. 87-101; H. Hauptmann, "Norşuntepe Kazıları 1972", *Keban Projesi 1972 Çalışmaları ODTÜ Keban Projesi Yayınları Seri 1, No. 5*, 1976, s. 41-59; H. Hauptmann, "Norşuntepe Kazıları 1973", *Keban Projesi 1973 Çalışmaları ODTÜ Keban Projesi Yayınları Seri 1, No. 6*, 1979, s. 43-60; H. Hauptmann, "Norşuntepe Kazıları 1974", *Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları ODTÜ Keban Projesi Yayınları Seri 1, No. 7*, 1982, s. 13-40.

²⁵⁵ U. Esin, "Tepecik Kurtarma Kazıları" *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, 2000, s. 123-129; H. Hauptmann, "Norşuntepe Kazıları 1974", *Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları ODTÜ Keban Projesi Yayınları Seri 1, No. 7*, 1982, s. 24-26.

²⁵⁶ S. Yaylalı, "Doğu Anadolu Erken...", s. 169.

²⁵⁷ J. Yakar; A. Gürsan Salzman, *Archaeological Survey in...*, s. 41.

11. ARKEOLOJİK TEORİLER

Doğu Anadolu yaylaları, prehistorik dönemlerde de insanların ihtiyaçlarını karşılayacak elverişli bütün özelliklere sahipti. Su kaynaklarının ve doğal sığınakların çok olması²⁵⁸, insanları en eski çağlardan itibaren buralara çekmiştir²⁵⁹.

Böylelikle bu bölgede insan yaşamı, karasal iklimin hâkim olduğu Doğu Anadolu yaylalarında, kışa dayanıklı ormanlar çevresinde ve bu bölgedeki bozkır alanlarında şekillenmiştir. Daha önceki konularda bahsettiğimiz gibi²⁶⁰, bu bölgede M.Ö. II. binlerde ve daha öncesinde, dağ yamaçlarının kışa dayanıklı karışık ağaçlardan oluşan ormanlarla kaplı olduğu söylenmiştir. Günümüzde halen adacıklar halindeki ağaç topluluklarının varlığı bu bölgede daha önce ormanların var olduğunun birer kanıtı gibidir (harita 8)²⁶¹.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde devamlı yerleşim olmasına rağmen, bölgede yer alan höyüklerde halen yeteri kadar düzenli kazı yapılmamıştır. Bu nedenle, bu bölgede Neolitik ve Kalkolitik Çağlarında yaşayan insan toplulukları hakkındaki bilgilerimiz kısıtlıdır. Fakat Keban Barajı'nın yapımı aşamasında yapılmış olan kurtarma kazıları sonucu, Kalkolitik, Tunç ve Demir Çağ dönemleri hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır.²⁶² Ancak Doğu

²⁵⁸ Bölgede yaptığımız araştırma esnasında, insanlardan aldığımız sözlü bilgilere göre (bilgi aldığımız kişiler ise bu bilgileri aşiret reislerinin geçmişten günümüze tuttukları şecerelerden öğrendiklerini illeri sürmüşlerdir.), ataları bu bölgeye yaklaşık 400 yıl önce gelip yerleşmişlerdir. Büyüklerinden duyduklarına göre ilk geldiklerinde toprağı kazarak yamaçlara oda şeklinde girintiler yapmışlar ve ön tarafını çalı çırpı ile kapatıp sıvamışlardır. Daha sonra kapılarını da sazdan yapıp bu barınaklarda yaşamışlardır. Bu bilgileri doğrulamak için köylerde yaşayan yaşlı köylüler ile görüşülmüş, bu sözel bilgiler bu kişiler tarafından da doğrulanmıştır (2009 yılı içerisinde Hamit Bertan'dan aldığımız bu bilgi, Yanıkçukur ve Saitbey köylerinde yaşayan yaşlı sakinler tarafından teyit edilmiştir).

²⁵⁹ Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984, s. 7-23.

²⁶⁰ Bkz. **Doğu Anadolu Yüksek Yaylası: Bitki Örtüsü**, s. 22-23.

²⁶¹ “Bu bölgede M.Ö. 6. ya da 5. binyıldan beri hüküm süren sıcak ve kurak yazlar ve sert kışların, doğal bitki örtüsü üzerinde çok fazla etkili olup olmadığı konusu şüphelidir. Diğer yanda, aşırı soğuk kışların yüksek irtifalarda ormanların doğal yenilenmesini güçleştirdiği gerçeği göz ardı edilemez. M.Ö. 2. ve 1. binyıllarda ağaç örtüsünün yoğun ve yaygın olduğu tahmin edilmektedir. Ormanların insan eliyle tahrip edilmesi muhtemelen İlk Tunç Çağı ya da belki daha da öncesinde başlamıştır. Ancak Doğu Anadolu'nun büyük kesiminde Orta Çağ sonlarında dahi ormanlar bulunması nedeniyle, bu tahribat çevre üzerinde büyük ve yoğun bir etki yaratmamıştır.” Bkz. Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi*, (çev. Selen Hırçın Riegel), Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 334). Ayrıca bkz. Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve...*, s. 7-23. Ayrıca Doğu Anadolu'da Tunç ve Demir Çağlarında yerleşim dokusu ve çevre koşulları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 334.

²⁶² A. Semih Güneri, “Erzurum Karaz, Pulur ve Güzelova'da Geç Karaz Kültürü Evresi Yerleşmeleri İle İlgili Arkeolojik Keşifler”, *Doğudan Yükselen Işık; Arkeoloji Yazıları*, İstanbul, 2008, s. 267-324; Mehmet Işıklı, “Erzurum Bölgesi'nde Karaz Kültürü'nün Başlangıcı, Son Dönem araştırmalarının Genel Bir

Anadolu'nun Orta Tunç Çağı yerleşmeleri ile ilgili kabaca yapılmış bir rekonstrüksiyon dahi yoktur²⁶³. Doğu Anadolu'da bu değişimler hüküm sürerken, Orta Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Çağı yaşanmaktadır. Aynı dönem içerisinde Yakındoğu'da yaşayan insanlar, mimari açıdan gelişmiş yerleşik yaşama iyice uyum sağlamış ve büyük yapılar inşa etmişlerdir²⁶⁴. Bu dönem Orta Anadolu'da ise Kaniş (Kültepe), Hattuşa (Boğazköy), Puruşanda (Acemhöyük?) gibi yerleşimler ortaya çıkmış ve gelişmiştir²⁶⁵.

Bu tür gelişmelerin yaşandığı dönemde, Doğu Anadolu'da neler yaşandığı, insanların yüksek yaylalara çıkışı ve burada yaşamlarını sürdürmelerinin nedenleri çalışmamızın başlıca sorununu teşkil etmektedir. Son yıllarda yapılan çalışmalar²⁶⁶ sonucunda elde edilen verilerle söz konusu bu sorunlar yeniden tartışılabilir.

Özellikle Erzurum yakınlarında yer alan Karaz, Pulur, Güzelova ve Sos Höyük kazıları, Van Ovasında yer alan Tilki Tepe ve Van Gölünün kuzeyindeki Ernis Mezarlıkları kazısı bu dönemler hakkındaki bilgilerimizi arttırmıştır²⁶⁷. Bunun yanında Doğu Anadolu Bölgesi'nin Transkafkasya, İran ve Anadolu arasında nasıl bir rol oynadığını anlamamızı sağlamıştır²⁶⁸. Fakat bu bölgede yapılacak sistemli kazılar, tarih boyunca Doğu Anadolu'nun geçirdiği kültür evrelerini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır²⁶⁹.

Doğu Anadolu'da yapılan kazı ve yüzey araştırmaları bölgede M.Ö. IV. binden itibaren çok geniş bir coğrafi alanda, güçlü bir kültürün olduğu ortaya çıkmıştır. Erken

Değerlendirmesi”, *Doğudan Yükselen Işık; Arkeoloji Yazıları*, İstanbul, 2008, s. 325-350; Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve...*, s. 7-23.

²⁶³ Yapılmış olan karşılaştırmalı bölge kronolojisi için bkz. Mehmet Işıklı, “Erzurum Bölgesi'nde Karaz...”, s. 348, 350.

²⁶⁴ Mimari açıdan gelişmeler Tunç Çağı'na geçişle belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Büyük ve kompleks yapılar inşa edilmiştir. Orta Anadolu ve Yakındoğu'da bu mimari açıdan bu gelişmeler devam ederken, Orta Tunç Çağı'nda Doğu Anadolu Bölgesi yerleşmeleri küçülmüş ve geçici bir mimari tarz ortaya çıkmıştır. Tunç Çağı'ndaki mimari gelişmeler için bkz. Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997; Özlem Çevik, *Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005.

²⁶⁵ Veli Sevin, “Orta ve Son Tunç Çağı Doğu Anadolu: Yaylalarda Yükselen Uygarlık”, *Arkeoatlas*, Özel Sayı, İstanbul, 2011, s. 342.

²⁶⁶ Bu çalışmalar özellikle, Gürcistan, Ermenistan, Doğu Anadolu yaylalarında yapılan önemli çalışmaları ve Keban ve Karakaya baraj projeleri kapsamında yapılan kazı ve yüzey araştırmalarını kapsamaktadır.

²⁶⁷ Veli Sevin, “Van/Ernis (Ünseli) Nekropolü Erken Demir Çağ Çanaak Çömlekleri”, *Anadolu Araştırmaları XIV*, 1996, s. 439-467.

²⁶⁸ A. Sagona, *The Caucasion Region in The Early Bronze Age*, British Archaeological Reports International Series 214, Oxford, 1984; A. Semih Güneri, “Erzurum Karaz, Pulur...”, s. 267-324; Mehmet Işıklı, “Erzurum Bölgesi'nde Karaz...”, s. 325-350.

²⁶⁹ Veli Sevin, E. Kavaklı, *Bir Erken Demir Çağ Nekropolü Van/Karagündüz*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1996, s. 1 vd.; Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve...*, s. 7-23.

Huri Kültürünün yerleşim alanının Doğu Anadolu olduğu ve buradan, Kuzey Suriye'ye, kuzeyde Transkafkasya'ya ve doğuda da Kuzeybatı İran içlerinde yer alan Urmiye Gölüne kadar yayıldığı anlaşılmıştır²⁷⁰ (harita 10).

M.Ö. IV. binden itibaren yoğun yerleşim gören Doğu Anadolu Bölgesine, M.Ö. III. binyıl başlarında Transkafkasya'dan Huri²⁷¹ kökenli kavimlerin göç ettikleri anlaşılmaktadır (harita 11). Bu insanlar Anadolu'da uzun yıllar varlıklarını devam ettirmiş olsalar da özellikle III. binin sonlarına doğru Anadolu topraklarına Transkafkasya üzerinden gelen gurupların baskısıyla kültürel kimliklerinde değişiklikler olmuştur²⁷².

Söz konusu bu göç, bu dönemde meydana gelen kültürel ve siyasal değişikliğin en önemli sebeplerinden biridir. M.Ö. 2000 yıllarında Transkafkasya üzerinden gelen guruplar, Doğu Anadolu üzerinden, Orta Anadolu bozkırlarına gelerek yerleşmişlerdir. Bu durum Doğu Anadolu'da Huri Kültürü'nde yavaş yavaş önemli bir değişim yaşandığını göstermektedir²⁷³. Bu kavimlerle birlikte madencilik gelişmiş, bu durum madencilik ticaretini arttırmıştır. Bu gurupların Anadolu'ya gelişinden sonraki dönem kültürlerindeki ekonomik dengenin sığır ve koyun beslemeciliğine, avcılığa ve küçük çapta ziraata dayandığı²⁷⁴ yapılan arkeolojik kazılar sonucu anlaşılmıştır²⁷⁵. M.Ö. 2000 yılları²⁷⁶ ve öncesinde, yaklaşık bin yıllık bir zaman dilimi içerisinde Doğu Anadolu'da yaşayan insanların yaşam biçiminde bir değişiklik olduğunu gözlemekteyiz²⁷⁷.

²⁷⁰ Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve...*, s. 7-23.

²⁷¹ Huri Mitani Devleti feodal beyliklerin oluşturduğu siyasi bir birlik halindeydi. Fakat merkezi otoritenin zayıflaması ile birlikte tekrar birtakım beyliklere ayrıldığı düşünülmektedir. Bu küçük beylikler Asur Krallarına karşı bir araya gelseler de, merkezi bir otorite kurulamamıştır. Asur belgelerine göre M.Ö. 13. yüzyılda Van Gölü çevresinden Batı İran'a kadar olan bölgede bulunan Nairi ve Urruatri beylikleri (ülkeleri) ile Asur arasında mücadeleler başlamıştır. Bu feodal beyliklerin birleşerek bir devlet hakine gelmeleri M.Ö. 9. yüzyıl ortalarında olmuştur. Asur saldırıları devam etse de bu dağlık bölgeyi kontrol altına alamamışlardır. Litipri oğlu Kral Sarduri I (M.Ö. 840-830) Urartu Devleti'ni kurmuş ve bugünkü Van (Tuşpa) kalesinin de kurucusu olmuştur. Birliğin sağlanması ancak Urartu'nun dağlık bölgeye, kaleler inşa etmesiyle mümkün olmuştur. Bkz. Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve...*, s. 7-23.

²⁷² A. Tuba Ökse, "Sivas'da Hitit Çağı Öncesi Yerleşim Sistemlerinde Devamlılık ve Değişim" *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 22/1, 2005, s. 63-72; A. Tuba Ökse, "Verbreitung der Transkaukasischen Kultur in der Sivas-Region", *Istanbul Mitteilungen* 43, 1993, s. 133-146; Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve...*, s. 7-23.

²⁷³ A. Tuba Ökse, "Verbreitung der Transkaukasischen Kultur...", s. 133-146.

²⁷⁴ Çalışma alanımız içerisinde de günümüzde halen ziraat minimum derecede azdır.

²⁷⁵ Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve...*, s. 7-23.

²⁷⁶ İlk Tunç Çağı'nın sonları (İTÇ III) ve Orta Tunç Çağı'nın başları (OTÇ I).

²⁷⁷ M.Ö. II. binyıla ait en önemli bilgileri veren Doğu Anadolu Bölgesi yerleşimleri Erzurum ve çevresinde bulunmaktadır. Özellikle 1987 yılında yapılmaya başlanan Sos Höyük kazıları ve çevresinde bu çalışmalara paralel olarak yapılan çalışmalar ve 2001-2004'de yapılan Bulamaç Höyük kazıları M.Ö. II. bin kültürleri hakkında konuşulmasını mümkün kılmıştır. Bu kapsamda Karaz, Pulur ve Güzelova kazılarına ait

Bu etnokültürel değişim yöreden yöreye farklılık göstermiş olsa dahi, değişimin tüm doğu Anadolu'yu etkilediği bir gerçektir. Özellikle çalışma alanımızın da yer aldığı Yukarı Murat Bölümünde köklü değişiklikler olmuştur²⁷⁸.

Doğu Anadolu'nun arkeolojik dağılım haritasına bakılacak olursa, özellikle Tunç Çağı'ndaki iskânı gösteren höyüklerin sayısının diğer dönemlere göre çok fazla olduğu gözlenmektedir (harita 9). Doğu Anadolu yüksek yaylasında Tunç Çağı'nda, M.Ö. II. binden itibaren nüfus gittikçe artmış ve küçük köy toplulukları şaşılacak derecede fazlalaşmıştır²⁷⁹. Bunu günümüze kadar varlığını koruyan höyükler, yerleşme merkezleri ve buralarda yaşamış olan insanların mezarlıklarından açıkça görmekteyiz. Bu devirde de yaşam standardında herhangi bir değişikliğin olmadığı anlaşılmaktadır. Küçük köy toplulukları yine hayvan beslemeciliği yaparak, tarımla uğraşmışlardır. Ancak nüfusun bu şekilde anormal denilebilecek ölçüde artması, hayvancılıkla geçimlerini sürdüren insanları geçici yerleşme alanı bulmaya yöneltmiştir. Artan hayvan sayısına otlaklar yeterli gelmediği için, insanlar hayvanlarıyla birlikte, suyu ve otu bol olan, yüksek yerlerde bulunan yaylalara göç etmeye başlamışlardır. Böylece Doğu Anadolu Bölgesi'nde bu devirlerde başlayan yarı göçebelik, normal köy hayatının zorunlu ve ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu yüzden özellikle M.Ö. II. binden itibaren, Doğu Anadolu Bölgesi ile Kuzeybatı İran ve Transkafkasya Bölgesi'ndeki yerleşme merkezlerinde, daha önce yaşayan dinamik kültüre göre bir durgunluğun olduğu anlaşılmaktadır. Gerek Transkafkasya Bölgesi'nde, gerekse Kuzeybatı İran'daki kültür merkezlerinde yapılan kazılarda, M.Ö. II. binden sonra, etkili bir kuraklığın olduğu ve insanların hayvanlarıyla birlikte, suyu ve otu bol olan, yüksek dağlık bölgelere çekildikleri açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca durum Van bölgesinde yer alan yerleşim merkezlerinde de aynıdır²⁸⁰.

malzemelerin değerlendirilmesi, yeniden tasnifi ve tarihlendirmesi için bölgenin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapısı incelenmiştir. Bkz. A. Semih Güneri, "Erzurum Karaz, Pulur...", s. 267-324; Mehmet Işık, "Erzurum Bölgesi'nde Karaz...", s. 267-268. Ayrıca bkz. Veli Sevin, "Orta ve Son...", s. 342.

²⁷⁸ Çok uzun süre devam eden hayat şartları birdenbire değişikliğe uğramış olan bu küçük köy toplulukları, atalarından geleneksel şekilde öğrendikleri avcılığı, hayvan beslemeciliğini ve tarımla uğraşmayı devam ettirmişlerdir. Çok geniş bir bölgeye yayılan bu kültürün birbiriyle olan ilişkilerinde, çok sıklaşan nüfusun ve yerleşme merkezlerinin fazlalığının da büyük rolü vardır. Bkz. Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve...*, s. 7-23. Ayrıca bkz. Veli Sevin, "Orta ve Son...", s. 342.

²⁷⁹ Bölgede yapılan kazılar, bu dönemde yerleşimlerin aşiret guruplarınca kullanılan seyrek ve küçük köylerden oluştuğunu gösterir. Bölgede ele geçen M.Ö. II. ve I. binyılın ilk dönemlerine ait olan çanak çömlek bu toplulukların Transkafkasya ile bağlantısı göstermektedir. Bkz. Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 356-357.

²⁸⁰ Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve...*, s. 7-23.

Doğu Anadolu içinde Ardahan, Kars, Iğdır, Ağrı, Van ve Bitlis illerinin yer aldığı Yukarı Murat Bölümünde köklü değişimler olmuş, burada yer alan merkezlerde yaşam biçimi tamamen değişmiş ve yerleşik yaşam düzeninden göçebe aşiret düzenine geçilmiştir²⁸¹. İlk Tun Çağı yerleşmelerine bakıldığı zaman, Arslantepe (Malatya), Norşuntepe, Tepecik, Pulur-Sakyol (Elazığ)²⁸², Karaz, Pulur, Güzelova, Sos Höyük (Erzurum)²⁸³, Dilkaya ve Karagündüz (Van) gibi höyüklerden bildiğimiz günlük yaşam, geçim ekonomisi ve hatta inanç sisteminde dahi önemli değişiklikler olmuştur²⁸⁴. İlk Tun Çağı'nda yerleşik düzende yaşayan bu insanlar, yaşam biçimlerini bırakıp, göçebe ve yarı göçebe bir yaşam sürdürmeye başlamışlardır. Höyük yerleşmeleri terkedilmiş ve yaylalarda yaşamaya başlamışlardır. A. Özfırat 1990'larda Süphan, Alacadağ ve Ağrı dağları çevresinde yer alan yaylalarda yaptığı araştırmalarda birçok mezar saptamıştır²⁸⁵. Bu mezarlar bölgede yaşanan bu değişimin birer kanıtı niteliğindedir. Aynı türden mezarlara Ermenistan'da Aragats (Alagöz) Dağı çevresinde, Güney Gürcistan, Azerbaycan ve Nahçıvan'da rastlanmış ve önemli bilgiler edinilmiştir²⁸⁶.

İlk Tun Çağı III Dönemi'nin sonlarında Van Havzası'nda yer alan höyüklerden tümüne yakınının terkedildiği²⁸⁷ yapılan kazılardan anlaşılmıştır. Yapılan radyokarbon tarihlemeler sonucu bu terketmenin Karagündüz Höyüğü'nde M.Ö. 2400-2300 yıllarında başlamış olduğu anlaşılmıştır²⁸⁸. Bu dönemden sonra bölgedeki höyüklerin yaklaşık bin

²⁸¹ Sos Höyükte yaşanan mimari değişimler, burada sosyo ekonomik bir değişim olduğuna işaret etmektedir. M.Ö. III. binin ikinci yarısına tarihlenen, zemini yerin altında olan ve yuvarlak köşeli, dal örgü ve çamurdan yapılmış duvarlara sahip ev bu yerleşim yerinde sadece mevsimlik oturulduğu fikrini akla getirmektedir. Birbirinden bağımsız ve hafif malzemelerle inşa edilen bu evlerin varlığı bu görüşü güçlendirmektedir. Ayrıca bu tür evlerin içinde taşınabilir ocak altlarının ele geçmesi bu insanların burada mevsimlik yaşadıkları düşüncesini daha da inanılır hale getirmektedir. Yani burada geçici olarak yaylacılık yada çiftçilik yaptıkları söylenebilir. Bkz. A. Sagona; M. Erkmen; C. Sagona; I. Thomas. "Excavations at Sos Höyük 1995: Second Preliminary Report", *Anatolian Studies XLVI*, 1996, s. 37; Sagona, A; M. Erkmen; C. Sagona; S. Howells. "Excavations at Sos Höyük 1996. Third Preliminary Report", *Anatolica XXIII*, 1997, s. 184.

²⁸² Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 340-343, 364-372.

²⁸³ A. Semih Güneri, "Erzurum Karaz, Pulur...", s. 267-324; Mehmet Işıklı, "Erzurum Bölgesi'nde Karaz...", s. 325-350.

²⁸⁴ Veli Sevin, E. Kavaklı, *Bir Erken Demir...*, s. 1 vd; Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 359-364; Veli Sevin; A. Özfırat; E. Kavaklı, "Van Karagündüz Höyüğü Kazıları" *Bellekten LXIII/238*, 2000, s. 847-881.

²⁸⁵ Aynur Özfırat, "M.Ö. II. Binyıl Doğu Anadolu Seramik Kültürleri Üzerine Araştırmalar", *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1994, s. 359-377.

²⁸⁶ Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve...*, s. 7-23.; Veli Sevin, "Orta ve Son...", s. 342-343; Aynur Özfırat, "M.Ö. II. Binyıl Doğu...", s. 359-377; Aynur Özfırat, "Doğu Anadolu'da M.Ö. II. Binyıl Kültürlerinin Araştırılması", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2000, s. 359-362.

²⁸⁷ Bir kısmında sadece mevsimlik ter etmeler olmuştur. Bazılarında da nüfus yoğunluğu azalmıştır.

²⁸⁸ A. Özfırat; E. Kavaklı, "Van Karagündüz Höyüğü...", s. 847-881.

yıllık bir süre terkedildikleri gözlenmektedir²⁸⁹. Van Havzası'nda yer alan İremir, Adır, Ovabağ ve Kümbet Höyüklerinde bu türden bir terketme gözlenir. Ayrıca Muş Ovası yerleşmeleri de aynı şekilde boşalmıştır. Bu gelişmelerden tüm Transkafkasya'nın etkilendiğini söylemek mümkündür. Fakat yapılan kazılardan da anlaşıldığı üzere bu terketmelerin yaşandığı İlk Tun Çağı III Dönemi'nin sonlarında, höyüklerde herhangi bir tahribat yaşanmamıştır²⁹⁰.

Bölgede yaşanan bu değişimler akla bazı sorular getirmektedir. Yerleşik yaşamın terkedilip, göçebe ve yarı göçebe yaşam tarzına geçişin sebepleri nelerdir? Kendi inanç ve geçim sistemlerinden hangi nedenlerden ötürü vazgeçmişlerdir? Bu etkilenmeyi tetikleyen faktörler nelerdir?²⁹¹ İşte bu sorulara cevap bulabilmek araştırmalar yapılmış ve bu konu ile ilgili bazı varsayımlar ortaya atılmıştır.

Bazı araştırmacılar, bu değişimin farklı etnik kökene sahip olan ve dışarıdan gelen kültürlerin etkisiyle yaşandığını belirtmişlerdir²⁹². Bu düşünceye göre burada bir istila söz konusudur. Fakat bölgede ki höyüklerden elde edilen bilgiler ışığında daha öncede belirttiğimiz gibi herhangi bir yıkım yaşanmamıştır. Bu varsayımı kabul edecek olursak, daha önce yaşayan halkın bölgeyi terk etmiş ve daha sonra bölgeye gelen halkın kendi kültür özelliklerine göre yaşamaya devam ettiklerini öne sürebiliriz. Yani bölgeye gelen halkın daha öncede göçebe bir yaşam sürdürdüğünü ve bölgeye gelip yerleştikten sonra da bölge şartlarına uygun olan yaşam tarzlarını devam ettirdiklerini söylemek mümkündür.

Kimileri bölgede yaşayan yerel halkın kendi içinde bir değişim geçirdiğini savunur²⁹³. Kimi gruplar ise bu değişimi iklim ve çevresel faktörlere bağlamaktadır²⁹⁴.

²⁸⁹ Veli Sevin, E. Kavaklı, *Bir Erken Demir...*, s. 1 vd; Veli Sevin; A. Özfirat; E. Kavaklı, "Van Karagündüz Höyüğü...", s. 847-881.

²⁹⁰ Veli Sevin, "Orta ve Son...", s. 343-344.

²⁹¹ Aynur Özfirat, *Doğu Anadolu Yayla Kültürleri(M.Ö. II. Binyıl)*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001, s. X; Veli Sevin, "Orta ve Son...", s. 344.

²⁹² Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve...*, s. 7-23; Veli Sevin, "Orta ve Son...", s. 344-48.

²⁹³ Hemen hemen tüm bilim adamları bölgede bir ıssızlaşma olduğunu kabul etmişlerdir. Bu ıssızlaşmanın, Doğu Anadolu, Transkafkasya ve Kuzeybatı İran'daki höyüklerde yaşandığı söylenmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan insanları sanki yerleşik yaşamı ve tarımı bırakarak suyu ve otu bol olan yaylalara göç etmişlerdir. Bu araştırmacılara göre, yaylaların sunmuş olduğu bu elverişli yaşam tarzı benimsenmiş ve M.Ö. II. binde hayvancılığa dayalı yarı göçebe yaşam biçimi neredeyse karakteristik bir hal almıştır. Fakat bölgede yaşanan bu iç değişim de çevresel faktörlere bağlanmıştır. Höyüklerin iklim koşullarına bağlı olarak terk edildikleri söylenmiştir. Oktay Belli; Erkan Konyar, *Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropoller*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s. 3.

²⁹⁴ İTÇ II yerleşmelerinin yoğunluğu ile karşılaştırıldığında, M.Ö. III. binyıldan başlamak üzere, yerleşik toplulukların sayısında bir azalma olduğunu söylemek mümkündür. Bu duruma çevresel, politik ya da hem

Fakat bu iki görüşün birbirine yakın olması gerekmektedir. Çünkü kendi içinde bir değişimin olması için de iklim ve çevresel faktörler etkili olmaktadır.

Bu durumun bu kadar geniş bir coğrafyada yaşanmış olması, iklimi ve çevresel özellikleri önemli faktörler olarak öne çıkarır. 1974 yılında polenler üzerine yapılan çalışmalar Van Havzası'nın eski çağlardaki iklimi hakkında bilgiler sağlamıştır²⁹⁵. Van Gölü çökelleri üzerine yapılan araştırmalar, Doğu Anadolu'da M.Ö. 4500-4400 yıllarına kadar iklim koşullarının ağaç yetişmeyecek kadar kuru ve soğuk olduğu sonucunu ortaya koymuştur. M.Ö. 4400 ile 1400 yılları arasında ise bozkır bitkilerin yerini ormanlar almıştır²⁹⁶. Bunun yanında İlk Tunç Çağı'nın sonları ile Orta Tunç Çağı'nın sonları arasında geçen zaman diliminde insanın yaşam tarzını etkileyecek derecede büyük bir iklim değişikliği olmamıştır²⁹⁷.

Görüldüğü üzere bu değişimi; hızla değişen iklim çevresel faktörlerle açıklamak olası değildir²⁹⁸. Fakat şu da bir gerçektir ki, Doğu Anadolu toplumları daha İlk Tunç Çağı'ndan itibaren kısmen yarı göçebe bir yaşam sürdürmüşlerdir²⁹⁹. Süphan Dağı eteklerinde yer alan Sütey Yaylası'nın Orta Tunç Çağı'nda da yoğun yerleşim gördüğü saptanmıştır³⁰⁰. Bu tür gelişmeler Doğu Anadolu'da yer alan yaylaların geneli için geçerlidir. M.Ö. II. binde yaşanmış olan iklim değişimleri insanları hayvancılık yapmaya itmiş olabilir. Fakat gelişen göçebe ve yarı göçebe yaşam biçimi yeni bir sosyo-ekonomik düzenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bölgedeki aşiret düzeninin temellerinin bu

çevresel hem de politik nedenler yol açmış olabilir. Bkz. Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 356-357. Ayrıca bkz. Veli Sevin, "Orta ve Son...", s. 344.

²⁹⁵ Veli Sevin, "Orta ve Son...", s. 344.

²⁹⁶ Bu değişim M.Ö. III. binyıl içinde tamamlanmıştır.

²⁹⁷ "Bu bölgede M.Ö. VI. ya da V. binyıldan beri hüküm süren sıcak ve kurak yazlar ve sert kışların doğal bitki örtüsü üzerinde çok fazla etkili olup olmadığı konusu şüphelidir. Diğer yanda aşırı soğuk kışların yüksek irtifalarda ormanların doğal yenilenmesini güçleştirdiği gerçeği göz ardı edilemez. M.Ö. II. ve I. binyıllarda ağaç örtüsünün yoğun ve yaygın olduğu tahmin edilmektedir. Ormanların insan eliyle tahrip edilmesi muhtemelen İlk Tunç Çağı ya da belki daha da öncesinde başlamıştır. Ancak Doğu Anadolu'nun büyük kesiminde Orta Çağ sonlarında dahi ormanlar bulunması nedeniyle bu tahribat çevre üzerinde büyük ve yoğun bir etki yaratmamıştır." Bkz. Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 334. Ayrıca bkz. Veli Sevin, "Orta ve Son...", s. 345.

²⁹⁸ Bu bölgede Ormanlara verilen en büyük zararlar Osmanlı Dönemi ve biraz öncesinde yoğunluk kazanmıştır. Bu konu ile ayrıntılı bilgiler için bkz. T. A. Sinclair, *Eastern Turkey; An Architectural and Archaeological Survey*, London, 1987.

²⁹⁹ O dönemde bir geçiş evresi olarak, köyden yarı göçebelige geçiş olurken, günümüz toplumlarında ise geçiş evresi yarı göçebelikten yerleşik yaşama dönüş şeklindedir. Ayrıca yapılan tüm araç gereçler, süs eşyaları göz alıcı bir teknoloji, hüner ve estetiğe kavuşmuştur. Materyal kültürde yaşanan bu önemli değişikliklere bakıldığı zaman tüm bu değişime yol açan etkenlerin tek bir nedene bağlanmayacağını gösterir.

³⁰⁰ Sütey Yaylası günümüzde de yoğun bir şekilde yerleşme gören aktif bir yayladır. Aynur Özfırat bu yayla ve çevresindeki diğer yaylalarda yoğun çanak çömlek kalıntısı saptamıştır. Bkz. Aynur Özfırat, *Doğu Anadolu Yayla...*, s. IX-XI.

dönemde atılmış olabileceği düşünülmektedir³⁰¹. Bu dönem bölgedeki aşiretlerin sayısı 40-60 arasında değiştiği düşünülmektedir³⁰².

Bölgede coğrafi koşullar ve iklimin hayvancılığa elverişli olduğu ve göçebe yaşamla hayvanlardan elde edilen gelirden bir istikrar olduğu ve seçimin bu nedenle göçebelikten yana kullanıldığı öne sürülmüştür. Bu şartlar, bölge insanını tarafından geçmişten günümüze göçebe ve yarı göçebe yaşamın benimsenmesine yol açmıştır. Bu durum geçim ekonomisinin temelini oluşturmuştur.³⁰³ Fakat bu toplumları bu denli derinden etkileyen büyük değişimi sadece çevresel faktörler ve bu faktörlerin insanlara sağladığı³⁰⁴ olanaklarla açıklamak oldukça zayıf bir ihtimaldir³⁰⁵.

Çünkü bu dönem içerisinde ormanlar üzerinde herhangi olumsuz bir etki olmamıştır. Ormanların yoğun bir şekilde tahrip edilmesi günümüze yakın bir zamanda olmuştur. Buna bağlı olarak iklimde de radikal bir değişim yaşandığı söylenemez. *“Yine de, Tunç Çağı bölgesel mimarisinde bile iklim ve sosyo-ekonomik faktörler, şiddetli bir depremde zarar görme tehlikesinden daha ağır basmıştır.”*³⁰⁶ Etnografik kayıtlar, kırsal yerleşme dokusundaki değişikliklerin ekonomik ya da demografik değişikliklerden kaynaklandığını göstermektedir. Bu tür değişiklikler ve kırsal mimari ve toprak kullanımı üzerindeki etkileri, birkaç habitatta iyi belgelenmiştir. 19. yüzyılda hayvancılığın sadece tarım, bağcılık ve bahçeciliği tamamladığı, içinde Ermeni çiftçilerinde bulunduğu Kars ve Artvin’in bazı ilçelerinde, dağ vadilerindeki kırsal, yerleşme daha süreklidir. Sarp dağ

³⁰¹ Fakat araştırmamız esnasında, görüştüğümüz bölge insanından aldığımız bilgilere göre, şimdi bölgede yaşayan insanlar bölgeye yaklaşık 500 yıl önce İran tarafından gelmişlerdir. Diyarın ilçesindeki halkın büyük bir kısmının bölgeye 500 yıl önce gelen yedi kardeşin soyundan oldukları aldığımız diğer bir bilgidir. Her bir kardeşin soyundan gelenler birer aşiret olmuşlardır.

³⁰² Veli Sevin, “Orta ve Son...”, s. 346.

³⁰³ Günümüzde ve geçmişte, bölgede yaşayan halklar göçebe ve yarı göçebe yaşamı benimsemişlerdir. Örneğin yakın bir geçmişe kadar güneydoğunun koyun ve keçi besleyen, Türk Yörük ve Kürt kökenli kimi aşiretleri Doğu Anadolu yüksek yaylalarını yoğun olarak kullanmaktaydılar. Hatta bu gün bile Van Havzası’nda Alacadağ ve Süphan, Ağrı bölgesinde Balıkgözü, Suluçem, Sinek ve Tendürek yaylaları her yıl Temmuz ayından Eylül ayına değin, on binlerce küçükbaş hayvana yetecek olanaklar sunar. Bkz. Veli Sevin, “Orta ve Son...”, s. 346.

³⁰⁴ Bazı araştırmacılar insanların bu iklim koşulları içerisinde yaylaya çıkarak hayvancılık yapmalarının daha karlı olduğunu illeri sürmüşlerdir.

³⁰⁵ Veli Sevin, “Orta ve Son...”, s. 346.

³⁰⁶ Jak Yakar, *Anadolu’nun Etnoarkeolojisi...*, s. 141.; *“Ağaç örtüsünün geniş çaplı yok edilmesi nedeniyle antropojenik faktörler, doğunun dağlık arazisindeki iklim değişikliğini etkilemiştir. Bu bölgede ağaçlar çeşitli nedenlerle kesilmiştir, ancak en sistematik zarara, kırsal toplulukların yerleşik düzene geçmesiyle başlayan otlak ve ekili alanlar gereksinimi yol açmıştır. Son zamanlara ait örnekler, çoban gruplarında ormanlara ciddi zarar verebileceğini göstermiştir. Dağ otlaklarında otlatılan keçi sürülerinin ağaç filizleri ve yapraklarını yemesiyle verilen zarar, sürekli ve mevsimlik yerleşmelerin yoğunluğuyla orantılıdır. Bu nedenle Tunç ve Demir Çağlarında bu zararın çok büyük boyutlu olmadığını varsayabiliriz”*. Bkz. Jak Yakar, *Anadolu’nun Etnoarkeolojisi...*, s. 334-335

yamaçlarındaki tarlaların, toprak kaybını önlemek için geniş kapsamlı teraslama gerektirmesi nedeniyle, bu çiftçiler ovalardaki çiftçilere oranla daha çok çalışmak zorundaydılar. I. Dünya Savaşı'nın ardından geniş çaplı hayvancılık, büyük ölçüde yoğun tarımın yerini almış ve bunun sonucunda dağlık arazi bölgenin çoğu kısmında, yerleşme dokusu köklü değişikliklere maruz kalmıştır³⁰⁷. Bu durum geçim ekonomisinin insan yaşamı üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

³⁰⁷ Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 347.

12. YAYLA MİMARİSİ VE ARKEOLOJİK SORUNLAR

Daha önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi³⁰⁸ günümüze yakın zamanda terkedilmiş yaylalarda yıllara göre karşılaştırmalar yapılmış ve yapılan çalışmanın sonucunda yaylalarda hızlı bir formasyon yaşandığı ve elli yıl gibi kısa bir sürede³⁰⁹ neredeyse yüzeydeki tüm izlerin kaybolduğu tespit edilmiştir.

Bölge Arkeolojisine baktığımız zaman M.Ö. II. binyılda yaşanan sorunun ve bilgi eksikliğinin, bu dönemde insanların yerleşim alanlarını terkedip yaylalara çıkışı ile açıklanmaktadır³¹⁰. İnsanların yaylada yaşamaya başlamaları yani yaşam tarzlarındaki değişiklik bu insanların mekanlarının da değişmesine yol açmıştır³¹¹. Kıl çadırlar ve genelde harçsız yapılan basit taş evler inşa ederek, yaşamaya başlayan bu insanlar mekanlarını ve yerleşim alanlarını hayvanlarının göçüne ya da çevresel sorunlardan daha çok güvenlik sebebiyle sık sık değiştirme gereği duymuşlardır³¹². 3000-4000 yıl önce yaşanan bu değişim sırasında yerleşim gören merkezi höyüklerde yer alan büyük yapıların dahi toprakla kaplandığını düşündüğümüzde bu yüksek yaylalarda hiçbir ize rastlamamak doğaldır³¹³. Aslında bu yapıların birçoğu yok olmamakta, sadece toprakla örtülmektedir³¹⁴.

³⁰⁸ Bkz. **Elli Yıl Önce Terkedilmiş Yaylalarda Formasyon-Transformasyon Süreci**, s. 63-64.

³⁰⁹ Bu süre M.Ö. II. bin yılları ile kıyaslandığı zaman gayet kısa olarak algılanmaktadır.

³¹⁰ Bkz. *Arkeolojik Teoriler*, s. 65-72. Fakat bu terk etme bazı yerleşim alanları için geçerli değildir. Sos höyük gibi bazı yerleşim yerlerinde mevsimlik yerleşimlerin devam ettiği bilinmektedir. Bunun yanında bazı yerleşim alanları çok sık terk edilip yeniden yerleşim olduğu için çok kalın bir dolgu tabakası olduğu gözlenmektedir. Buda çevresel ve geçimsel nedenlerden daha çok büyük bir güvenlik problemi olmuş olabileceğini akla getirmektedir.

³¹¹ R. L. Cribb, *Nomads in Archaeology*, Cambridge, 1991, s. 221.

³¹² Sos Höyükte yaşanan mimari değişimler, burada sosyo-ekonomik bir değişim olduğuna işaret etmektedir. M.Ö. III. binin ikinci yarısına tarihlenen, zemini yerin altında olan ve yuvarlak köşeli, dal örgü ve çamurdan yapılmış duvarlara sahip ev bu yerleşim yerinde sadece mevsimlik oturulduğu fikrini akla getirmektedir. Birbirinden bağımsız ve hafif malzemelerle inşa edilen bu evlerin varlığı bu görüşü güçlendirmektedir. Ayrıca bu tür evlerin içinde taşınabilir ocak altlarının ele geçmesi bu insanların burada mevsimlik yaşadıkları düşüncesini daha da inanılır hale getirmektedir. Yani burada geçici olarak yaylacılık yada çiftçilik yaptıkları söylenebilir. Bkz. A. Sagona; M. Erkmen; C. Sagona; I. Thomas. "Excavations at Sos Höyük 1995: Second Preliminary Report", *Anatolian Studies XLVI*, 1996, s. 37; Sagona, A; M. Erkmen; C. Sagona; S. Howells. "Excavations at Sos Höyük 1996. Third Preliminary Report", *Anatolica XXIII*, 1997, s. 184.

³¹³ Bunun en büyük sebebi sık sık bahsettiğimiz gibi insanların kışlarını daha sıcak olan vadi yataklarında veya eski yerleşim alanları olan (günümüzde höyük olarak adlandırılan) yerlerde geçirmeleridir.

³¹⁴ Günümüz yaylalarına baktığımız zaman ter edildikten kısa bir süre sonra yapıların yıkılmaya başladığı, 20 yıllık bir yaylada yapıların toprak altında kaldığı ve 50 yıl sonra ise yapıların tamamen dağılıp toprakla kaplandığı ve bunun yanında hiçbir höyükleşme olmadığı gözlemlenmiştir. Bkz. **Tamamen Ter Edilmiş Yaylalarda Formasyon-Transformasyon Süreci**, s. 62-64.

Fakat kesintisiz bir yerleşim olmaması; yapı malzemesi olarak sadece taş kullanılması³¹⁵, terkedilme sonrasında malzeme yığılmasını engellemiştir. Yüksek yaylalarda höyükleşmenin olmaması, bu nedenlerden dolayı böyle olmalıdır³¹⁶. Arkeolojide bu tür mevsimlik yerleşme alanlarının tespiti yüzeyde malzeme olmaması nedeniyle oldukça güçtür. Özellikle bu yerleşme yerlerinin günümüzde de olduğu gibi tarıma kapalı, yüksek ve engebeli yaylalarda olması bu durumu daha güç hale getirmektedir. Fakat herhangi bir dönemde yerleşme yeri olarak kullanılan alan günümüzde tarla vb. olarak kullanılırsa, toprak devinimi olduğundan dolayı toprak altında kalan malzeme yüzeye çıkar ve ancak bu şekilde tespit etmek mümkün olur³¹⁷. Fakat Doğu Anadolu yaylaları tarıma elverişli alanlar olmadığından tarım yapılmamaktadır. Sürülmeyen toprakta da herhangi bir devinim olmamaktadır. Çayır ve mera olarak kullanılan toprağın altında yer alan ve zaten çok az olan arkeolojik malzeme yüzeye çıkmamakta, böylece toprağın altında kalan yerleşmelerin tespiti de çok zorlaşmaktadır. Yapılan yüzey araştırmaları sonucu bu yüksek yaylalarda yerleşim olmuş olabileceği anlaşılmıştır³¹⁸. Bu yüzey araştırmaları sırasında bu yaylalarda yer alan olası nekropol alanlarında yoğun olarak rastlanan çanak çömlek kalıntıları dikkati yüksek yaylalara çekmiş ve bu kadar fazla çanak çömlek kalıntısının yerleşim olmaksızın yüzeye çıkamayacağını akıllara getirmiştir. Fakat buralarda ele geçirilen malzemelerin büyük bir bölümünün mezarlık alanlarından kaçak kazılar sonucu elde edilmesi, sadece çanak çömleğe bakılarak Doğu Anadolu'da II. binyılda yoğun olarak yaşanmış olan değişimin anlaşılması olası değildir³¹⁹. Bölgede mezarlar ise günümüzde de olduğu gibi yerleşim alanlarının dışına kurulmuş olmalıdır. Bu yüzden mezarlık alanlarını çıkış noktası olarak yerleşim yerlerini tespit etmek çok zordur.

³¹⁵ Taş yapılar harçsız örülmede bu yüzden dağılan taşlar tekrar alıp kullanılmaktadır. Harçsız ve basit duvarlar yüzünden bir yığılma olmamaktadır. Kerpiç gibi yapı malzemeleri tekrar kullanılmadığından yerleşme alanlarında yıkıldıkları zaman düzlenir ve üzerine yeni yapılar inşa edilir ve böylece bir höyükleşme olur.

³¹⁶ Aynı zamanda Tunç çağından bu güne kullanılan ve bölgede yer alan birçok yaylada halen höyükleşme olmamıştır. Çünkü yayladaki basit yapılar harçsız olduğundan ve çok büyük yapılar inşa edilmediğinden dolayı yıkılan bölümler çok çabuk onarılmakta veya aktarılıp yeniden inşa edilmektedir. Bu da höyükleşmenin önünde bir engeldir. Bkz. **Bir Yıl İçinde Yaşanan Formasyon-Transformasyon**, s 62.

³¹⁷ Arkeolojide "Düz Yerleşme" ya da "Mevsimlik Yerleşme" olarak adlandırılan bu tür yerleşme alanlarının tespiti oldukça güçtür. Söylediğimiz gibi geçmişte de bu tür yerleşim alanları eğer tarla olarak kullanılmışsa, toprak deviniminden dolayı malzeme yüzeye çıkmış ve yüzey araştırmaları sonucu bu malzemelerin dikkat çekmesiyle bu tür yerleşmelerin tespiti sağlanmıştır. Geçmişte yerleşme yeri olarak kullanılan bu tür yer günümüzde tarla olarak kullanılmadığı zaman üzeri toprakla kaplandığı ve çimlenme olduğundan dolayı tespit etmek imkânsız hale gelir. Çünkü çevresindeki alanlarla arasında hiçbir yükseklik veya derinlik farkı göze çarpmamaktadır.

³¹⁸ Özellikle Aynur Özfirat'ın bölgede yaptığı yüzey araştırmaları sonucu birçok tespit yapılmıştır.

³¹⁹ (Başgelen, N. 2001). Bkz. Aynur Özfirat, *Doğu Anadolu Yayla Kültürleri (M.Ö. II. Binyıl)*, İstanbul, 2001, s. XII.

Yayla mimarisi denince akla gelen ilk şeyler çadır, basit yapılar ve geçici yerleşim alanıdır. Bu faktörler, geçmişte yapılan yaylacılık faaliyetlerinin günümüze arkeolojik sorunlar olarak yansımaya neden olmuştur. Çalışmamız içerisinde gösterdiğimiz gibi yayla mimarisi yayla terkedildikten kısa bir süre sonra dağılmaya başlar ve yaylacılık yapıldığına dair tüm izler büyük bir hızla kaybolmaya başlar³²⁰. Bu nedenle de geçici yerleşim izleri olarak nitelendirilen izler³²¹ dışında mimari kalıntı olmayışı, yayla mimarisini, arkeolojik sorunlar arasına yerleştirmektedir.

³²⁰ Daha önce de bahsettiğimiz gibi yaylaların bir kısmı, hayvanların çoğalması ve kışlık ot ihtiyacının artması nedeniyle çayır olarak kullanılmaktadır. Terk edilen yayladaki mimariye ait taşlar ise insanlar tarafından toplanır. Bkz. **Tamamen Terkedilmiş Yaylalarda Formasyon-Transformasyon Süreci**, s. 62-64.

³²¹ Kazık delikleri, çukurlar vb.

13. ARKEOLOJİK VERİLER IŞIĞINDA DOĞU ANADOLU'DA M.Ö. II. BİNDE YAŞANAN DEĞİŞİM VE BU DEĞİŞİMİN MİMARİYE ETKİSİ

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yüksek yaylalarda M.Ö. II. bin yıllarına ait mimari kalıntılara rastlanmamaktadır. Bunun sebebi daha önce de belirttiğimiz gibi mekanlarda kullanılan malzeme ve yerleşmelerde devamlılık olmaması nedeniyle höyükleşmenin olmaması; bu nedenle de o dönemki muhtemel yerleşim yerlerinin tespit edilememesidir³²². Fakat bu dönemde ki mimarinin yansımalarını, terkedilen ya da başka bir deyimle, tamamen belirlenemeyen nedenlerle boşaltılan höyüklerde bulmaktayız. Zayıflayan mimari içinde geçici yapılara rastlamamız mümkündür. Çünkü yaşanan değişim devamlı yerleşim gören höyüklerde mimariye yansımış, geçici ve basit yapılar inşa edilmiştir.

Doğu Anadolu'da İlk Tunç Çağı yerleşmeleri üzerinde; yüksekliğin rüzgarın ve engebeli oluşunun ekonomik açılardan etkileri olmuştur. Yayla yaşamına bağımlı yaşamayı gerektiren bu durum, günümüz yaylacılığının şekillenmesinde de etkilidir. Yaylaların yüksek ve engebeli alanlarda oluşu malzeme taşınmasını zorlaştırmakta, bu nedenle geçici ve basit yapılar inşa edilmektedir³²³.

Daha önceki bölümlerde M.Ö. II. binde bölgede göçebe ve yarı göçebe çobanlığın izleri olduğuna değinilmiştir³²⁴. Bu kültürün İlk Tunç Çağı'ndan itibaren farklı alanlardan birçok bölgeye dağılmış olabileceği tahmin edilmektedir³²⁵.

Delikli tutamakları olan siyah açkılı çanak çömlek, ocaklar ve ocak altlıklarının taşınabilir formda olması³²⁶, bu toplulukların devamlı hareket halinde olduklarının bir

³²² Bkz. **Elli Yıl Önce Terkedilmiş Yaylalarda Formasyon-Transformasyon Süreci**, s. 63-64.

³²³ Bu yaylalarda ev veya ahır yapımında kullanılan taş dışında tüm malzemeler at ve eşeksirtında taşınmaktadır. Bu yaylaların mimarisi çok uzun vadede oluşturulur. Taş bulmak kolay olsa da damı örtmek, kapı-pencere için kullanılan malzemeyi buraya taşımak oldukça zahmetli bir iştir. Bkz. *Yayla Mimarisi*, s. 33-43.

³²⁴ Bkz. **Giriş**, 11-13; *Arkeolojik Teoriler*, s. 65-73; *Yayla Mimarisi ve Arkeolojik Sorunlar*, s. 74-77.

³²⁵ Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi*, (çev. Selen Hırçın Riegel), Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 356.

³²⁶ Bu ocak formlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. A. Sagona; M. Erkmén; C. Sagona; I. Thomas. "Excavations at Sos Höyük 1995: Second Preliminary Report", *Anatolian Studies XLVI*, 1996, s. 22-52; A.

göstergesidir³²⁷ (resim 151-152). Özellikle bölgede rastlanan dal örgü ve çamur sıvalı yapıların planı mevsimlik yerleşmeler olduğunu gösterir³²⁸ (resim 153, çizim 3).

Özellikle M.Ö. II. binde yoğun bir yerleşim olmadığı anlaşılmaktadır. İlk Tunç Çağı I-II yerleşmelerinin yoğunluğu karşısında, Orta Tunç Çağı'nda yerleşmelerde bir azalma olduğu gözlenmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında sosyo-politik etkenlerin etkisi olabilir. M.Ö. III. binyıl sonlarına doğru, Transkafkasya'da ortaya çıkan bu etno-kültürel durum, giderek güneye doğru yayılmaya başlamıştır. Bu durum, kurgan³²⁹ mezarlarıyla öne çıkan Trialeti Kültürünü geliştirmiştir³³⁰.

Bölgede yer alan Sos Höyük, Bulamaç Höyük, Karaz, Pulur, Güzelova gibi yerleşmeler, burada Son Tunç Çağı'nda yerleşme olduğunu göstermektedir³³¹. Fakat bu bölgede, Anadolu'nun diğer bölgelerine oranla M.Ö. II. bine ait büyük yerleşim yerleri yoktur. Bu durum bölgede yaşandığını bildiğimiz II. bin yerleşmeleri ile ilgili bilgilerimizin kısıtlı kalmasına neden olmuştur³³².

Bölgede yapılan kazılar, bu dönemde aşiret gruplarınca kullanılan seyrek ve küçük yerleşmelerin oluştuğunu gösterir³³³. Bölgede ele geçen M.Ö. II. ve I. binin ilk dönemlerine ait olan çanak çömlek, bu toplulukların Transkafkasya ile bağlantısını göstermektedir³³⁴. Bu toplulukların³³⁵ M.Ö. II. binde Doğu Anadolu'daki geniş otlaklara

Sagona, "Excavations at Sos Höyük 1994", *XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 1996, s. 151-155; S. Yaylalı, "Doğu Anadolu Erken Tunç Çağ Kültürü", *Doğudan Yükselen Işık; Arkeoloji Yazıları*, İstanbul, 2008, s. 187.

³²⁷ Bu tür ocakların devamı sayabileceğimiz, aynı işleve sahip, fakat form olarak farklı olan seyyar ocaklar günümüz yaylacıları tarafından da kullanılmaktadır. Bkz. **Yayla Öncesi Hazırlık, Yaylaya Götürülen ve Geride Bırakılan Araç Gereçler**, s. 31.

³²⁸ R. L. Cribb, *Nomads in Archaeology*, Cambridge, 1991, s. 221.

³²⁹ Mezarın üstüne taş ve toprak yığılması ile oluşan tepeye kurgan adı verilmektedir.

³³⁰ Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 356-357.

³³¹ H. Z. Koşay; K. Turfan, "Erzurum-Karaz Kazısı Raporu", *Bellekten 23/91*, 1959, s. 349-413; H. Z. Koşay; H. Vary, *Pulur Kazısı, 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:24, Ankara, 1964; H. Z. Koşay; H. Vary, *Güzelova (Turfanç) Erzurum Kazısı 1961*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:46, Fen Edebiyat Fakültesi Araştırmaları, Seri No: 20, Ankara, 1967.

³³² Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 357.

³³³ Veli Sevin, "Orta ve Son Tunç Çağı Doğu Anadolu: Yaylalarda Yükselen Uygarlık", *ArkeoAtlas*, Özel Sayı, İstanbul, 2011, s. 342-348; Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 357.

³³⁴ Bu kültürün diğer bir karakteristik özelliği ise boya bezemeli çanak çömleklerdir. Bunlar Orta Tunç Çağı II (M.Ö. 1850-1700/1600) ve III (M.Ö. 1700-1600/1450) dönemlerinde yaşanan kültürlerin en önemli göstergesidir. Bkz. Veli Sevin, "Orta ve Son...", s. 353. Bu dönemi temsil eden boya bezemeli çanak çömlekler için ayrıntılı bilgi için bkz. Aynur Özfırat, *Doğu Anadolu Yayla Kültürleri (M.Ö. II. Binyıl)*, İstanbul, 2001, s. 1 vd; Aynur Özfırat, "M.Ö. II. Binyıl Doğu Anadolu Seramik Kültürleri Üzerine Araştırmalar", *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1994, 359-377; Aynur Özfırat, "Doğu Anadolu'da M.Ö. II. Binyıl Kültürlerinin Araştırılması", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2000, s. 359-362; O. Belli; Veli Bahşaliyev, *Nahçıvan Bölgesi'nde Orta ve Son Tunç Çağı Boya Bezemeli Çanak Çömlek Kültürü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001, s. 13-60.

geldiğini söyleyebiliriz. Çünkü Transkafkasya'daki Trialeti Kültürüne ait çanak çömleğe benzer bir çanak çömleğin bölgede ele geçmesi bu düşünceyi desteklemektedir³³⁶.

Bu dönem içerisinde anaerkil sistem de son bulmuştur³³⁷. Çünkü materyal kültür üzerinde etki eden bu önemli değişim insanların inançları üzerinde de etkili olmuştur³³⁸. Bu dönemin önemli özelliklerinden bir tanesi de kurgan türü mezarların ortaya çıkmasıdır. Bu mezarlar bu dönemin en önemli kalıntıları arasında yer almaktadır. Yaylalar ve kışlaklar arasında yaşamlarını kıl çadır ve basit mimari yapılarda sürdüren bu toplulukların yaşantıları hakkında fazla bir kalıntı yoktur³³⁹. İlk örneklerine M.Ö. III. binde Markopi ve Bedeni³⁴⁰ mezarlıklarında rastlanan kurgan türü mezarlar M.Ö. II. binde yaygınlaşmıştır. Türkiye'deki en büyük³⁴¹ kurgan mezarlar Ağrı'nın doğusundaki Suluçem'de yer almaktadır³⁴². Mezar hediyeleri bu yeni dönemin gelişimi konusunda bilgi sağlar³⁴³. Fakat özellikle İlk Tunç Çağı'na ait mezarların soyulmuş olması bu mezar geleneği ile ilgili bilgi eksikliğine yol açmıştır³⁴⁴.

Hasankale ve Erzurum arasında Sos Höyük, Uzun Ahmet, Eskişehir Tepe ve Bulamaç Höyük gibi yerleşmeler, bu dağlık arazide Tunç Çağı ile ilgili bilgi veren birkaç höyük arasındadır. Çok önemli mimari kalıntı vermeseler dahi; Pulur, Karaz, Güzelova ve Sos Höyük bu dönemle ilgili bilgi sağlayan en önemli yerleşimlerdir. Bu yerleşimlerden

³³⁵ Göçebe ve yarı göçebe topluluklar.

³³⁶ Transkafkasya'da yer alan bu çanak çömlek kültürü, Van Urmiye boyalı çanak çömleği ile benzerlik göstermektedir. Bkz. A. Çilingiroğlu, "Van Gölü Havzasında M.Ö. 2. Bin Kültürüne Ait Bazı Veriler", *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1983, s. 25-29; A. Çilingiroğlu, "The Second Millenium Painted Pottery Tradition of the Van Lake Basin", *Anatolian Studies* 34, s. 129-140.

³³⁷ Veli Sevin, "Orta ve Son...", s. 346-348.

³³⁸ Yaşanan bu değişimin izlerine mezar yapılarında rastlanmaktadır.

³³⁹ Bu durum bölgede etnoarkeolojik bir araştırma yapmamızı zorunlu hale getirmiştir.

³⁴⁰ Bu iki yerleşim Tiflis yakınlarında yer almaktadır.

³⁴¹ Bu yöredeki en büyük kurgan, yaklaşık 60 m. çapında ve 10 m. yüksekliğindedir. Merkezi konumlu tepe olan ana kurgan bunu kuşatan 5-6 m. çapında 9-10 kadar tepelikten oluşur. Kazılmamış olmakla birlikte ana tepe ve bunu çeviren tepeliklerin altına birden fazla kişinin gömülmüş olması mümkündür. Tepenin orta yerine yapılan taştan ya da ahşaptan mezar odalarının tabanları keçe ve hayvan postları ile kaplanmaktaydı. Bkz. Veli Sevin, "Orta ve Son...", s. 348-349. Keçe günümüz göçebeleri tarafından halen serecek malzemesi olarak kullanılmaktadır.

³⁴² Bu mezarlar 8x6 metre boyutlarındaki ahşap kütüklerden yapılmış bir odanın taş ve toprakla örtülmesiyle oluşmuştur. Bu örtü 6 metre yüksekliğinde ve 80 metre kadar çapındadır. Bkz. Veli Sevin, "Orta ve Son...", s. 348. Ayrıca bu alan hayvan besiciliği bakımından da elverişli olanaklara sahiptir.

³⁴³ Soylularla birlikte, öteki dünyada kendisine hizmet etmesi için hizmetlileri, içine yiyecek ve içecek konulmuş, boya bezemeli monokrom çanak çömlekler, tunçtan silahlar, gümüş ve altın kaplar ve çok sayıda boncuk ve takılar gömülüyordu. Bazı mezarlarda cesetle birlikte dört tekerlekli (kağnı) arabalar bulunmaktadı. Bkz. Veli Sevin, "Orta ve Son...", s. 349.

³⁴⁴ Kurgan mezar geleneği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bkz. Veli Sevin, "Orta ve Son...", s. 348-349, 352-353; O. Belli; Veli Bahşaliyev, *Nahçıvan Bölgesi'nde Orta...*, s. 13-60; Aynur Özfirat, "Doğu Anadolu'da M.Ö....", s. 359-362; A. Çilingiroğlu, "Van Gölü Havzasında M.Ö....", s. 25-29; Aynur Özfirat, *Doğu Anadolu Yayla...*, s. 1 vd

elde edilen bilgiler, M.Ö. II. binde, Doğu Anadolu Bölgesi'nde çoban toplulukları olduğunu göstermektedir³⁴⁵. Özellikle Pulur'da ele geçen ve M.Ö. II. bine ait olduğu tespit edilen mezar buluntularının, Ordu'daki Trialeti Kültürüne ait kurganlarda ele geçirilen buluntularla benzerlik göstermesi bu düşünceyi desteklemektedir³⁴⁶.

Sos Höyük M.Ö. III. binyıldan itibaren yerleşim görmüştür³⁴⁷. Sos Höyük'te yaşanan değişimler, burada sosyo-ekonomik bir değişimin de olduğunu göstermektedir. Fakat M.Ö. III. binin ikinci yarısına tarihlenen; zemini yerin altında olan ve yuvarlak köşeli, dal örgü ve çamurdan duvarlara sahip ev³⁴⁸, bu yerleşim yerinde sadece mevsimlik oturulduğu fikrini akla getirmektedir (resim 153). Birbirinden bağımsız ve hafif malzemelerle inşa edilen bu evlerin varlığı bu görüşü desteklemektedir. Burada geçici olarak yaylacılık veya çiftçilik yaptıkları söylenebilir³⁴⁹. Daha sonra bu evlerin yerini daha kalıcı bir mimari almıştır³⁵⁰.

Sos Höyük'te M.Ö. II. binyıl kalıntlarına baktığımız zaman, kalın bir dolgu tabakası olduğunu görmekteyiz. Bu dolgu tabakasının bu kadar kalın olması, daha öncede bahsettiğimiz gibi³⁵¹, bu dönem de düzenli yerleşilmediğini gösterir. Kalıntılar çoğunlukla, toprak zeminler, kabaca ve dairevi tekneye benzer çukurluklardan oluşur³⁵² (resim 154). Orta Tunç Çağı'na ait çapları 2 metreye kadar ulaşan çukurlar³⁵³ ve Trialeti geleneğinde iki mezar saptanmıştır. Bu mezarlar burada yaşayan insanların Transkafkasya Kültürü ile ilişkide olduklarını gösterir³⁵⁴.

³⁴⁵ Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 357.

³⁴⁶ A. Çilingiroğlu, "Van Bölgesi ve Ordu İli Yüzey Araştırması", *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1986, s. 311-322; A. Çilingiroğlu, "The Second Millenium...", s. 129-140.

³⁴⁷ A. Sagona; M. Erkmen; C. Sagona; I. Thomas, "Excavations at Sos Höyük...", s. 33.

³⁴⁸ A. Sagona; M. Erkmen; C. Sagona; I. Thomas, "Excavations at Sos Höyük...", s. 37, Res. 2; A. Sagona; M. Erkmen; C. Sagona; S. Howells, "Excavations at Sos Höyük 1996, Third Preliminary Report", *Anatolica XXIII*, s. 184. Günümüzdeki yaylalarda yer alan ve künd adı verilen yapılar, yerin içine açılan çukurların içine taş duvar örülerek yapılmaktadır. Bkz. **Duvar Yapıları ve Mimari Malzeme; Asıl Yaylalar**, s. 40.

³⁴⁹ A. Sagona; M. Erkmen; C. Sagona; I. Thomas, "Excavations at Sos Höyük...", s. 37.

³⁵⁰ Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 358.

³⁵¹ Bkz. **Yayla Mimarisi ve Arkeolojik Sorunlar**, s. 74.

³⁵² Bu tip çukurluklara elli yıllık terk edilmiş yaylalarda rastladığımızı söylemiştik. Bkz. **Elli Yıl Önce Terk Edilmiş Yaylalarda Formasyon-Transformasyon Süreci**, s. 63-64.

³⁵³ A. Sagona; M. Erkmen; C. Sagona; S. Howells, "Excavations at Sos Höyük...", s. 184.

³⁵⁴ Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 358.

Dayanıklı mimari kalıntıların olmayışı evlerin saz ve hasırdan yapıldığını, bu evlerinde ahşap direklerle desteklendiğini akla getirmektedir³⁵⁵. Bu da yerleşimlerin sürekli olmadığını göstergeleridir³⁵⁶.

Aynı şekilde Van Havzası'nda da III. binyıl sonlarına doğru yerleşim dokusunda bir değişim olduğu gözlenmektedir. Bu değişim bölgedeki tarım alanlarının azlığına bağlı olarak hayvancılığı ön plana çıkaran Transkafkasyalı ve Kuzeybatı İranlı göçebe aşiretlerin istilası sonucu olduğu ileri sürülmektedir³⁵⁷. Buna bağlı olarak Dilkaya ve Tilkitepe³⁵⁸ gibi yerleşmeler tamamen terkedilmişlerdir. Fakat Karagündüz gibi yerleşmeler tamamen terkedilmiş olmasalar da kısmi bir değişim yaşanmıştır³⁵⁹. Bu bölgede yaşayan II. binyıl toplulukları iki tür çanak çömlek üretmişlerdir. Bunlar bölgede ki tek renkli ve boyalı çanak çömleklerdir³⁶⁰. Tüm bu göstergeler bölgede göçebe ve yarı göçebeliliğin hakim olduğunu göstermektedir. Van Bölgesi'nde de bulunan mezarlar birer belge özelliği taşımaktadır. Bölgede yer alan; Karagündüz, Sütey Yaylası, Ernis ve Dilkaya (Van), Ani (Kars), Tütek (Doğubayazıt) bu mezarlıklar açısından zengin yerlerdir³⁶¹.

Ayrıca Hakkâri'de bulunan, kabartmalarla bezeli 13 taş stel de Orta Tunç Çağı zengin aşiret beylerine işaret eden önemli buluntular arasında yer almaktadır. Çadırlarda yaşayan bu beylerin zenginliği büyük olasılıkla madencilğe dayanmaktaydı³⁶².

Bu veriler ışığında, M.Ö. II. binde Doğu Anadolu'da bir değişim yaşandığı gözlenmektedir. Yaşanan bu değişimin mimari üzerinde etkili olduğu yapılan kazılar sonucu anlaşılmaktadır. Özellikle Sos Höyük gibi yerleşmelere bakıldığı zaman mimaride yaşanan değişim, sosyal yaşamın ne derece değiştiğinin bir yansıması gibidir. Fakat yapılan kazıların yetersiz olması, bu bölgede M.Ö. II. binle ilgili bilgilerimizin kısıtlı

³⁵⁵ A. Sagona; M. Erkmen; C. Sagona; S. Howells, "Excavations at Sos Höyük...", s. 184, Lev. 4. Fakat bu direk izlerinin kara çadırlara ait olması da muhtemeldir.

³⁵⁶ A. Sagona; M. Erkmen; C. Sagona; S. Howells, "Excavations at Sos Höyük...", s. 184.

³⁵⁷ Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 359.

³⁵⁸ M. Korfmann, *Tilkitepe. Die Ersten Ansätze Prahistorischer Forschung in der Östlichen Türkei*, Istanbul Mitteilungen Beiheft 26, Tübingen, 1982, s. 19 vdd, 179 vd.

³⁵⁹ Veli Sevin; A. Özfirat; E. Kavaklı, "Van Karagündüz Höyüğü Kazıları" *Bellekten LXIII/238*, 2000, s. 847-881; Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 359; Veli Sevin, "Orta ve Son Tunç Çağı Doğu Anadolu: Yaylalarda Yükselen Uygarlık", *ArkeoAtlas*, Özel Sayı, İstanbul, 2011, s. 342-348.

³⁶⁰ A. Çilingiroğlu, "Van Bölgesi ve Ordu...", s. 311-322.

³⁶¹ Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 359; Aynur Özfirat, "Doğu Anadolu'da M.Ö. II. Binyıl Kültürlerinin Araştırılması", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2000, s. 359-362; Veli Sevin, "Orta ve Son Tunç...", s. 342-348.

³⁶² Bu konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. V. Sevin; A. Özfirat, "Anadolu'da Yeni Bir Uygarlık/Hakkari Stelleri: Hubuskia Prensleri", *Arkeoloji ve Sanat* 87, 1998, s. 6-9; Veli Sevin, "Orta ve Son Tunç...", s. 360-364.

kalmasına yol açmaktadır. Bunun yanında bölgede M.Ö. II. binde sürdürülen yaşam tarzına bağlı olarak da veriler günümüze ulaşmamıştır³⁶³. Özellikle mimari yapıların geçici bir özellik taşıması, mimari kalıntıların günümüze ulaşmasını engellemiştir. Mimari dışındaki arkeolojik veriler ışığında değerlendirilen Doğu Anadolu Orta Tunç Çağı'nın daha iyi anlaşılması için yeni kazıların yanı sıra, etnoarkeolojik çalışmaların yapılması gerekmektedir.

³⁶³ Bölgede Orta Tunç Çağı yerleşmelerinin geçici bir özellik taşıması ve döneme ait mimari kalıntıların yayla mimarisi ile benzerlik taşıması nedeniyle, günümüz yayla mimarisi ile karşılaştırma yapıldığında o dönemki mimarinin ve sosyal yaşamın daha iyi anlaşılacağını düşünmekteyiz

14. SONUÇ: ETNOARKEOLOJİK YORUM VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Bu çalışmanın amacı, Doğu Anadolu'daki M.Ö. II. bin kültürlerini, yerleşim sistemleri ile birlikte anlamak ve yorumlamaktır. Ele alınan bölgede M.Ö. II. bine ait sorun ve sorulara uzun yıllardan bu yana cevap aranmaktadır. Ancak söz konusu sorulara cevap verecek nitelikli verilere ulaşmanın güçlüğü, konuyu etnoarkeolojik açıdan, yeniden ele almayı ve değerlendirmeyi gerekli kılmıştır.

M.Ö. II. binde bölgede göçebe yaşam tarzının hakim olduğu kabul edilmektedir. Bu yaşam tarzı kendisini en çok formasyon sürecinde göstermektedir. Bu dönem, formasyon süreci açısından, karşımıza arkeolojik bir problem olarak çıkmaktadır. Bu nedenle yaşam tarzlarını ve geleneklerini daha iyi anlamamız için, aynı coğrafyada aynı geçim ekonomisinin devamı olduğuna inandığımız; günümüzde devam etmekte olan benzer yayla kültürünü ve mimari yapılarını inceleyerek, bu sorunu farklı bir açıdan değerlendirme fırsatı bulduk.

Türkiye'de yaylacılık faaliyetlerinin yapıldığı alanlar, genellikle yüksek, sarp, kimi zaman yollardan uzak ve ulaşılması güç araziler olduğundan araştırma yapmanın büyük güçlükleri bulunmaktadır³⁶⁴. Ayrıca bölgede yapılan yaylacılık faaliyetleri ve mimari yapılar birbirine benzemektedir. Bu nedenle araştırma alanımız, belli bir bölge ile sınırlı kalmıştır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan arkeolojik çalışmaların çoğu M.Ö. III. ve I. bin dönemleri üzerine yoğunlaşmıştır. M.Ö. II. binle ilgili arkeolojik verilerin eksikliği nedeniyle bu dönem ile ilgili fazla araştırma yapılmamıştır. Bu durum bölgede yaşayan M.Ö. II. bin kültürleri hakkında bilgi eksikliğine neden olmuştur. Bu eksikliğin en büyük nedeni ise, bu kültürün yüksek ve ulaşımı zor yaylalarda yaşanmış olmasıdır³⁶⁵.

Bu dönemden geriye kalan en önemli kalıntılar çanak çömleklerdir. Çoğunluğu mezar buluntusu olan çanak çömlek kalıntıları ve az da olsa kazılarda rastlanan geçici yerleşimlere ait mimari izler, Doğu Anadolu'da M.Ö. II. binde insanların yerleşim

³⁶⁴ N. Tunçdilek, "Türkiye'de Yaylalar ve Yaylacılık" İstanbul Üniversitesi *Coğrafya Enstitüsü Dergisi* 7/14: 15-28, 1964, s. 15.

³⁶⁵ Aynur Özfirat, *Doğu Anadolu Yayla Kültürleri (M.Ö. II. Binyıl)*, İstanbul, 2001, s. 2.

alanlarını kısmen ya da tamamen boşaltıp, göçebe bir yaşam tarzı sürdürdüklerini göstermektedir. Bu durumun M.Ö. I. bine kadar devam ettiği düşünülmektedir.

Yakın zamana kadar, Urartular'ın prototarihleri ve M.Ö. II. binde Doğu Anadolu'da yaşamış olan kültürler hakkında bilgi yoktu³⁶⁶. M.Ö. III. binde bölgedeki yerleşim alanlarında yoğunluk olmasına karşın, M.Ö. II. binde bir seyrelme olmuştur³⁶⁷. Höyüklerin bazılarının tamamen terkedildiği, bazılarının ise geçici birer yerleşim yeri haline dönüştüğünü söylemek mümkündür.

Görüldüğü gibi, Doğu Anadolu Bölgesinde arkeolojik açıdan sorunlar devam etmektedir. Göçebe aşiret dönemi ile birlikte, güçlü beyler ortaya çıkmış, ancak bu sosyo-ekonomik değişimin sebepleri halen anlaşılammıştır³⁶⁸. Yaşam tarzlarında ki bu değişiklik tartışma konusu haline gelmiş ve araştırmacılar bu konuda farklı teoriler üzerinde tartışmışlardır.

Bazı araştırmacılar, bu değişim farklı kökene sahip olan ve dışarıdan bölgeye gelen yeni bir kültürün etkisiyle olduğunu söylemişlerdir³⁶⁹. Bu teoride, yaşanan değişimin bir istila sonucu olmuş olabileceği fikri yatmaktadır. Özellikle daha yakın bir geçmişte yaşanmış olan istilalar³⁷⁰ sırasında da, bölgede yaşayan insanların evlerini terkedip, istila bitene kadar göçebe olarak yaşadıkları bilinmektedir. Bu da, M.Ö. II. binde de, kapsamlı bir istila sonucu insanların evlerini terkedip yaylada yaşamaya başladıkları fikrini akla getirmektedir. Ya da bölgeyi istila eden insanlar, bölge şartlarına uyum sağlamış ve göçebe bir yaşam sürdürmüşlerdir. Bunların yanında bölgeyi istila eden halkın göçebe oldukları ve kendi kültürlerini burada ki insanlara benimsetmiş olabilecekleri fikri daha yakın gelmektedir.

³⁶⁶ "...Boyalı çanak-çömlek kültürlerinin yer aldığı coğrafi alanda daha sonra güçlü bir devlet kuran Urartuların yazılı kaynakları, özellikle kral Menua, Arğişti I ve Sardur'un icraatlarını anlatan annallerdeki, Van Gölü çevresinde fethedilen ülkelerini çokluğu aynı bölgede süregelen kültürel çeşitliliğin yüzyıllar sonraki ilginç belgeleridir. Bunun yanı sıra III. bin yıldaki bölgedeki yoğun yerleşme birimlerinin II. bin'de rastlanmaması adeta karanlık bir dönemin ardından her açıdan şaşırtıcı Urartu Uygarlığının bölgede yer alması Urartuların kökeni sorununu ülkemiz arkeolojisinin ilginç problemlerinden biri haline getirmektedir" (Başgelen, N. 2001). Bkz. Aynur Özfirat, *Doğu Anadolu Yayla...*, s. XII.

³⁶⁷ Ayrıca A. Tuba Ökse Sivas bölgesinde yaptığı araştırmalar sonucunda Hitit öncesi yaşanan yerleşim değişikliklerini ortaya koymuştur. Bu çalışmada Doğu Anadolu'dan Orta Anadolu'ya geçiş yapılan yüksek dağlarda Orta Tunç Çağı'nda yerleşim yerlerinde bir seyrelme olduğu gözlenmiştir. Bkz. A. Tuba Ökse, "Sivas'da Hitit Çağı Öncesi Yerleşim Sistemlerinde Devamlılık ve Değişim" *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 22/1, s. 63.

³⁶⁸ Aynur Özfirat, *Doğu Anadolu Yayla...*, s. X.

³⁶⁹ Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve...*, s. 7-23; Veli Sevin, "Orta ve Son...", s. 344-48.

³⁷⁰ "Moğolların saldırıları sonucu 13. yüzyılda birçok toprak terk edilmiştir. Bkz. Fuat Ercan, *Kırsal Yapıda Toplumsal Değişme*, Ezgi Matbaacılık, İstanbul, 2008, s. 64.

Kimileri bölgede yaşayan yerel halkın kendi içinde bir değişim geçirdiğini savunur³⁷¹. Kimi gruplar ise bu değişimi iklime ve çevresel faktörlere bağlamaktadır³⁷². Fakat bu iki görüşün birbirine yakın olması gerekmektedir. Çünkü kendi içinde bir değişimin olması için de iklim ve çevresel faktörler etkili olmaktadır.

Bu durumun bu kadar geniş bir coğrafyada yaşanmış olması, iklimi ve çevresel özellikleri önemli faktörler olarak öne çıkarır. 1974 yılında polenler üzerine yapılan çalışmalar Van Havzası'nın eski çağlardaki iklimi hakkında bilgiler sağlamıştır³⁷³. Van Gölü çökelleri üzerine yapılan araştırmalar, Doğu Anadolu'da M.Ö. 4500-4400 yıllarına kadar iklim koşullarının ağaç yetişmeyecek kadar kuru ve soğuk olduğu sonucunu ortaya koymuştur. M.Ö. 4400 ile 1400 yılları arasında ise bozkır bitkilerin yerini ormanlar almıştır³⁷⁴. Bunun yanında İlk Tunç Çağı'nın sonları ile Orta Tunç Çağı'nın sonları arasında geçen zaman diliminde insanın yaşam tarzını etkileyecek derecede büyük bir iklim değişikliği olmamıştır³⁷⁵.

Görüldüğü üzere bu değişimi; hızla değişen iklim çevresel faktörlerle açıklamak olası değildir³⁷⁶. Fakat şu da bir gerçektir ki, Doğu Anadolu toplumları daha İlk Tunç Çağı'ndan itibaren kısmen yarı göçebe bir yaşam sürdürmüşlerdir³⁷⁷. Süphan Dağı

³⁷¹ Hemen hemen tüm bilim adamları bölgede bir ıssızlaşma olduğunu kabul etmişlerdir. Bu ıssızlaşmanın, Doğu Anadolu, Transkafkasya ve Kuzeybatı İran'daki höyüklerde yaşandığı söylenmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan insanları sanki yerleşik yaşamı ve tarımı bırakarak suyu ve otu bol olan yaylalara göç etmişlerdir. Bu araştırmacılara göre, yaylaların sunmuş olduğu bu elverişli yaşam tarzı benimsenmiş ve M.Ö. II. binde hayvancılığa dayalı yarı göçebe yaşam biçimi neredeyse karakteristik bir hal almıştır. Fakat bölgede yaşanan bu iç değişim de çevresel faktörlere bağlanmıştır. Höyüklerin iklim koşullarına bağlı olarak terk edildikleri söylenmiştir. Oktay Belli; Erkan Konyar, *Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropoller*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s. 3.

³⁷² İTÇ II yerleşmelerinin yoğunluğu ile karşılaştırıldığında, M.Ö. III. binyıldan başlamak üzere, yerleşik toplulukların sayısında bir azalma olduğunu söylemek mümkündür. Bu duruma çevresel, politik ya da hem çevresel hem de politik nedenler yol açmış olabilir. Bkz. Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 356-357. Ayrıca bkz. Veli Sevin, "Orta ve Son...", s. 344.

³⁷³ Veli Sevin, "Orta ve Son...", s. 344.

³⁷⁴ Bu değişim M.Ö. III. binyıl içinde tamamlanmıştır.

³⁷⁵ "Bu bölgede M.Ö. VI. ya da V. binyıldan beri hüküm süren sıcak ve kurak yazlar ve sert kışların doğal bitki örtüsü üzerinde çok fazla etkili olup olmadığı konusu şüphelidir. Diğer yanda aşırı soğuk kışların yüksek irtifalarda ormanların doğal yenilenmesini güçleştirdiği gerçeği göz ardı edilemez. M.Ö. II. ve I. binyıllarda ağaç örtüsünün yoğun ve yaygın olduğu tahmin edilmektedir. Ormanların insan eliyle tahrip edilmesi muhtemelen İlk Tunç Çağı ya da belki daha da öncesinde başlamıştır. Ancak Doğu Anadolu'nun büyük kesiminde Orta Çağ sonlarında dahi ormanlar bulunması nedeniyle bu tahribat çevre üzerinde büyük ve yoğun bir etki yaratmamıştır." Bkz. Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 334. Ayrıca bkz. Veli Sevin, "Orta ve Son...", s. 345.

³⁷⁶ Bu bölgede Ormanlara verilen en büyük zararlar Osmanlı Dönemi ve biraz öncesinde yoğunluk kazanmıştır. Bu konu ile ayrıntılı bilgiler için bkz. T. A. Sinclair, *Eastern Turkey; An Architectural and Archaeological Survey*, London, 1987.

³⁷⁷ O dönemde bir geçiş evresi olarak, köyden yarı göçebelige geçiş olurken, günümüz toplumlarında ise geçiş evresi yarı göçebelikten yerleşik yaşama dönüş şeklindedir. Ayrıca yapılan tüm araç gereçler, süs eşyaları

eteklerinde yer alan Sütey Yaylası'nın Orta Tunç Çağı'nda da yoğun yerleşim gördüğü saptanmıştır³⁷⁸. Bu tür gelişmeler Doğu Anadolu'da yer alan yaylaların geneli için geçerlidir. M.Ö. II. binde yaşanmış olan iklim değişimleri insanları hayvancılık yapmaya itmiş olabilir. Fakat gelişen göçebe ve yarı göçebe yaşam biçimi yeni bir sosyo-ekonomik düzenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bölgedeki aşiret düzeninin temellerinin bu dönemde atılmış olabileceği düşünülmektedir³⁷⁹. Bu dönem bölgedeki aşiretlerin sayısının 40-60 arasında değiştiği düşünülmektedir³⁸⁰.

Bölgede coğrafi koşullar ve iklimin hayvancılığa elverişli olduğu ve göçebe yaşamla hayvanlardan elde edilen gelirden bir istikrar olduğu ve seçimin bu nedenle göçebelikten yana kullanıldığı öne sürülmüştür. Bu şartlar, bölge insanını tarafından geçmişten günümüze göçebe ve yarı göçebe yaşamın benimsenmesine yol açmıştır. Bu durum geçim ekonomisinin temelini oluşturmuştur.³⁸¹ Fakat bu toplumlara bu denli derinden etkileyen büyük değişimi sadece çevresel faktörler ve bu faktörlerin insanlara sağladığı³⁸² olanaklarla açıklamak oldukça zayıf bir ihtimaldir³⁸³.

Çünkü bu dönem içerisinde ormanlar üzerinde herhangi olumsuz bir etki olmamıştır. Ormanların yoğun bir şekilde tahrip edilmesi günümüze yakın bir zamanda olmuştur. Buna bağlı olarak iklimde de radikal bir değişim yaşandığı söylenemez. “*Yine de, Tunç Çağı bölgesel mimarisinde bile iklim ve sosyo-ekonomik faktörler, şiddetli bir depremde zarar görme tehlikesinden daha ağır basmıştır.*”³⁸⁴ Etnografik kayıtlar, kırsal yerleşme

göz alıcı bir teknoloji, hüner ve estetiğe kavuşmuştur. Materyal kültürde yaşanan bu önemli değişikliklere bakıldığı zaman tüm bu değişime yol açan etkenlerin tek bir nedene bağlanmayacağını gösterir.

³⁷⁸Sütey Yaylası günümüzde de yoğun bir şekilde yerleşme gören aktif bir yayladır. Özfirat bu yayla ve çevresindeki diğer yaylalarda yoğun çanak çömlek kalıntısı saptamıştır. Bkz. Aynur Özfirat, *Doğu Anadolu Yayla...*, s. IX-XI.

³⁷⁹ Fakat araştırmamız esnasında, görüştüğümüz bölge insanından aldığımız bilgilere göre, şimdi bölgede yaşayan insanlar bölgeye yaklaşık 500 yıl önce İran tarafından gelmişlerdir. Diyardin ilçesindeki halkın büyük bir kısmının bölgeye 500 yıl önce gelen yedi kardeşin soyundan oldukları aldığımız diğer bir bilgidir. Her bir kardeşin soyundan gelenler birer aşiret olmuşlardır.

³⁸⁰ Veli Sevin, “Orta ve Son...”, s. 346.

³⁸¹ Günümüzde ve geçmişte, bölgede yaşayan halklar göçebe ve yarı göçebe yaşamı benimsemişlerdir. Örneğin yakın bir geçmişe kadar güneydoğunun koyun ve keçi besleyen, Türk Yörük ve Kürt kökenli kimi aşiretleri Doğu Anadolu yüksek yaylalarını yoğun olarak kullanmaktaydılar. Hatta bu gün bile Van Havzası'nda Alacadağ ve Süphan, Ağrı bölgesinde Balıkgölü, Suluçem, Sinek ve Tendürek yaylaları her yıl Temmuz ayından Eylül ayına değin, on binlerce küçükbaş hayvana yetecek olanaklar sunar. Bkz. Veli Sevin, “Orta ve Son...”, s. 346.

³⁸² Bazı araştırmacılar insanların bu iklim koşulları içerisinde yaylaya çıkarak hayvancılık yapmalarının daha karlı olduğunu illeri sürmüşlerdir.

³⁸³ Veli Sevin, “Orta ve Son...”, s. 346.

³⁸⁴ Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 141.; “*Ağaç örtüsünün geniş çaplı yok edilmesi nedeniyle antropojenik faktörler, doğunun dağlık arazisindeki iklim değişikliğini etkilemiştir. Bu bölgede ağaçlar çeşitli nedenlerle kesilmiştir, ancak en sistematik zarara, kırsal toplulukların yerleşik düzene geçmesiyle*

dokusundaki değişikliklerin ekonomik ya da demografik değişikliklerden kaynaklandığını göstermektedir. Bu tür değişiklikler ve kırsal mimari ve toprak kullanımı üzerindeki etkileri, birkaç habitatta iyi belgelenmiştir. 19. yüzyılda hayvancılığın sadece tarım, bağcılık ve bahçeciliği tamamladığı, içinde Ermeni çiftçilerinde bulunduğu Kars ve Artvin'in bazı ilçelerinde, dağ vadilerindeki kırsal, yerleşme daha süreklidir. Sarp dağ yamaçlarındaki tarlaların, toprak kaybını önlemek için geniş kapsamlı teraslama gerektirmesi nedeniyle, bu çiftçiler ovalardaki çiftçilere oranla daha çok çalışmak zorundaydılar. I. Dünya Savaşı'nın ardından geniş çaplı hayvancılık, büyük ölçüde yoğun tarımın yerini almış ve bunun sonucunda dağlık arazi bölgenin çoğu kısmında, yerleşme dokusu köklü değişikliklere maruz kalmıştır³⁸⁵. Bu durum geçim ekonomisinin insan yaşamı üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

Daha önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi³⁸⁶ günümüze yakın zamanda terkedilmiş yaylalarda yıllara göre karşılaştırmalar yapılmış ve yapılan çalışmanın sonucunda yaylalarda hızlı bir formasyon yaşandığı ve elli yıl gibi kısa bir sürede³⁸⁷ neredeyse yüzeydeki tüm izlerin kaybolduğu tespit edilmiştir.

Bölge Arkeolojisine baktığımız zaman M.Ö. II. binyılda yaşanan sorunun ve bilgi eksikliğinin, bu dönemde insanların yerleşim alanlarını terkedip yaylalara çıkışı ile açıklanmaktadır³⁸⁸. İnsanların yaylada yaşamaya başlamaları yani yaşam tarzlarındaki değişiklik bu insanların mekanlarının da değişmesine yol açmıştır³⁸⁹. Kıl çadırlar ve genelde harçsız yapılan basit taş evler inşa ederek, yaşamaya başlayan bu insanlar mekanlarını ve yerleşim alanlarını hayvanlarının göçüne ya da çevresel sorunlardan daha çok güvenlik sebebiyle sık sık değiştirme gereği duymuşlardır³⁹⁰. 3000-4000 yıl önce

başlayan otlak ve ekili alanlar gereksinimi yol açmıştır. Son zamanlara ait örnekler, çoban gruplarında ormanlara ciddi zarar verebileceğini göstermiştir. Dağ otlaklarında otlatılan keçi sürülerinin ağaç filizleri ve yapraklarını yemesiyle verilen zarar, sürekli ve mevsimlik yerleşmelerin yoğunluğuyla orantılıdır. Bu nedenle Tunç ve Demir Çağlarında bu zararın çok büyük boyutlu olmadığını varsayabiliriz". Bkz. Jak Yakar, Anadolu'nun Etnoarkeolojisi..., s. 334-335

³⁸⁵ Jak Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi...*, s. 347.

³⁸⁶ Bkz. **Elli Yıl Önce Terkedilmiş Yaylalarda Formasyon-Transformasyon Süreci**, s. 63-64.

³⁸⁷ Bu süre M.Ö. II. bin yılları ile kıyaslandığı zaman gayet kısa olarak algılanmaktadır.

³⁸⁸ Bkz. *Arkeolojik Teoriler*, s. 65-72. Fakat bu terketme bazı yerleşim alanları için geçerli değildir. Sos höyük gibi bazı yerleşim yerlerinde mevsimlik yerleşimlerin devam ettiği bilinmektedir. Bunun yanında bazı yerleşim alanları çok sık terkedilip yeniden yerleşim olduğu için çok kalın bir dolgu tabakası olduğu gözlenmektedir. Buda çevresel ve geçimsel nedenlerden daha çok büyük bir güvenlik problemi olmuş olabileceğini akla getirmektedir.

³⁸⁹ R. L. Cibb, *Nomads in Archaeology*, Cambridge, 1991, s. 221.

³⁹⁰ Sos Höyükte yaşanan mimari değişimler, burada sosyo-ekonomik bir değişim olduğuna işaret etmektedir. M.Ö. III. binin ikinci yarısına tarihlenen, zemini yerin altında olan ve yuvarlak köşeli, dal örgü ve çamurdan

yaşanan bu değişim sırasında yerleşim gören merkezi höyüklerde yer alan büyük yapıların dahi toprakla kaplandığını düşündüğümüzde bu yüksek yaylalarda hiçbir ize rastlamamak doğaldır³⁹¹. Aslında bu yapıların birçoğu yok olmamakta, sadece toprakla örtülmektedir³⁹². Fakat kesintisiz bir yerleşim olmaması; yapı malzemesi olarak sadece taş kullanılması³⁹³, terkedilme sonrasında malzeme yığılmasını engellemiştir. Yüksek yaylalarda höyükleşmenin olmaması, bu nedenlere bağlanabilir³⁹⁴. Arkeolojide bu tür mevsimlik yerleşme alanlarının tespiti yüzeyde malzeme olmaması nedeniyle oldukça güçtür. Özellikle bu yerleşme yerlerinin günümüzde de olduğu gibi tarıma kapalı yüksek ve engebeli yaylalarda olması, bu durumu daha güç hale getirmektedir. Fakat herhangi bir dönemde yerleşme yeri olarak kullanılan alan günümüzde tarla vb. olarak kullanılırsa, toprak devinimi olduğundan dolayı toprak altında kalan malzeme yüzeye çıkar ve ancak bu şekilde tespit etmek mümkün olur³⁹⁵. Fakat Doğu Anadolu yaylaları tarıma elverişli alanlar olmadığından, tarım yapılmamaktadır. Sürülmeyen toprakta da herhangi bir devinim olmamaktadır. Çayır ve mera olarak kullanılan toprağın altında yer alan ve zaten çok az olan arkeolojik malzeme yüzeye çıkmamakta, böylece toprağın altında kalan yerleşmelerin tespiti de çok zorlaşmaktadır. Yapılan yüzey araştırmaları sonucu bu yüksek yaylalarda

yapılma duvarlara sahip ev bu yerleşim yerinde sadece mevsimlik oturulduğu fikrini akla getirmektedir. Birbirinden bağımsız ve hafif malzemelerle inşa edilen bu evlerin varlığı bu görüşü güçlendirmektedir. Ayrıca bu tür evlerin içinde taşınabilir ocak atlarının ele geçmesi bu insanların burada mevsimlik yaşadıkları düşüncesini daha da inanılır hale getirmektedir. Yani burada geçici olarak yaylacılık yada çiftçilik yaptıkları söylenebilir. Bkz. A. Sagona; M. Erkmen; C. Sagona; I. Thomas. "Excavations at Sos Höyük 1995: Second Preliminary Report", *Anatolian Studies XLVI*, 1996, s. 37; Sagona, A; M. Erkmen; C. Sagona; S. Howells. "Excavations at Sos Höyük 1996. Third Preliminary Report", *Anatolica XXIII*, 1997, s. 184.

³⁹¹ Bunun en büyük sebebi sık sık bahsettiğimiz gibi insanların kışlarını daha sıcak olan vadi yataklarında veya eski yerleşim alanları olan (günümüzde höyük olarak adlandırılan) yerlerde geçirmeleridir.

³⁹² Günümüz yaylalarına baktığımız zaman ter edildikten kıza bir süre sonra yapıların yıkılmaya başladığı, 20 yıllık bir yaylada yapıların toprak altında kaldığı ve 50 yıl sonra ise yapıların tamamen dağılıp toprakla kaplandığı ve bunun yanında hiçbir höyükleşme olmadığı gözlemlenmiştir. Bkz. **Tamamen Ter Edilmiş Yaylalarda Formasyon-Transformasyon Süreci**, s. 62-64.

³⁹³ Taş yapılar harçsız örülmekte bu yüzdende dağılan taşlar tekrar alıp kullanılmaktadır. Harçsız ve basit duvarlar yüzünden bir yığılma olmamaktadır. Kerpiç gibi yapı malzemeleri tekrar kullanılmadığından yerleşme alanlarında yıkıldıkları zaman düzlenir ve üzerine yeni yapılar inşa edilir ve böylece bir höyükleşme olur.

³⁹⁴ Aynı zamanda Tunç çağından bu güne kullanılan ve bölgede yer alan birçok yaylada halen höyükleşme olmamıştır. Çünkü yayladaki basit yapılar harçsız olduğundan ve çok büyük yapılar inşa edilmediğinden dolayı yıkılan bölümler çok çabuk onarılmakta veya aktarılıp yeniden inşa edilmektedir. Bu da höyükleşmenin önünde bir engeldir. Bkz. **Bir Yıl İçinde Yaşanan Formasyon-Transformasyon**, s 62.

³⁹⁵ Arkeolojide "Düz Yerleşme" ya da "Mevsimlik Yerleşme" olarak adlandırılan bu tür yerleşme alanlarının tespiti oldukça güçtür. Söylediğimiz gibi geçmişte de bu tür yerleşim alanları eğer tarla olarak kullanılmışsa, toprak deviniminden dolayı malzeme yüzeye çıkmış ve yüzey araştırmaları sonucu bu malzemelerin dikkat çekmesiyle bu tür yerleşmelerin tespiti sağlanmıştır. Geçmişte yerleşme yeri olarak kullanılan bu tür yer günümüzde tarla olarak kullanılmadığı zaman üzeri toprakla kaplandığı ve çimlenme olduğundan dolayı tespit etmek imkansız hale gelir. Çünkü çevresindeki alanlarla arasında hiçbir yükseklik veya derinlik farkı göze çarpmamaktadır.

yerleşim olmuş olabileceği anlaşılmıştır³⁹⁶. Bu yüzey araştırmaları sırasında bu yaylalarda yer alan olası nekropol alanlarında yoğun olarak rastlanan çanak çömlek kalıntıları dikkati yüksek yaylalara çekmiş ve bu kadar fazla çanak çömlek kalıntısının yerleşim olmaksızın yüzeye çıkamayacağını akıllara getirmiştir. Fakat buralarda ele geçirilen malzemelerin büyük bir bölümünün mezarlık alanlarından kaçak kazılar sonucu elde edilmesi, sadece çanak çömleğe bakılarak Doğu Anadolu’da II. binyılda yoğun olarak yaşanmış olan değişimin anlaşılması olası değildir³⁹⁷. Bölgede mezarlar ise günümüzde de olduğu gibi yerleşim alanlarının dışına kurulmuş olmalıdır. Bu yüzden mezarlık alanlarını çıkış noktası olarak yerleşim yerlerini tespit etmek çok zordur.

Anlaşıldığı kadarıyla hem arkeolojik verilerin yetersizliği, hem de M.Ö. II. binle ilgili fazla araştırma yapılmamış olmasından dolayı, bir fikir birliği sağlanamamıştır. Fakat dönemle ilgili teoriler içerisinde en akla yatkın olan; bu bölgede yaşanan değişimin dışarıdan gelen başka bir kültürün etkisiyle olduğudur. Çünkü bu dönem içerisinde bir iklim değişikliğinin olmadığı belirtilmiştir. Bu insanların kendi içlerinde çıkan geniş kapsamlı bir isyan sonucu³⁹⁸ yaşamlarında değişikliğe gittikleri aklımıza gelse de, M.Ö. II. binde büyük bir devlet olgusu olmadığından bu tür kapsamlı bir isyanın yaşanmış olma

³⁹⁶ Özellikle A. Özfirat’ın bölgede yaptığı yüzey araştırmaları sonucu birçok tespit yapılmıştır.

³⁹⁷ (Başgelen, N. 2001). Bkz. Aynur Özfirat, *Doğu Anadolu Yayla...*, s. XII.

³⁹⁸ Örneğin, Celali isyanları sırasında insanlar, can ve mal güvenliklerini sağlamak için yüksek yaylalara çıkmışlardır. “17. yy. sonlarından itibaren Osmanlı sosyal ve askeri yapısının bozulması sonucunda çeşitli bölgelerde Celali İsyancılar çıkmış ve yerleşik halkın sıkıntısı artmıştır. Celaliler döneminde isyancılarla konar-göçer aşiretlerin hareketleri birbirine karışmıştır. Yerleşik halk bu unsurların baskılarına karşı, kadılar aracılığıyla devlete sürekli şikâyet mektubu göndermişler ve kendilerini korumaları için silahlanmalarına izin verilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine devlet bölgelerde güvenliği sağlayabilmek için “İl erleri” (günümüzdeki köy korucuları) adıyla halktan bazı kişileri silahlandırmıştır. Fakat zamanla il erlerinden de celaliler çıkmış, halktan birçoğu da çiftini çubuğunu bırakıp dağa çıkarak “Çift Bozan” denilen isyan grubunu oluşturmuştur. Alınan önlemlere rağmen bu dönemde, ne konar-göçer aşiretleri devlete ve toprağa bağlamak, ne celali gruplarını halktan soyutlamak ve dolayısıyla ne de bölgelerde asayışı sağlamak mümkün olabilmiştir. Diğer yandan bu gelişmelere bakıldığında, konar-göçer aşiretlerin yerleşik halka karşı zarar verici tutumlarının yalnız yaşam tarzlarından kaynaklanmadığı, aynı zamanda yerleşmiş nüfusu, devletin kendilerine karşı kullanacağı hazır güçler olarak görmelerinden de kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Uzun savaş ve isyan yıllarında halkın can ve mal güvenliğinin sağlanamayışı üretimin düşmesine, toprak gelirinin azalmasına, köylerin harap olmasına ve boşalmasına neden olmuştur. Osmanlı bu yüzden bazı ıslahatlar yapmak zorunda kalmıştır. Bu ıslahatlar ve sağlanan olanaklarla konar- göçer aşiretlerden bazıları kendilerinden yerleşik hayata geçmek istemişler ve çadır kurarak ya da konakladıkları geçici mekânlarda ev yaparak yerleşmişlerdir. Yerleşen nüfus arttıkça bu göçebe yerleri yeni köy ve kasabalara dönüşmüştür. 18. yy. iskan siyasetinde Celali İsyancılarının etkisi daha da artmıştır. Celalilerin huzur vermediği reaya kitleler halinde toprağı terk etmekte ve köyler boşalmaktaydı. Devletin köylerde aldığı önlemler fayda vermeyince halk, Celali unsurlarının ulaşamayacağı yerlerde kurulan yerleşim birimlerinde iskan edilmişlerdir. Bkz. Fikret Babuş, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskan Siyaseti ve Uygulamaları*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 32-33. Ayrıca bkz. Sinan Marufoğlu, “Osmanlı Döneminde Güney Irak’ta Devlet Aşiret İlişkileri 1831-19144” *XIV. Türk Tarih Kongresi*, II. Cilt, I. Kısım, Ankara, 2005, s. 621-638.

olasılığı düşüktür. Bu kültür kendi içinde bir değişim yaşamış olsaydı; yaşam biçimi dışında kültürel (ideolojik vs.) anlamda büyük bir değişimin olmaması gerekirdi.

Bu bağlamda, Bize göre, bu değişim dışarıdan gelen farklı bir kültürün etkisi ile yaşanmıştır. Çünkü yüksek yaylalarda ele geçirilen tüm arkeolojik veriler, yeni bir kültürün izlerini taşımaktadır. Doğu Anadolu'ya gelen bu kültürün, daha önce bu bölgede yaşayan kültürleri bölgeden uzaklaştırıp kendi kültürünü mü yaşadı, yoksa burada yaşayan kültürlerin yaşam tarzlarını değiştirecek kadar etkili mi olduğu konusunu şu an elde edilen arkeolojik verilerle anlamak zordur. Fakat bu kültürel değişimin dışarıdan gelen bir topluluğun etkisiyle yaşandığı bir gerçektir.

Sonuç olarak, bu değişimin yaşandığı yüksek yaylalarda, M.Ö. II. binde³⁹⁹, yaşayan bu kültürün özelliği, farklı çanak çömlek kullanımının yanı sıra, kurgan geleneğinin görülmesidir. Doğu Anadolu yüksek yaylasında yer alan Orta Tunç Çağı'na ait çok büyük boyutlarda olan ve zengin gömü hediyeleri bulunan kurganlar yer alır, fakat yerleşime ait kalıntılar yoktur⁴⁰⁰. Bu çalışmayla M.Ö. II. binde kullanılan geçici mimarinin günümüze ulaşmamasının sebepleri, höyükleşme sorunu ve günümüzde yerleşim yerlerinin tespit edilememesinin nedenleri anlaşılmış ve farklı bir bakış açısı sunulmuştur.

³⁹⁹ Orta Tunç Çağı'nda

⁴⁰⁰ Bkz. Aynur Özfirat, *Doğu Anadolu Yayla...*, s. 114.

KAYNAKÇA

- Aktüre, Sevgi. *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- Alkım, H. "Explorations and Excavations in Turkey, 1964", *Anatolica 1*: 1-42, 1967.
 "Explorations and Excavations in Turkey, 1965-1966", *Anatolica 2*: 1-74, 1968.
 "Explorations and Excavations in Turkey, 1967 and 1968", *Anatolica 1*: 1-42, 1969-70.
- Arslan, Hüseyin. *16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001.
- Aşan, M. B. "Hamit Zübeyir Koşay'ın Hayatı ve Eserleri", *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri*, Erciyas Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kayseri, 1996.
- Atalay, İ. *Türkiye Coğrafyası*, İzmir, 1997.
- Atalay, İ; K. Mortan. *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İstanbul, 1997.
- Atalay, İ; M. Tekin; Ö. Yılmaz. *Kuzeydoğu Anadolu'nun Ekosistemleri*, Ormancılık Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1985.
- Atay, T. "Kavramlar Kargaşası, Bilim Dalları Çatışması, Dünyada ve Türkiye'de Sosyal İçerikli Antropolojiyi Adlandırma Sorunu", *Folklor/edebiyat*, 22/VI, 2000.
- Babuş, Fikret. *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Bahn, P. *Archaeology A Very Short Introduction*, New York, 1996.
 Arkeolojinin ABC'si, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Balkan, K; O. Sümer. "1965 Yılı Ani Kazıları Hakkında Kısa Rapor", *Türk Arkeoloji Dergisi XIV/1-2*: 103-118, 1965.
- Barthold, W. "Ani" *İslam Ansiklopedisi I*: 435-437, 1940.
- Bates, Daniel G. *The Yörük of Southeastern Turkey: A Study of Social Organization and Land Use*, Ann Arbor: University Microfilms, 1971.
- Bates, Daniel G. "Differential Access to Pasture in a Nomadic Pastoral Society: The Yörük of Southeastern Turkey." *Journal of Asian and African Studies* 7: 48-59, 1972.

- Bates, Daniel G. "Nomadic Settlement in Turkey." In *When Nomads Settle: Processes of Sedentarization as Adaptation and Response*, edited by Philip K. Salzman, 124-139. New York, 1980.
- Belli, O; E. Konyar. *Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropollerini*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003.
- Belli, O.; V. Sevin. *Nahçıvan'da Arkeolojik Araştırmalar 1998*, İstanbul, 1999.
- Belli, O.; Veli Bahşaliev. *Nahçıvan Bölgesi'nde Orta ve Son Tunç Çağı Boya Bezemeli Çanak Çömlek Kültürü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001.
- Bernbeck, R. *Stepe Als Kulturlandschaft*, Berlin, 1993.
- Bertram, J. K. *Grab und Bestattungssitten des späten 3. und des 2. Jahrtausends v. Chr. im Kaukasusgebiet*, Deutschland, 2003.
- Bill, A. *Studien zu den Grabern des 6. bis 1. Jahrhunderts v. Chr. In Georgien*, Berlin, 2003.
- Bossert, T. *Altanatolien, Kunst und Handwerk in Kleinasien von den Anfängen bis zum völligen Aufgeben in der griechischen Kultur*, Berlin, 1942.
- Bozkurt, V. *Değişen Dünyada Sosyoloji; Temeller, Kavramlar, Kuramlar*, İstanbul, 2008.
- Burney, C. A. "Urartian Fortresses and Towns in the Van Region", *Anatolian Studies VII*: 37-53, 1957.
 "Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze", *Anatolian Studies VIII*: 157-209, 1958.
From Village to Empire, Oxford, 1977.
- Burney, C. A; D. M. Lang. *Peoples of the Hills: Ancient Ararat and the Caucasus*, London, 1971.
- Butlin, R. A. *Historical Geography, Through the Gates of Space and Time*, Edward Arnold, London, 1993.
- Ceylan A. "Erzurum Ovası'nda Önemli Bir Merkez", *Erzurum Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi 26:29-42* 2000.
- Cribb, R. *Nomads in Archaeology*, Cambridge, 2001/2004.
- Çevik, Özlem. *Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005.
- Çilingiroğlu, A. "Van Gölü Havzasında M.Ö. 2. Bin Kültürüne Ait Bazı Veriler", *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 25-29, 1983.
 "Van-Dilkaya Höyüğü 1984 Kazıları", *Kazı Sonuçları Toplantısı VII:151-162*, 1985.

- “Van Bölgesi ve Ordu İli Yüzey Araştırması”, *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 311–322, 1986.
- “Van-Dilkaya Höyüğü Kazısı”, *Kazı Sonuçları Toplantısı IX. 1:229-247*, 1987.
- Urartu Tarihi*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 77, Bornova, 1994.
- “The Second Millenium Painted Pottery Tradition of the Van Lake Basin”, *Anatolian Studies 34*: 129-140.
- Darkot, B. “Doğu Anadolu’nun Coğrafi Özellikleri”, *Erzurum Üniversitesi Araştırma Dergisi 5*: 111–118, 1972.
- David, N; C. Kramer. *Ethnoarchaeology in Action*, Cambridge, 2001.
- Diñçol, A. M-S. Kantman. “Arkeolojide Yeni Kavramlar ve Metodolojik Araştırma Planlaması”, *Analitik Arkeoloji*, Anadolu Araştırmaları III, İstanbul.
- Doğanay, H. *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997.
- Eberhard, Wolfram. "Nomads and Farmers in Southeastern Turkey: Problems of Settlement." *Chiens 6*:32-49, 1953.
- Duru, R. *Değirmentepe Kazısı 1973*, 1979.
- Edens, C. “Transcaucasia at the End of the Early Bronze Age”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research 299–300*: 53–64, 1995.
- Emiroğlu, M. *Bolu’da Yaylalar ve Yaylacılık*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara. 1977.
- Erinç, S. *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1953.
- Ertem, H. *Han İbrahim Şah Kazısı 1970-1971*, 1982.
- Erzen, A. *Doğu Anadolu ve Urartular*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984.
- Erzen, A; E. Bilgiç; B. Ögün; Y. Boysal. “Van Çevresi 1963 Çalışmaları”, *Türk Arkeoloji Dergisi XIII/2*: 34–36, 1963.
- Ercan, Fuat. *Kırsal Yapıda Toplumsal Değişme*, Ezgi Matbaacılık, İstanbul, 2008.
- Esin, U. “Tepecik Kazısı 1968 Yılı Ön Raporu”, *1968 Yaz Çalışmaları ODTÜ Keban Projesi Yayınları Seri 1, No. 4*; 147-158, 1970.
- “Tepecik Kazısı 1971”, *Keban Projesi 1971 Çalışmaları ODTÜ Keban Projesi Yayınları Seri 1, No. 4*; 109-121, 1974.
- “Tepecik 1974”, *Anatolian Studies 25*:46-49, 1975.
- “Tülintepe 1974” *Anatolian Studies 25*:46-49, 1975.
- “Tepecik Kazısı 1972” *Keban Projesi 1972 Çalışmaları ODTÜ Keban Projesi Yayınları Seri 1, No. 5*:101-108, 1976.
- U. Esin, “Tepecik Kazısı 1974” *Keban Projesi 1974-1995 Çalışmaları ODTÜ Keban Projesi Yayınları Seri 1, No. 7*:71-93, 1982.

“Tepecik Kurtarma Kazıları” *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, 2000.

Glumac, P; D. Anthony. “Culture and Environment in the Prehistoric Caucasus: The Neolithic Through the Early Bronze Age”, *Chronologies in Old World Archaeology*, Chicago, 1992.

Güneri, A. S. “Erzurum Çevresindeki Höyüklerin Yüzey Araştırması”, *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*: 45–103, 1988.

“Erzurum ve Çevresindeki Höyüklerin Yüzey Araştırması”, *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, Ankara, 1987.

“Doğu Anadolu’da Yeni Gözlemler”, *Türk Arkeoloji Dergisi XXX*: 149–195, 1992.

“Erzurum Karaz, Pulur ve Güzelova’da Geç Karaz Kültürü Evresi Yerleşmeleri İle İlgili Arkeolojik Keşifler”, *Doğudan Yükselen Işık; Arkeoloji Yazıları*, İstanbul, 2008.

Güngördü, E. *Türkiye’nin Coğrafyası*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2003.

Gürbüz, O. *Van Gölü Çevresi’nin Coğrafyası (Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış doktora tezi), İstanbul, 1994.

“Van Gölü Çevresinde Kır Yerleşmeleri”, *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi* 6: 91–135, 1998.

“Van Gölü Çevresinde Kır Yerleşmelerinin Coğrafi Esasları”, *Çağlar Boyunca Anadolu’da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu, Habitat II*, İstanbul Üniversitesi, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, Bilimsel Toplantılar Serisi 1, İstanbul, 1999.

“Türkiye’de Göçebe Mesken Örneği; Çadır”, *Türk Coğrafya Dergisi*, 32: 185–196.

Horne, L. *Village Spaces (Settlement and Society in Northeastern Iran)*, London, 1994.

İşıklı, M. “Erzurum Bölgesi’nde Karaz Kültürü’nün Başlangıcı, Son Dönem araştırmalarının Genel Bir Değerlendirmesi”, *Doğudan Yükselen Işık; Arkeoloji Yazıları*, İstanbul, 2008.

İçişleri Bakanlığı, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun Genel Durumu*, (Mesleki Rehber), Birinci Kitap, Cilt I, Ankara, 1972.

İzıbrak, R. *Cilo Dağı ile Van Gölü Çevresinde Coğrafya Araştırmaları*, İstanbul, 1951.

İzıbrak, R. *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Öğretmen Kitapları Dizisi, İstanbul, 1992.

Kalkan, A. *Etnoarkeolojinin Anadolu’da Uygulanabilirliği*, Aydın Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2009.

Kılıç, S; H. Çalışkan. “Van Gölü’nün Kuzeybatısında İki Karaz Höyüğü: Giriktepe ve Çelebibağı”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi:123*: 131–140, İstanbul, 2006.

- Korfmann, M. *Tilkitepe. Die Ersten Ansätze Prahistorischer Forschung in der Östlichen Türkei*, Istanbulur Mitteilungen Beiheft 26, Tübingen, 1982.
- Korfmann, M; R. Aslan; Stephan W. E. Blum. *Studies in Ethnoarchaeology 1*, Tübingen, 2003.
- Koşay, H. Z. *Etnografya ve Folklor Kılavuzu*, Ulusal Matbaa, Ankara, 1939.
Les Fouilles d' Alaca Höyük, Ankara, 1951.
 "Türkiye'de Eski Medeniyetlerin Maddi Kültürde Temadisi", *IV. Türk Tarih Kongresi*: 214–215, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1952.
 "Türkiye Halkının Maddi Kültürüne Dair Araştırmalar I. Çiftçilik", *Türk Etnografya Dergisi I*: 7–55, 1956.
 "Türkiye Halkının Maddi Kültürüne Dair Araştırmalar II. (Kap Kaçak, Ocak vs.)", *Türk Etnografya Dergisi II*: 7–28, 1957.
 "Türkiye Halkının Maddi Kültürüne Dair Araştırmalar III. Hayvancılık", *Türk Etnografya Dergisi III*: 5–59, 1959.
Keban Project Pulur Excavations, Ankara, 1976.
Pulur: Etnografya ve Folklor Araştırmaları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları, Ankara, 1977.
- Koşay, H. Z.; H. Vary, *Pulur Kazısı, 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:24, Ankara, 1964.
Güzelova (Turfanç) Erzurum Kazısı 1961, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:46, Fen Edebiyat Fakültesi Araştırmaları, Seri No: 20, Ankara, 1967.
- Koşay, H. Z; Kılıç S. "Güzelova (Erzurum) Etnografya ve Folkloruna Dair Notlar", *Türk Etnografya Dergisi 6*: 69–89, 1965.
- Koşay, H. Z; K. Turfan. "Erzurum-Karaz Kazısı Raporu", *Bellekten 23/91*, 1959, s. 349-413.
- Koşay, H. Z; Ülkü A. "Anadolu'da İpdidai Çanak-çömlekçilik", *Türk Etnografya Dergisi 5*: 89–93, 1964.
- Koyunlu, A. "Etnohistorya Yönünden Elazığ, Munzuroğlu Köyü'nde Bir Evin İncelenme Denemesi", *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*: 215–218, 1976.
- Kökten, İ. K. "Doğu Anadolu Kars Bölgesinin Tarih Öncesi Araştırmalarına Dair İlk Not", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi I*,/2: 119–121, 1943.
 "Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor", *Bellekten VII*/27: 601–613, 1943
 "Orta-Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları", *Bellekten VIII*/32: 659–680, 1944.
 "Kuzey-Doğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi III*,/5: 465–486, 1945.
 "1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları", *Bellekten XI*/43: 431–472, 1947.
 "Karsın Tarih Öncesi", *III. Türk Tarih Kongresi*: 194–204, 1948.

- “1944–48 Yıllarında Prehistoryası Araştırılan Yerler”, *IV. Türk Tarih Kongresi*: 179–209, 1952.
- “1952 Yılında Yaptığım Tarihöncesi Araştırmaları Hakkında”, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi XI*, 2–4: 177–209, 1953.
- “Kars Çevresinde Dıptarih Araştırmaları ve Yazılıklıya Resimleri”, *V. Atatürk Konferansları*: 95–104, 1991.
- Kutlu, M. *Şavaklı Türkmenlerde Göçer Hayvancılık*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara, 1987.
- Marufoğlu, Sinan. “Osmanlı Döneminde Kuzey Irak’ta Devlet-Aşiret İlişkileri, 1831-1914”, *XIV. Türk Tarih Kongresi*, II. Cilt, I. Kısım: 621-638, Ankara, 2005.
- Mellaart, J. “Anatolia, c. 2300–1750 B.C.”, *Cambridge Ancient History II/2*: 681–703, 1971.
- Mellink, M. J. “Archaeology in Asia Minor”, *American Journal of Archaeology* 69: 133–161, 1965.
- “Archaeology in Asia Minor”, *American Journal of Archaeology* 72: 125–147, 1968.
- “Archaeology in Asia Minor”, *American Journal of Archaeology* 71: 155–174, 1969.
- Mitchell, J. B. *Historical Geography*, Hodder and Stoughton, London, 1975.
- Ökse, A. T. “Verbreitung der Transkaukasischen Kultur in der Sivas-Region”, *Istanbulur Mitteilungen* 43: 133–146, 1993.
- “Sivas İli 1992 Yüzey Araştırması”, *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 243–258, 1994.
- “Sivas İli 1993 Yüzey Araştırması”, *XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 317–329, 1995.
- “Yukarı Kızılırmak Havzası Tunç Çağları ve Demirçığ Yerleşim Tarihi”, *Belleter LXII/234*: 229–355, 1998.
- “Sivas İli 1998 Yüzey Araştırması”, *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2: 11–24, 2000.
- “Sivas’da Hitit Çağı Öncesi Yerleşim Sistemlerinde Devamlılık ve Değişim” *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 22/1: 63–72, 2005.
- Örnek, S. V. “Etnolojinin Tarihçesi, Başlıca Ekolleri, Görevleri”, *Antropoloji*, 4, 1969.
- Özçağlar, A. “Türkiye’de Küçükbaş ve Büyükbaş Hayvanların Dağılışı” *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 4: 19–61.
- Özdoğan, M. “Arkeoloji Nedir? Ne Değildir? Ne Olmalıdır?” *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 14: 20-25, 1991.
- “Çağdaşlaşma ve Türk Arkeolojisi, Arkeolojinin Görmediğimiz Yüzü” *Toplumsal Tarih* 101: 42-45, 2002.

- Özfirat, A. “M.Ö. II. Binyıl Doğu Anadolu Boyalı Seramik Kültürleri Üzerine Araştırmalar”, *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 359–377, 1994.
 “1997 Yılı Bitlis-Muş Yüzey Araştırması: Tunç ve Demir Çağlar”, *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*: 1–22, 1999.
 “Doğu Anadolu’da M.Ö. II. Binyıl Kültürlerinin Araştırılması”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara, 2000.
Doğu Anadolu Yayla Kültürleri (M.Ö. II. Binyıl), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001.
- Pehlivan, M. *En Eski Çağlardan Urartu’nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi*, 45-46.
- Renfrew, C; P.Bahn. *Archaeology, Theories, Methods and Practice*, London, 2004.
- Roberts, Brian K. *Landscapes of Settlement; Prehistory to the Present*, London and New York, 1996.
- Sagona, A. *The Caucasian Region in the Early Bronze Age*, British Archaeological Reports International Series 214, Oxford, 1984.
- Sagona, A; C. Sagona. “Excavations at Sos Höyük 1998”, *21. Kazı Sonuçları Toplantısı I*: 143–144, 2000.
- Sagona, A; C. Sagona; H. Özkorucuklu. “Excavations at Sos Höyük 1995: First Preliminary Report”, *Anatolian Studies XLV*: 193–218, 1995.
 “Excavations at Sos Höyük 1994”, *XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*: 151–155, 1996.
- Sagona, A; E. Pemberton ve I. McPhee, “Excavations at Büyüktepe Höyük 1990: First Preliminary Report”, *Anatolian Studies 41*:145-158, 1991.
- Sagona, A; M. Erkmen; C. Sagona; I. Thomas. “Excavations at Sos Höyük 1995: Second Preliminary Report”, *Anatolian Studies XLVI*: 22–52, 1996.
- Sagona, A; M. Erkmen; C. Sagona. “Excavations at Sos Höyük 1995”, *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*: 137–143, 1997.
 “Excavations at Sos Höyük 1996”, *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı I*: 245–250, 1998.
 “Excavations at Sos Höyük 1997”, *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı I*: 205–206, 1999.
- Sagona, A; M. Erkmen; C. Sagona; S. Howells. “Excavations at Sos Höyük 1996. Third Preliminary Report”, *Anatolica XXIII*: 181–226, 1997.
- Sagona, A; M. Erkmen; C. Sagona; I. McNiven; S. Howells. “Excavations at Sos Höyük 1997. Fourth Preliminary Report”, *Anatolica XXIV*: 31–64, 1998.
- Saraçoğlu, H. *Doğu Anadolu*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 176, İstanbul, 1989.

- Schiffer, Michael B. "Toward the Identification of Formation Processes", *American Antiquity*, Vol. 48, No. 4: 675-706, 1983.
- Schiffer, Michael B. "Archaeological Context and Systemic Context", *American Antiquity*, Vol. 37, No. 21: 156-165, 1972.
- Sevin, V. "Van Bölgesi Yüzey Araştırması 1984", *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı*: 287–295, 1986.
 "The excavations at the Van castle mound", (A. Çilingiroğlu, D. French(Yay.)), *Anatolian Iron Ages 3*: 221–228, Ankara, 1994.
 "Van/Ernis (Ünseli) Nekropolü Erken Demir Çağ Çanaak Çömleri", *Anadolu Araştırmaları XIV*: 439-467, 1996.
 "Orta ve Son Tunç Çağı Doğu Anadolu: Yaylalarda Yükselen Uygarlık", *Arkeoatlas*, Özel Sayı, İstanbul, 2011.
- Sevin, V; Z. Derin. "İmikuşağı Kazıları, 1985", *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*: 181–204, 1987.
- Sevin, V; E. Kavaklı, "Karagündüz Höyüğü ve Nekropolü 1994 Yılı Kurtarma Kazıları", *XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*: 337–361, 1996.
Bir Erken Demir Çağ Nekropolü Van/Karagündüz, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1996.
- Sevin, V.; A. Özfırat, "Anadolu'da Yeni Bir Uygarlık/Hakkari Stelleri: Hubuskia Prensleri", *Arkeoloji ve Sanat 87*, 1998.
- Sevin, V; E. Kavaklı; A. Özfırat. "Karagündüz Höyüğü ve Nekropolü 1995–1996 Yılı Kurtarma Kazıları", *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı I*: 571–589, 1998.
- Sevin, V; A. Özfırat; E. Kavaklı. "Van Karagündüz Höyüğü Kazıları (1997 Çalışmaları)", *Bellekten LXIII/238*: 847–881, 2000.
 "Karagündüz Höyüğü 1998 Yılı Kurtarma Kazıları", *21. Kazı Sonuçları Toplantısı I*: 409–420, 2000.
- Sinclair, T. A. *Eastern Turkey; An Architectural and Archaeological Survey*, London, 1987.
- Somuncu, M. *Aladağlar Yaylacılık ve Dağ Göçebeliği Konusunda Bir Araştırma*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2005.
- Sözer, N. *Kuzeydoğu Anadolu'da Yaylacılık*, Ankara, 1972.
- Susar, A. F. "Etnolojik Belgeleme-Etnografik Film ve Sözlü Tarih Çalışmalarının Antropolojideki Yeri", *Gelenekten Geleceğe Antropoloji, II. Ulusal Antropoloji Konferansının Derlemesi*, İstanbul, 2005.

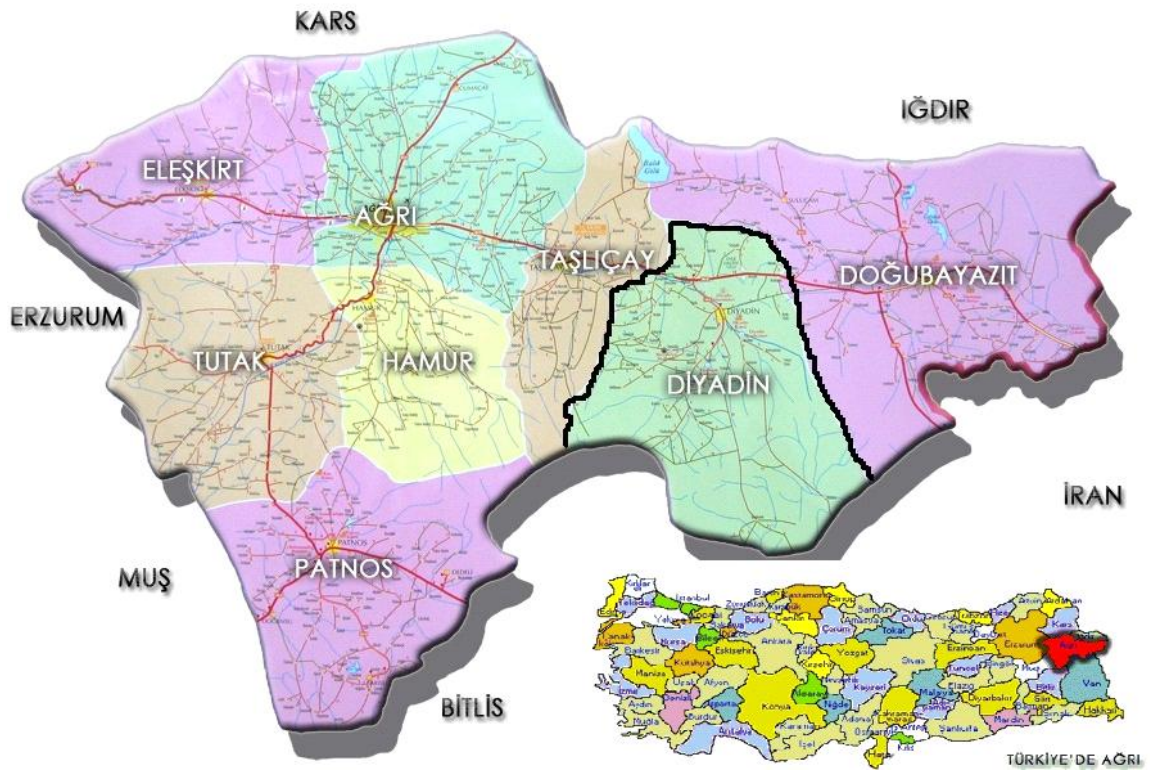
- Şişman, B. “Kültürel, Yapısal ve İşlevsel Açından Doğu Karadeniz’de Yaylacılık ve Yayla Şenlikleri (Hıdırnebi ve Kadirga Yaylaları Örneği)” *VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*, Gaziantep, 2006.
- Takaoğlu, T. *Ethnoarchaeological Investigations in Rular Anatolia I*, Ege Yayınları, İstanbul, 2004.
- Takaoğlu, T. “Ethnoarchaeology in Turkey. A historical approach” *Ethnoarchaeological Investigations in Rular Anatolia I*, Ege Yayınları, İstanbul, 2004.
- Tarhan, M; V. Sevin. “Van Bölgesi Urartu Araştırmaları”, *Anadolu Araştırmaları IV-V*: 347–360, 1976–77.
 “Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1989”, *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı II*: 429–456, 1991.
 “Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1991”, *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*: 407–429, 1993.
 “Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1990 Yılı Çalışmaları”, *Bellekten LVIII/220*: 843–861, 1994.
- Tezcan, Mahmut. *Kan Davaları; Sosyal Antropolojik Yaklaşım*, Ankara, 1981.
- Tolun-Denker, B. *Yerleşme Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları 2575, İstanbul, 1977.
- Tunçdilek, N. “Türkiye’de Yaylalar ve Yaylacılık” İstanbul Üniversitesi *Coğrafya Enstitüsü Dergisi* 7/14: 15–28, 1964.
 “Türkiye’de Yaylalar ve Yaylacılık” İstanbul Üniversitesi *Coğrafya Enstitüsü Dergisi* 7/14: 15–28, 1964.
Türkiye İskân Coğrafyası: Kır İskanı (Köy-Altı İskan Şekilleri), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1967.
- Türkdoğan, Orhan. *Kültür-Değişme ve Toplumsal Çözülme*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.
-*Türkiye Coğrafya Atlası*, D.B.R. Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A.Ş., İstanbul, 2004.
- Ünsal, Artun. *Kan Davası*, (çev. Niyazi Öktem, Emre Öktem), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.
- Yakar, J. “Etnografya Işığında Arkeolojide Sosyal ve Kültürel Değerlendirmeler”, *Colloquium Anatolicum I*, 2002.
Anadolu’nun Etnoarkeolojisi, (çev. Selen Hırçın Riegel), Homer Kitabevi, İstanbul, 2007.
- Yakar, J; A. G. Salzman. “Archaeological Survey in the Malatya and Sivas Provinces 1977”, *Tel Aviv* 6: 34–53, 1979.

- Yakar, J; A. Gürsan Salzmann, "Archaeological Survey in the Malatya and Sivas Provinces", *Tel Aviv* 6: 34-53, 1979.
- Yalman, A. R. *Cenupta Türkmen Oymakları I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, (Hazırlayan: Sabahat Emir), Ankara, 1977.
Cenupta Türkmen Oymakları II, Kültür Bakanlığı Yayınları, (Hazırlayan: Sabahat Emir), Ankara, 1977.
- Yavi, Ersan. *Eskiçağdan Günümüze Doğu Anadolu Bölgesi'nin Geri Kalmışlığı Üzerine Bir Derleme; Doğu Anadolu ve Erzincan*, Özyurt Matbaacılık, Ankara, 1994.
- Yaylalı, S. İ.Ö. 2. Binyılda Doğu Anadolu Boyalı Seramiği, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış doktora tezi)*, Erzurum, 1993.
"Doğu Anadolu Erken Tunç Çağ Kültürü", *Doğudan Yükselen Işık; Arkeoloji Yazıları*, İstanbul, 2008.
- Yücel, T. "Türkiye'de Kır Yerleşme Tipleri", *Türk Kültürü Araştırmaları XXVI*: 61-70.
<www.manzaram.blogcu.com> (19.02.2011).
<http://www.resimsehri.com/turkiye-resimleri/agri-haritasi1479.html/attachment/agri-haritasi-2> (19.02.2010).
http://www.loadtr.com/394559T%C3%BCrkiyeden_A%C4%9Fr%C4%B1_Haritas%C4%B1.htm (19.02.2010).
<<http://www.hgk.mil.tr>> (15.03.2010).

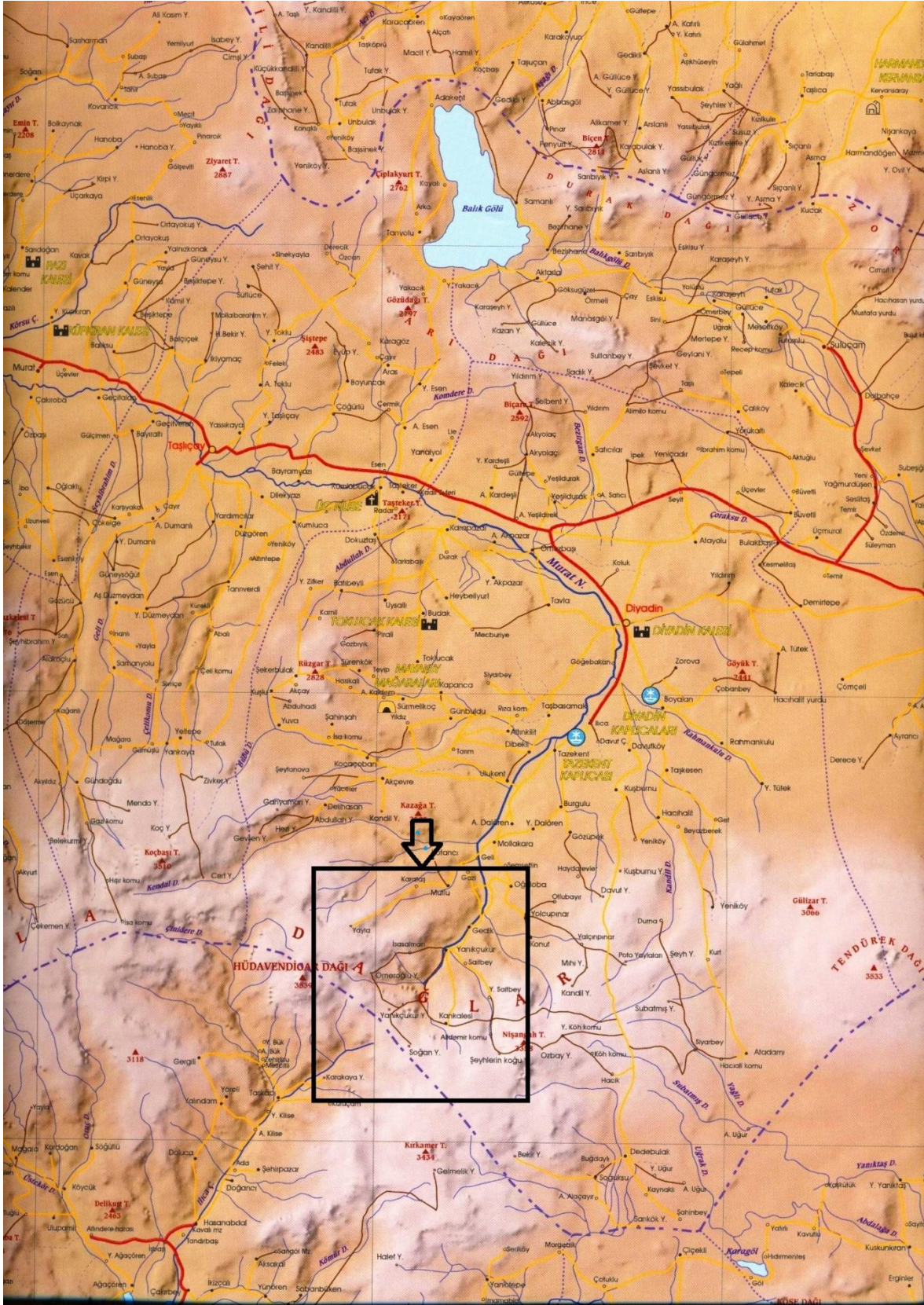
HARİTALAR

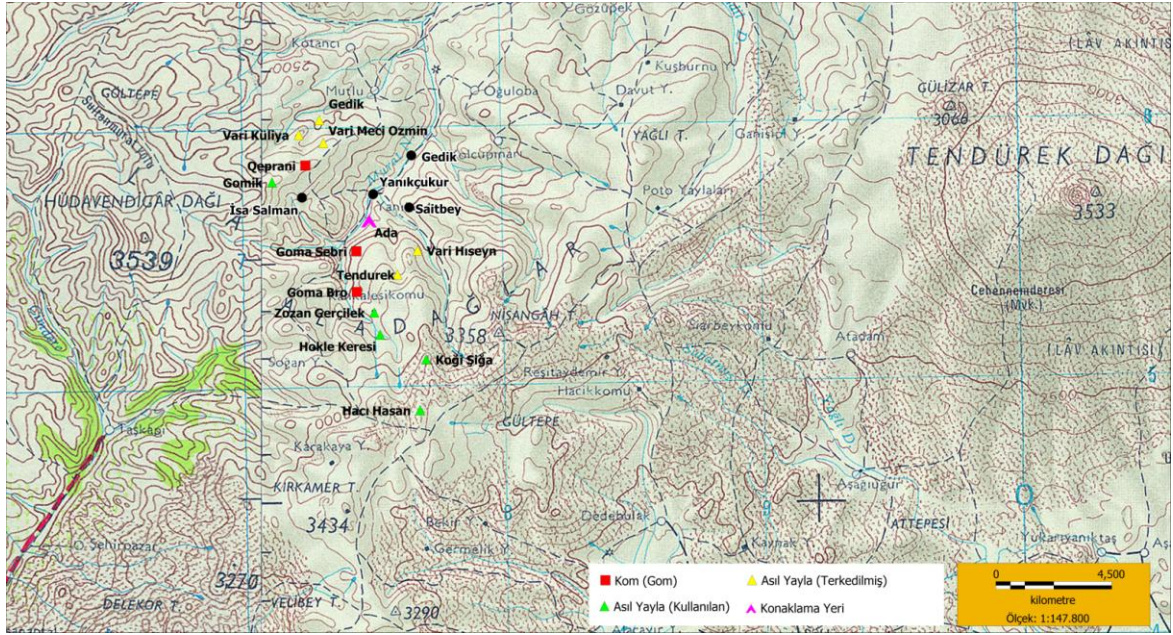
Harita 1: Türkiye fiziki haritası, (<http://www.hgk.mil.tr>.15.03.2010).

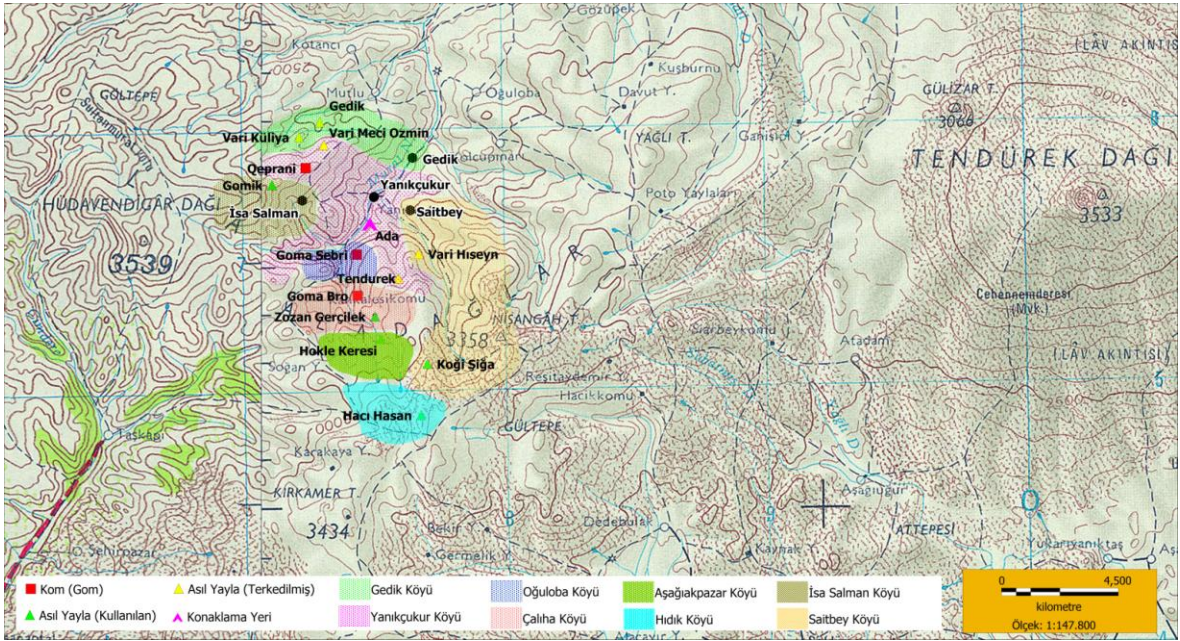
Harita 2: Türkiye'de Ağrı, Diyarbakır <<http://www.loadtr.com>> (19.02.2010),
<<http://www.resimsehri.com>> (19.02.2010).

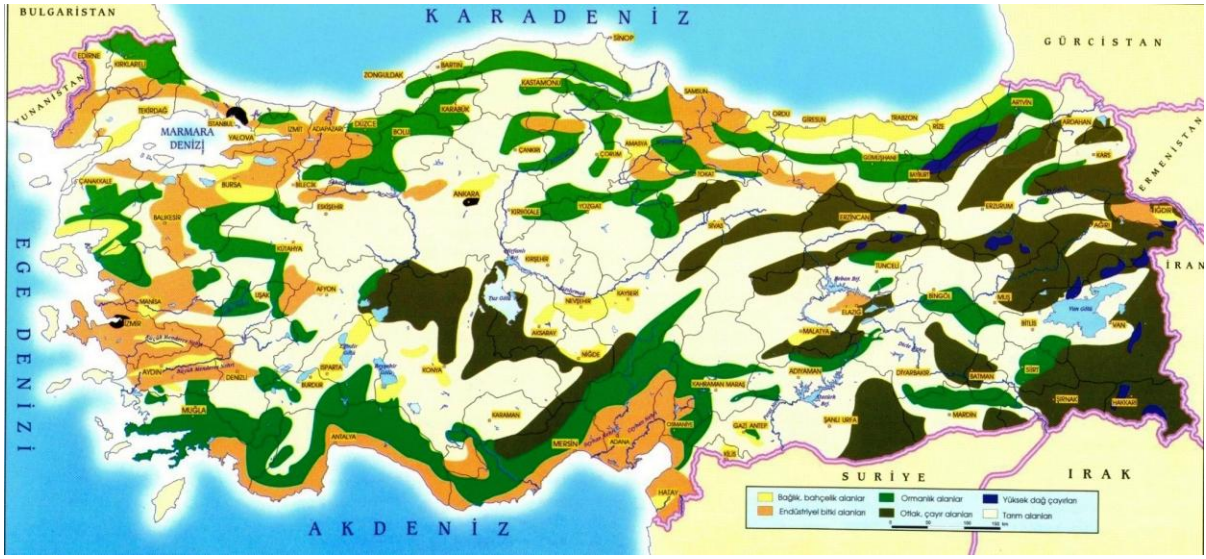

Harita 3: Diyaradin Haritası; Çalışma Yapılan Alan (Türkiye Coğrafya Atlası: 2004)

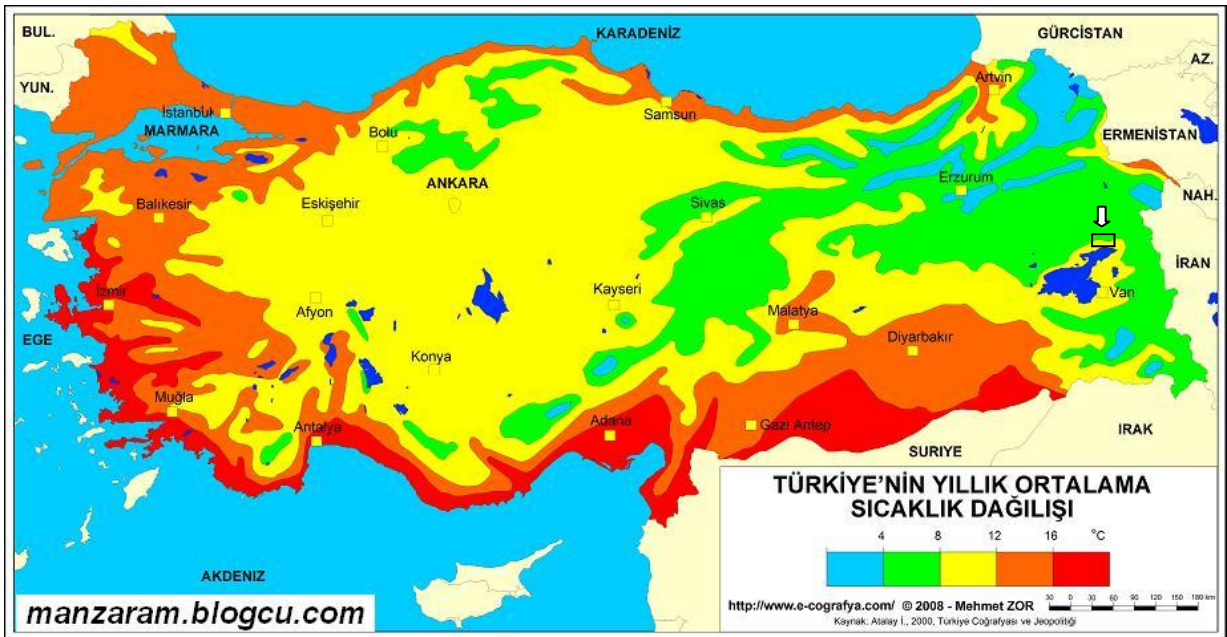

Harita 4-1: Çalışma Alanı

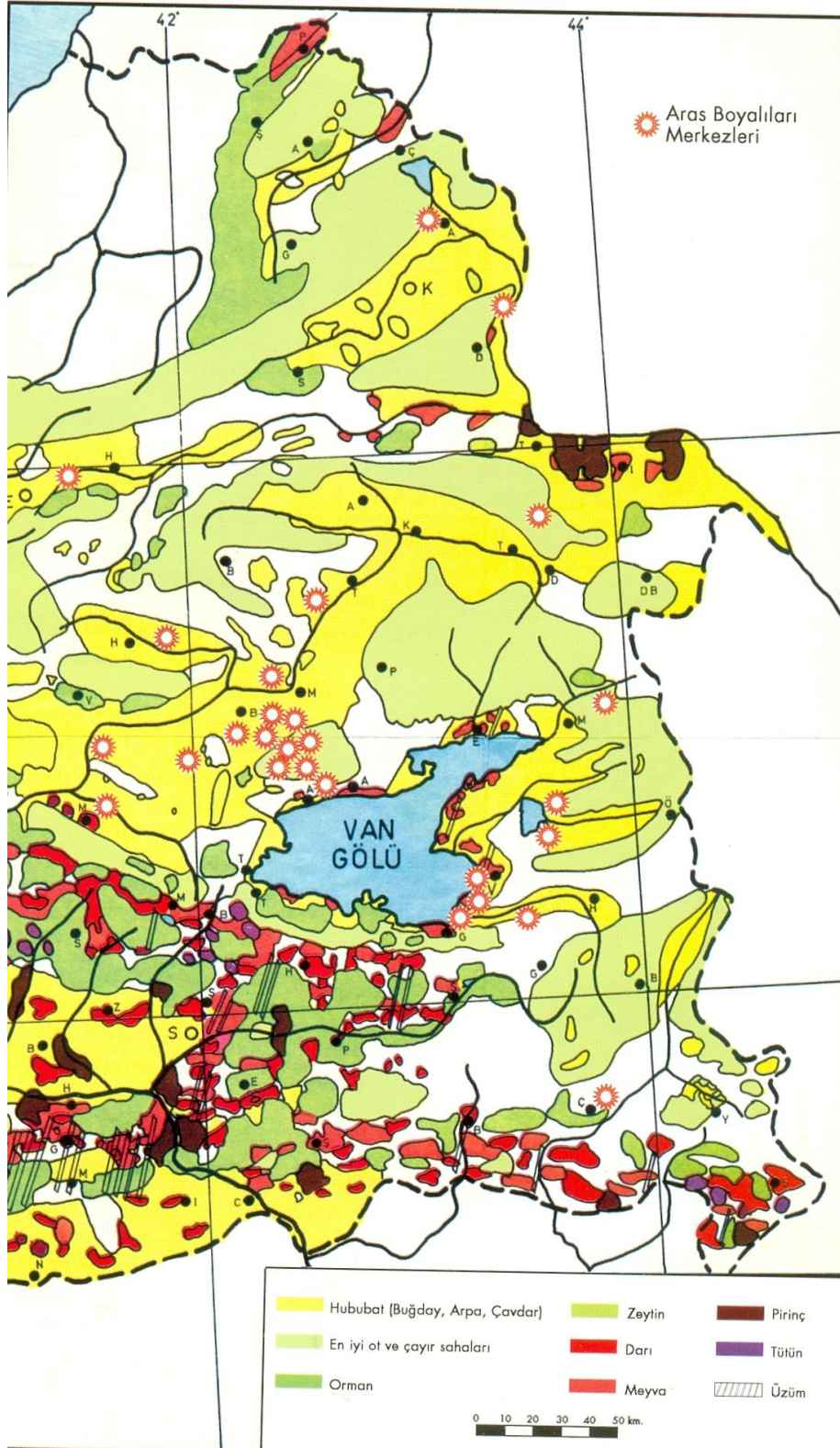
Harita 5: Türkiye Bitki Haritası (Türkiye Coğrafya Atlası: 2004)

Harita 6: Türkiye'nin Yıllık Ortalama Sıcaklık Dağılışı
<www.manzaram.blogcu.com> (19.02.2011)

Harita 7: Hayvan Yetiştiriciliği (Türkiye Coğrafya Atlası: 2004)

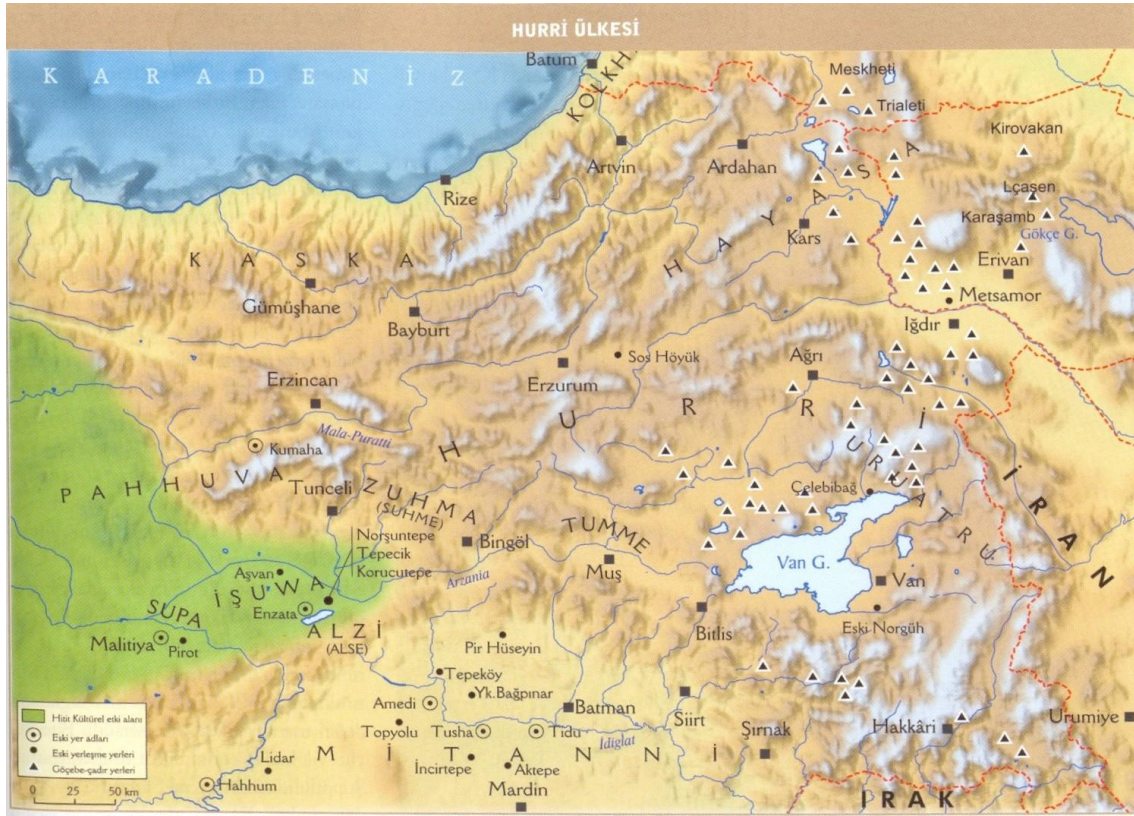
Harita 8: Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bitki Örtüsü ve Aras Boyalıları Merkezleri (Özfarat, 2001, Harita 7)

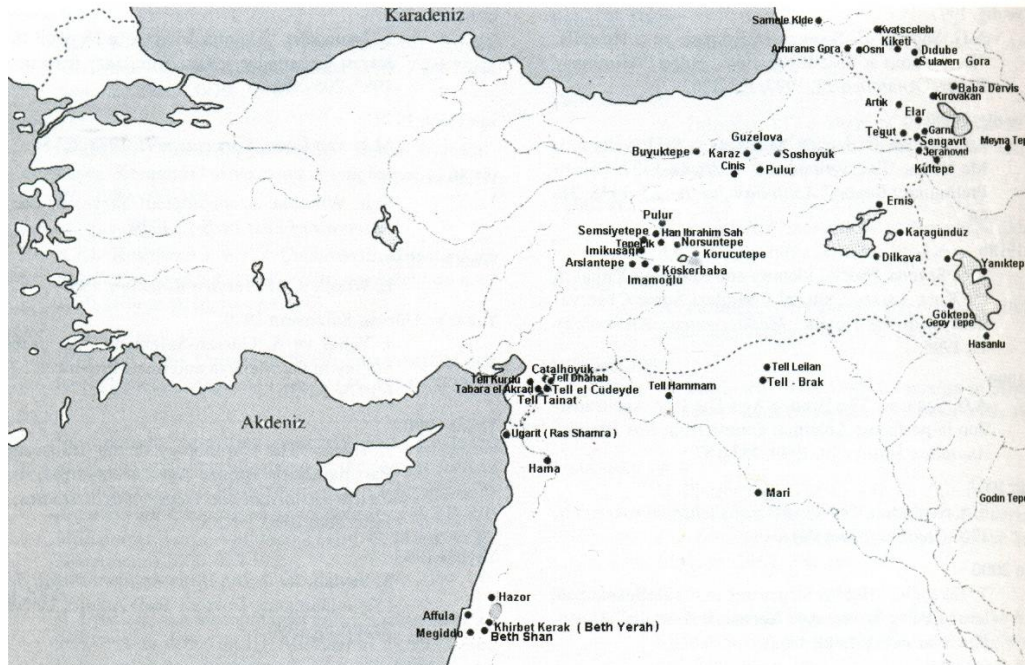
Harita 9: Kazı Yerleri (Arkeoatlas, İstanbul, 2011)

Harita 10: Orta ve Son Tunç Çağı Doğu Anadolu Bölgesi Kültürleri
(Arkeoatlas, İstanbul, 2011, s. 345.)

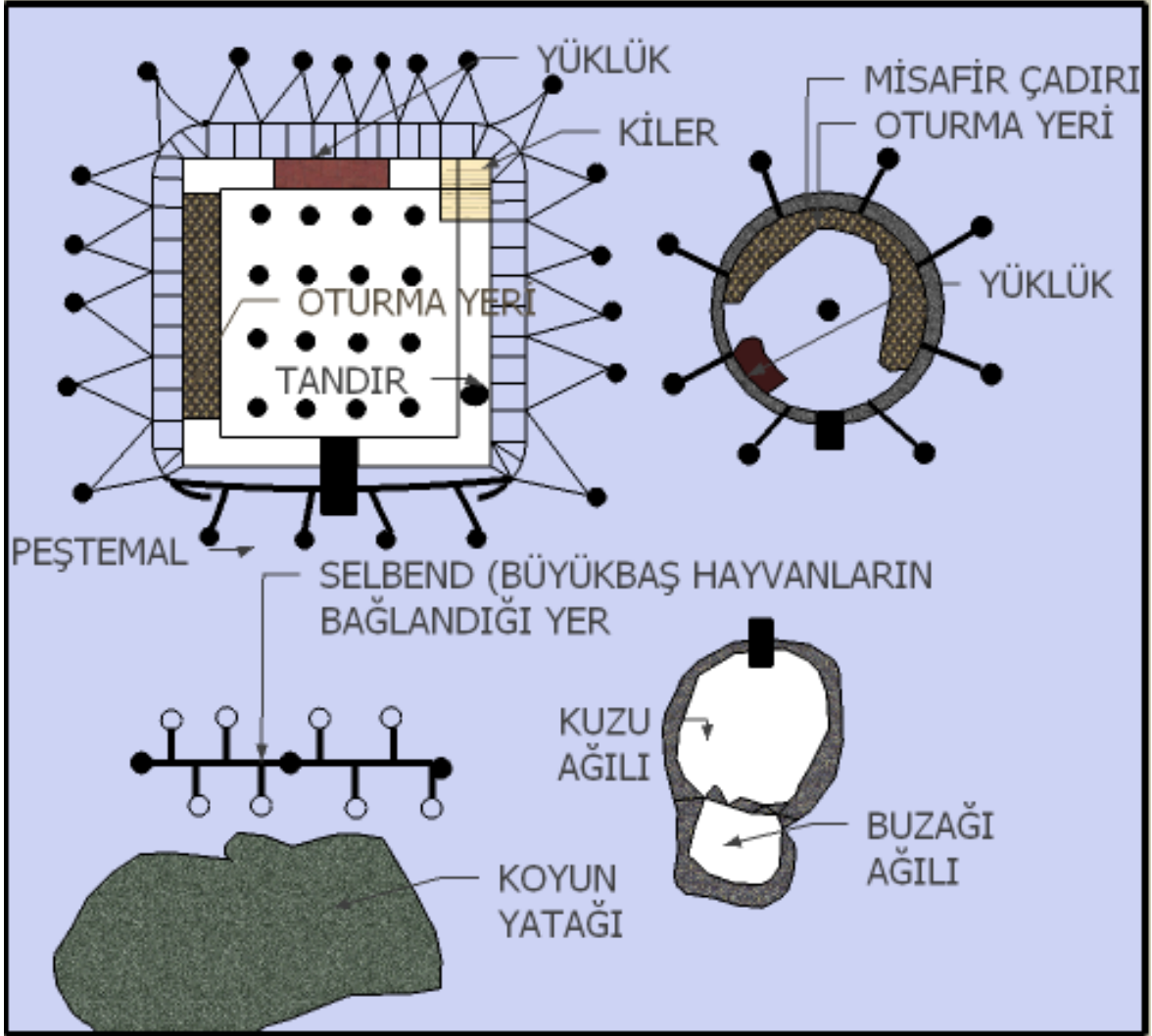

Harita 11: Hurri Ülkesi (Arkeoatlas, İstanbul, 2011, s. 365.)

Harita 12: Doğu Anadolu İlk Tunç Çağı Yerleşimleri (Yaylalı, 2007, s. 186.)

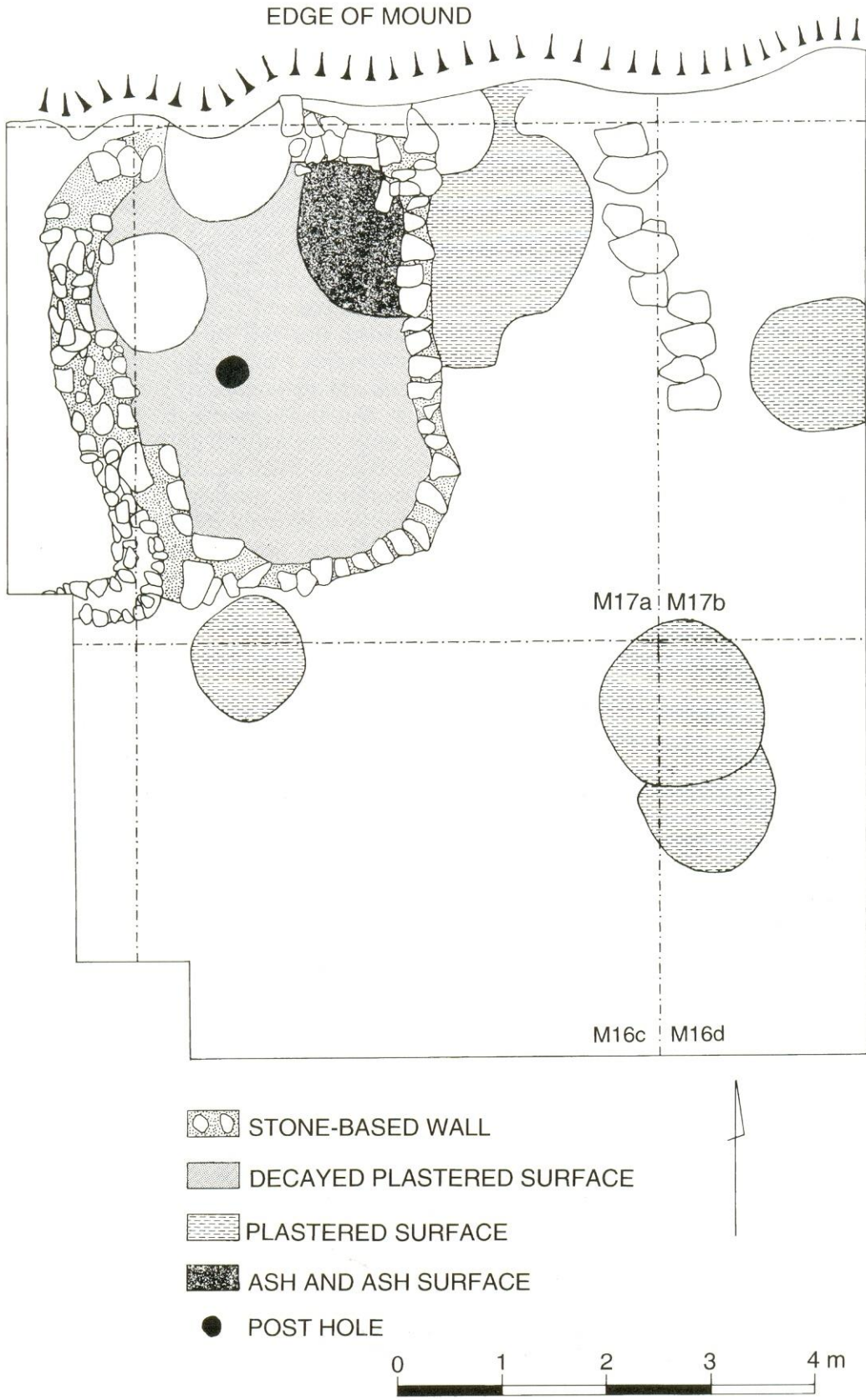
ÇİZİMLER

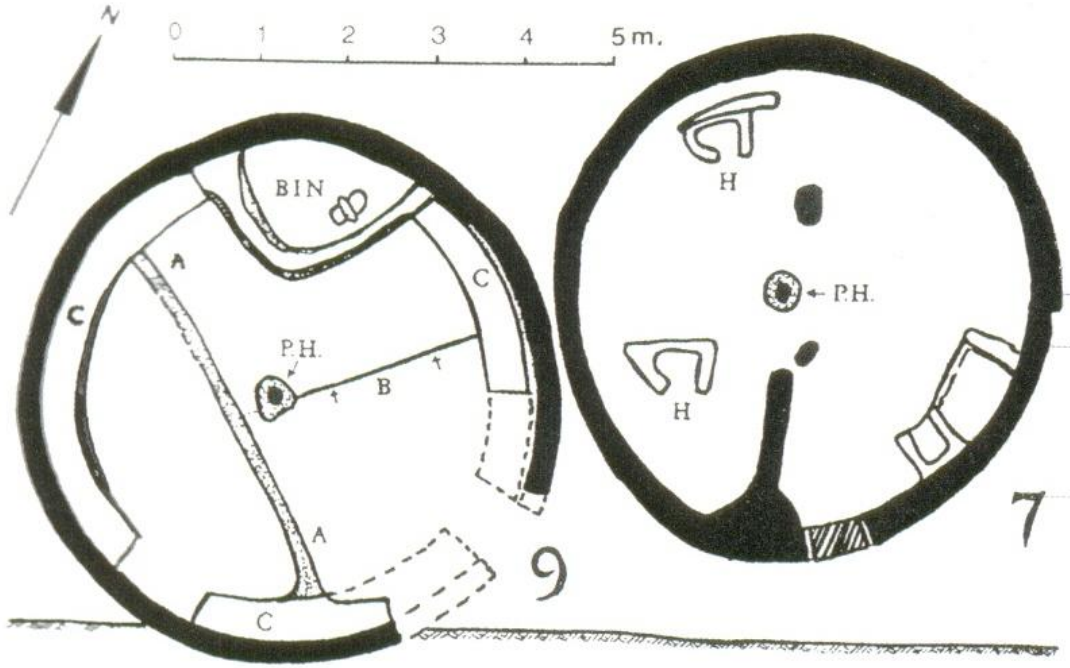
Çizim 1: Yayla Bir Aileye Ait Kompleks

Çizim 2: Kuzu ve Buzağların Geclediği Ağıl Planı

Çizim 3: Sos Höyük Geçici Yerleşim İzleri (Sagona, 1996, s. 35)

Çizim 4: Yuvarlak Planlı Ev (Yaylalı, 2007, s. 187.)

RESİMLER

Resim 1: Hacı Hasan Yaylası, Basit Taş Evler ve Çevresinde Yer Alan Çadırlar

Resim 2: Hacı Hasan Yaylası, Genel Bir Görünüm

Resim 3: Hacı Hasan Yaylası Detay

Resim 4: Kaplantaş Komu

Resim 5: Yaylalar Suyu Bol Yerlerdir; Murat Nehri'nin Başlangıç Yeri

Resim 6: Bölgede İlk Baharda Yaşanan Toprak Kaymasından Detay

Resim 7: Bölge Arazisi Dağlık Olduğundan Sel, Heyelan vb. Afetler Vadilerde Yer Alan Köyleri Etkiler

Resim 8: Daha Islak İken Kışa Hazırlık İçin Kesilen Tezekler

Resim 9: Köyde Kış İçin Toplanan Tezek

Rasim 10: İlk Baharda Sık Sık Taşan Murat Nehrinden Bir Görüntü

Resim 11: Selden En Çok Vadi Yatağına Yerleşen İnsanlar Etkilenmektedirler

Resim 12: Kışlık Erzakın Saklanması Günümüzde Daha Çok Plastik Bidonlar Kullanılır

Resim 13: Meşk (Büyükbaş Hayvan Derisinden Yapılan Yayık)

Resim 14: İyar (Genelde küçükbaş Hayvan Derisinden Yapılan Saklama Malzemesi)

Resim 15: Sırsum (Ahşap Yayık)

Resim 16: Seyyar Ocak; Tenekeden Yapılır ve Taşınması Çok Kolaydır

Resim 17: Seyyar Ocak; Bu Ocaklar Daha Çok Isı Versin Diye Kille Sıvanır

Resim 18: Sıcak Tuttuğu İçin Serecek Malzemesi Olarak Genelde Keçe Kullanılır

Resim 19: Fabrikasyon Ürünü Halı ve Kilimlerde Kullanılmaktadır

Resim 20: Süt ve Su Kaynatmak İçin Büyük Kazanlar Kullanılmaktadır

Resim 21: Mirküt; Ahşap Tokmak

Resim 22: Koyunlar Köye Getirilerek Kırkılır, Bunun Nedeni Koyunların Kırıldıktan Sonra Yıkanmasıdır

Resim 23: Kırkılan Koyunlar Yıkandıktan Sonra Yaylaya Götürülür

Resim 24: Koyunları Kırkmak İçin Kullanılan Malzemeye “Hevring” Denir

Resim 25: Yaylaları Yakın Olan Köyler Doğrudan Yaylaya Hareket Ederler

Resim 26: Uzak Şehirlerden Yaylaya İnsanlar Arabalarla Gelir

Resim 27: Araç Yolu Bitene Kadar Araçlarla Devam Ederler

Resim 28: İlk Konaklama Yeri

Resim 29: Malzemeler İlk Konaklama Yerinden Hayvan Yükleyle Asıl Yaylaya Getirilir

Resim 30: İlk Konaklama Yeri Boşaltılmış Hali; Çadır Yeri

Resim 31: İlk Konaklama Yerlerinden Taşınıldıktan Sonra Su Basmanı Taşları Toplanır (Kuç), Bunun Nedeni Bu Alanların Köye Yakın Çayırlar Oluşudur

Resim 32: İlk Konaklama Yerinde Geriye Kalan Soba Külleri (Külik)

Resim 33: Asıl Yayla; Hacı Hasan Yaylası

Resim 34: Asıl Yayla; Hacı Hasan Yaylası

Resim 35: Dağlık Yerleşime Sahip Yaylalar Arasında Ufak Tepecikler Olduğu İçin Yayla Birkaç Düz Alana Kurulur

Resim 36: Kara Çadır (Kon)

Resim 37: Kara adır (Kon) Onarılarak Uzun Yıllar Kullanılır

Resim 38: Parçalar Halinde Dokunan Kara adır (Kon), Bu Parçaları Birbirine Dikilmesiyle Meydana Gelir

Resim 39: Kara Çadır (Kon), Yan Taraflarında ki İplerle Dışarıdan Çakılan Kazıklara Bağlanır ve Böylece Gergin Bir Hal Alır

Resim 40: Kara Çadırlar Çok Direklidir

Resim 41: Direk Uçunun Girdiği Çanak, Çadırın Çulunun Yırtilmasını Önler, Bu Çanak Tüm Çadırlarda Birbirine Benzemektedir.

Resim 42: Konik Çadırlar

Resim 43: Konik adır

Resim 44: Dörtgen Beşik Çatılı Görünümlü Çadır

Resim 45: Konik Çadırlar Tek Direklidir

Resim 46: Güzel Havalarda Çadırın Etekleri Yukarı Doğru Kaldırılarak Çadır Havalandırılır

Resim 47: Yağışlı Havalarda Çadırlar Naylonla Örtülür

Resim 48: Yağmur sularının İçeri Girmesini Engellemek İçin Çadırın Eteklerine Toprak Dökülür

Resim 49: Bu Yaylaların Yakınlarında Genelde Küçük bir Çay veya Dere Bulunur

Resim 50: Bu Yaylaların Yakınlarında Genelde Küçük bir Çay veya Dere Bulunur

Resim 51: Bu Yaylaların Yakınlarında Genelde Küçük bir Çay veya Dere Bulunur

Resim 52: Yayla Merkezinde İse Bir, İki veya Daha Fazla Sayıda Çeşme Bulunur

Resim 53: Yayla Merkezinde İse Bir, İki veya Daha Fazla Sayıda Çeşme Bulunur

Resim 54: Kaplantaş Komu

Resim 55: Kış İçin Evin Yakınına Taşınan ve Hazırlanan Otlar

Resim 56: Asıl Yaylada Çadır ve Su Basmanı

Resim 57: Asıl Yaylada Kara Çadırların Etrafına Genelde Çift Sıra Taşla Harçsız Duvar Örüldür

Resim 58: Koyunların Konulduğu Bahçe Duvarları da İki Sıra Taşla Harçsız Örölür

Resim 59: Kara adırın Etrafına Örülen Duvarlarda Taşlar Genelde Harçsız ve Yatay Konulur ve İ İçe Geçer

Resim 60: Koyunların Sağıldığı Alanda da Koyunların Sağılıp Sırasıyla Bırakılmasını Sağlayan Harçsız ve İki Sıra Halinde Örülen Duvarlar Vardır

Resim 61: Kolk-Künd Olarak İsimlendirilen Yapı

**Resim 62: Kolk-Künd Olarak İsimlendirilen Yapının Toprağa Gömülmüş Hali
Taşlar Genelde Tek Sıra ve Toprağa Yaslanarak Örüldür**

**Resim 63: Kolk-Künd Olarak İsimlendirilen Yapının Üstü Çoğu Kez Branda İle
Örtülür**

Resim 64: Taş Duvarların Yıkılmasını Geciktirmek İçin Taşlarla Örülen Duvarların Üstüne de Bir veya İki Sıra Çim Konulabilir

Resim 65: Çimlerle Ahırlardaki Havalandırma Deliklerinin Etrafı da İçeri Su Girmesini Önlemek İçin Tek Sıra Duvar Örülmektedir

Resim 66: Hayvan Gübresi İle Yapılan Duvar Çeşidi

Resim 67: Sertleşen Bu Gübreler, Kürek Yardımıyla Aynı Çimlerin Kesildiği Şekilde Kesilir

Resim 68: Bu Tezeklerini Altına Tek Sıra Taş Döşendikten Sonra, Çift Yüzlü Duvar Şeklinde Örülür

Resim 69: Kış İçin Hazır Hale Getirilen Tezekler (Kelağh)

Resim 70: Bu Tezekler Bırakılan Küçük Bir Kapıdan Kelağın İçi Boşalınca Kadar Kullanılır Sonra Dış Duvarlar İçeride Doğru Yıkılır ve Üstü Naylonla Örtülerek veya İçeri Taşınarak Kullanılır

Resim 71: Çit Duvarlar

Resim 72: Çitler Çadırın Açık Kalan Eteklerini Kapatmada Kullanılır

Resim 73: Komlarda Yapılan Evlerin Duvarları Köydekilerle Aynıdır

Resim 74: Bu Duvarlar Çift Sıra Taş İle ve Arasına Harç Konularak Örüldür

Resim 75: Komlarda Oturulan Evler Genelde İki Oda, Bir Salon Şeklindedir

Resim 76: Dam Örtüsü

Resim 77: Oturulan Evlerin Üst Damları Düzdür

Resim 78: Ahırlar İki Kısımdan Oluşur

Resim 79: Ahırların Ön Tarafına Yapılan Sıvder

Resim 80: Ahırların Ön Tarafına Yapılan Küçük Salon (Sıvder)

Resim 81: Ahır İçi ve Dam Örtüsü

Resim 82: Ahır Damında Yer Alan Havalandırma Delikleri

Resim 83: Kış İçin Hazırlanan Ot Yıgını (Lod)

**Resim 84: Köy Dışında ve Yaylada Kalan Otlar, Kışın Sürüklenerek Köye Getirilir;
Buna “Kaş” İsmi Verilir**

Resim 85: Yaylalar Geniş ve Verimli Otlaklara Sahiptir

Resim 86: Yaylalar Hayvanlara ve İnsanlara Geniş Hareket Alanı Sağlar

Resim 87: Ekmek Pişirme Yeri ve Tandır

Resim 88: Öğlen Yerleşim Alanına Sağılmak Üzere Getirilen Koyunla

Resim 89: Koyunlar Buradan Dışarı Sağıldıktan Sonra Bırakılır; Koyunların Sağıldığı Çıkış Noktasına “Berî” Denir

Resim 90: Koyunlar Sağıldıktan Sonra Kuzular Bırakılır ve Emzirilir

Resim 91: Kuzular ve Oğlaklar Yerleşim Yerine Yakın Yerde Otlarlar

Resim 92: Selbend adırın Yakınında Yer Almaktadır

Resim 93: Büyükbaş Hayvanların Bağlandığı Selbend Alanı

Resim 94: Selbend Alanında Hayvanların Bağlandığı Zincirler

Resim 95-96: Gazyāğı Lambası

Resim 97: Çıra

Resim 98: Löküz

Resim 99: Mutfak Malzemeleri Şehirden Alınan Fabrikasyon Malzemedir

Resim 100: Ahşap Hütük, Çömlek ve Et Dövme Tahtası Gibi Malzemeler

Resim 101: Tandır

Resim 102: Tandırın Üzerine Konulan Sac Yardımıyla Sac Ekmeği Pişirilir.

Resim 103: Dinlendirilen Kil Düz Bir Zeminde Çarpılarak Şekillendirilir.

Resim 104: Şekillendirilen Kil Kalıplar Yuvarlak Bir Şekilde Örülür.

Resim 105: Kil Kalıplar Sıvazlanarak Aralarındaki Ekler Yok Edilir.

Resim 106: Tandırın Toprak Arasına Çakıl Doldurulur.

Resim 107: Tandırın İçinde Ateş Yakılarak Fırınlanır.

Resim 108: Fırlandıktan Sonra Tandır Kullanıma Hazır Hale Gelir.

Resim 109: Refık, Tandırın İç Tarafına Ekmek Yapıştırmak İçin Kullanılan Bir Araçtır.

Resim 110: Sqebel

Resim 111: Mirküt

Resim 112: Havan (Dibek)

Resim 113: Hütük

Resim 114: Çırık Adı Verilen Araçla Ottan İp Yapılmaktadır.

Resim 115: Ottan İp Yapım Aşaması

Resim 116: Otlar Bu İplerle Bağlanır

Resim 117: Bu İplerle Bağlanan Otların Taşınması ve Kullanımı Daha Kolaydır.

Resim 118: Çevreden Kadınlar Tarafından Toplanan Çalı Çırpı Yakacak Olarak Kullanılır.

Resim 119: Çevreden Kadınlar Tarafından Toplanan Çalı Çırpı ve Odun Parçaları Yakacak Olarak Kullanılır.

Resim 120: Goni

Resim 121: Hazırlanan Hayvansal Ürünler İyi Şartlarda Saklanmaktadır

Resim 122: Keşk Hayvanların Ulaşamayacağı Yüksek Bir Çardak Üzerinde Kurutulur.

Resim 123: Keşk Lorun Güneşte Kurutulması Sonucu Yağlarını Salmasıyla Meydana Gelir.

Resim 124: Bitkiler Serilerek Kurutulur, Torbalara Konularak Güneşte İyice Kuruması İçin Bekletilir ve Kışa Hazırlanır

Resim 125: Yayla Sakini Genelde Pratik Fakat Güçlü Besinlerle Beslenir.

Resim 126: Yaylalarda Geriye Kalan En Önemli Kalıntılardan Bir Tanesi Çöplerdir.

Resim 127: Yıkılan Duvarlar Ertesi Sene Onarılır ve Tekrar Kullanılır.

Resim 128: Tandırlar Geride Kalan Önemli Bir Kalıntıdır.

Resim 129: Küllere Yayıla Yoğun Şekilde Rastlanmaktadır.

Resim 130: Hayvan Gübresi ve Tezekler Yaylada Bırakılan Diğer Bir Kalıntıdır.

Resim 131: Gedik Yaylası Son On Yıldır Sadece obanlar Tarafından Kullanılmaktadır.

Resim 132: Yüzyıllarca Kullanılan Patikaların Kaybolması Çok Uzun Zaman Alır ve Çok Önemli İzlerdir.

Resim 133: Bir Yıl İçinde Duvarların % 30-40'nın Yıkıldığı Gözlenmektedir.

Resim 134: Su Basmanı; Yirmi Yıllık Terkedilmiş Yayladan Geriye Kalan

Resim 135: Yirmi Yıl İçinde Duvarların % 50-70'inin Yıkıldığı Gözlenmektedir.

Resim 136: Yirmi Yıl İçinde Duvarların % 50-70'inin Yıkıldığı Gözlenmektedir.

Resim 137: Yaklaşık Yirmi Yıl nce Terkedilen Komların %50'ye Yakını Yıkılmıştır.

Resim 138: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Yaylada İzler Neredeyse Kaybolmaya Yakındır.

Resim 139: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Yaylanın Büyük Taşlarla İnşa Edilmiş Yapılarından Geride Kalan İzler.

Resim 140: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Yaylanın Büyük Taşlarla İnşa Edilmiş Yapılarından Geride Kalan İzler.

Resim 141: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Yaylanın Büyük Taşlarla İnşa Edilmiş Yapılarından Geride Kalan İzler.

Resim 142: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Yaylanın Büyük Taşlarla İnşa Edilmiş Yapılarından Geride Kalan İzler.

Resim 143: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Yaylanın Büyük Taşlarla İnşa Edilmiş Yapılarından Geride Kalan İzler.

Resim 144: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Yaylanın Depo Olarak Kullanılan ve İçi Tek Sıra Taşla Örülen Çukurlarından Geride Kalan İzler.

Resim 145: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Yaylanın Depo Olarak Kullanılan ve İçi Tek Sıra Taşla Örülen Çukurlarından Geride Kalan İzler.

Resim 146: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Yaylanın Depo Olarak Kullanılan ve İçi Tek Sıra Taşla Örülen Çukurlarından Geride Kalan İzler.

Resim 147: Yapılardan Çevreye Dağılan Taşlar Daha Sonra Alanın Çayır Olarak Kullanılması veya Otlak Alanı Olarak Kullanılması Nedeniyle Toplanır.

Resim 148: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Komdan Geride Kalan İzler.

Resim 149: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Komdan Geride Kalan İzler.

Resim 150: Elli Yıl Önce Terkedilmiş Bir Komdan Geride Kalan İzler; Evin Ön Duvarı

Resim 151: Seyyar Ocak (Sagona, 1996: 32)

Resim 152: Delikli Tutamakları Olan Siyah Açıklı Çanak Çömlek
(Sagona, 1996: 32)

Resim 153: M.Ö. II. Binyıla Ait Sıvalı Eve Ait Alan (Sagona, 1996: 31)

Resim 154: Erken Bronz Çağına Ait Yuvarlak Köşeli Evden Sıvalı Alan
(Sagona, 1996: 31)

Res. 1

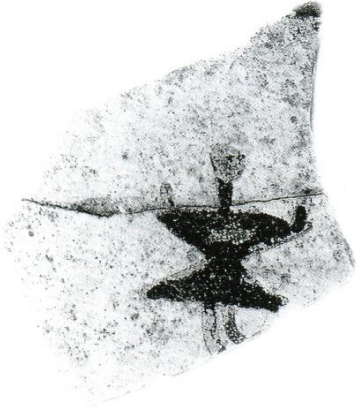

Res. 2

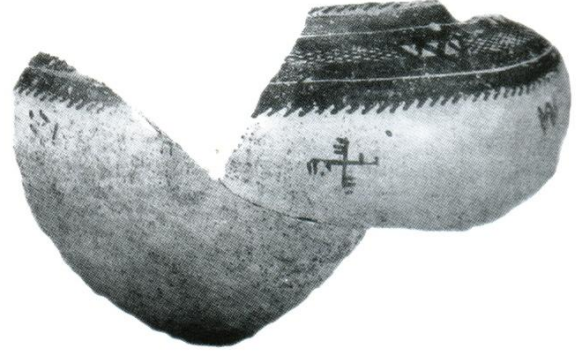

Res. 3

Resim 155: İlk Tunç Çağı Çanak Çömlek Örnekleri (Yaylalı, 2007, s. 186)

Res. 4

Res. 5

Resim 156: İlk Tunç Çağı anak ömlek Örnekleri (Yaylalı, 2007, s. 187)